

HEYDƏR ƏLİYEV

ДИНИМИЗ
ХАЛҒЫМЫЗЫН МИЛЛИ - МӨ НӘВИ
СƏРВƏТИДИР

ГЕЙДАР АЛИЕВ

НАША РЕЛИГИЯ-
НАЦИОНАЛЬНО - ДУХОВНОЕ БОГАТСТВО
НАШЕГО НАРОДА

HEYDAR ALIYEV

OUR RELIGION
IS THE NATIONAL - SPIRITUAL
WEALTH OF OUR NATION

"ИРШАД" ИСЛАМ АРАШДЫРМАЛАРЫ МƏРКƏЗИ

Az 1999
1317

ҲЕЈДƏР ƏЛИЈЕВ

**ДИНИМИЗ ХАЛГЫМЫЗЫН МИЛЛИ-
МƏ'НƏВИ СƏРВƏТИДИР**

ГЕЙДАР АЛИЕВ

**НАША РЕЛИГИЯ-НАЦИОНАЛЬНО-
ДУХОВНОЕ БОГАТСТВО НАШЕГО
НАРОДА**

100360

HEYDAR ALIYEV

**OUR RELIGION IS THE NATIONAL -
SPIRITUAL WEALTH OF OUR
NATION**

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

Az 1
282528

98282

Бакы - 1999

Редаксия һеј'әти:

Аллаһшүкур Пашазаде
Рафиг Әлијев
Абуталыб Мәммәдов

Шејхүлислам, тарих емләри доктору
Фәлсәфә емләри доктору, профессор
Фәлсәфә емләри намизәди

Гафгаз мүсөлманлары идарәси нәздиндәки Елми-дини шуранын гәрары илә нәшр едилир.

Китаб "Иршад" ислам арашдырмалары мәркәзиндә компүтердә јыгылмыш, сәһифәләнмиш вә корректә едилмишдир.

Рәсмијјә, Севинч, Никар

Азәрбајчан Президенти һејдәр Әлијевин Бақыда кечирилмиш "Мүасирлик вә дини-мә'нәви дәјәрләр" бејнәлхалг конфрансыда вә Гафгаз мүсөлманларынын Х гурултајында (30 сентјабр - 1-2 октјабр 1998-чи ил) вә "Ислам сивилзасијасы Гафгазда" мөвзусунда бејнәлхалг симпозиумда, симпозиумун иштиракчыларынын бир групу илә көрүшүндә (9-11 декабар 1998-чи ил) нитләри

Речи Президентга Азербайджана Гейдара Алиева на проведенных в Баку международной конференции "Современность и религиозно-нравственные ценности" и X съезде мусульман Кавказа (30 сентября - 1-2 октября 1998 г.) и на международном симпозиуме на тему "Исламская цивилизация на Кавказе, на встрече с группой участников симпозиума (9-11 декабря 1998 г.)

The speeches of Heydar Aliyev the President of Azerbaijan, at the International Conference "Contemporaneity and religion-moral values" and at the 10th convention of muslims of Caucasus (held on 30.09.98 -02.10.99 in Baku), at the International Symposium on theme "Islamic civilization on Caucasus" as well as at the meeting with group of participants of the symposium (held on 09.12.98 - 10.12.98)

Нәшрә өн сөз

1998-чи илин сон ајлары Азәрбајчанын пајтахты Бақыда Гафгазын мүсөлман халгларынын мәдәни ирсинин мүасир шәраитдә изаһы проблеминә һәср едилмиш ики мө'тәбәр бејнәлхалг елми топлантынын кечирилмәси илә әламәтдәр олмушдур. Булардан биринчиси - "Мүасирлик вә дини-мә'нәви дәјәрләр" бејнәлхалг конфрансы Гафгаз Мүсөлманлары Идарәси јанында Елми-дини шуранын елми иш програмы чәрчивәсиндә Гафгаз мүсөлманларынын Х гурултајындан билаваситә сонра 1-2 октјабр, икинчиси исә - "Гафгазда ислам сивилзасијасы" мөвзусунда бејнәлхалг симпозиум Азәрбајчан Президенти һејдәр Әлијевин сәрәнчамына әсасән 9-11 декабр 1998-чи илдә кечирилмишдир.

Бу топлантыларын ишиндә Гафгазын, Орта Асијанын, Түркијәнини, Иранын, әрәб өлкәләринин, Русијанын ичтимаи вә дин хадимләри, исламын тарихи вә фәлсәфәси, ислам сивилзасијасы саһәсиндә тәдгигатлары илә мәшһур олан алимләри иштирак етмишләр.

Гафгазда мәдәни ирс проблеминә мүрачиәт едилмәси онунла әлагәдардыр ки, мүстәгил инкишафын илкин мәрһәләсиндә мәдәни мүстәгиллик башга саһәләрдә - сијаси, игтисади вә социал саһәләрдә мүстәгиллијин зәрури мүгәдәм шәрти кими нәзәрдән кечирилир, белә ки, бу мәрһәләдә бөлкәнин мүстәгиллик әдә етмиш бүтүн өлкәләри үчүн мә'нәви һәјат биринчи дәрәчәли әһәмијјәт кәсб едир, шәхсијјәтин вә бү-

төвлүкдө чөмијјәтин мәнәви-әхлаги әсасларынын мөһкөмләндирилмәси, милли мэдәнијјәтин һуманист потенциалынын вә ән'әнәләринин горунобу сахланылмасы вә инкишаф етдирилмәси мәсәләләри актуаллашыр, бунула да динә вә онун дәјәрләринә мараг кәскин шәкилдә артыр, ичтимаи инкишафда ән'әнәләрин ролу јенидән мәнәландырылыр. Азәрбајчан, Русија Федерасијасынын тәркибиндә олан Шимали Гафгаз вә Волгабоју республикалары, Орта Асија өлкәләринин ислама етигад едән халгларын өз тарихи кечмишләринә марагын артмасы тамамилә тәбии просесдир, чүнки бу ән'әнәләр, бу дини дәјәрләр онларын мэдәнијјәтинин әсасыны тәшкил едир. Бу просес һәртәрәфли тәһлил едилмәли вә дәриндән өјрәнилмәлидир ки, тарихи, мэдәни вә мәнәви ән'әнәләр бирлијинин, талеләрин охшарлығынын халглары бир-биринә јахынлашдырмасына, мүасир шәраитдә дини-мәнәви дәјәрләрин позитив потенциалындан истифадә сәһәсиндә халглар арасында әмәқдашлыг имканларынын кенишләндирилмәсинә хидмәт едә билсин.

Ејни заманда нәзәрә алынмалыдыр ки, тарихи кечмишә, динин мәнәви-әхлаги дәјәрләринә марагын артмасы зиддијјәтли просесдир вә чох вахт бу просесин кедишиндә ән'әнәләрә һәддән зијадә дигтәт јетирилмәси, позитив социал әһәмијјәтини артыг чохдан итирмиш вә мүасир мүстәгил инкишаф шәраитиндә кечмишин социал бәлаларынын јенидән пејда олмасына кәти-

риб чыхара биләчәк ән'әнәләрин дирчәлдилмәси мејли өзүнү кәстәрир.

Тарихи кечмишин тәчрүбәсини, ән'әнәләрин әһәмијјәтини мүасир дөврә мувафиглик бахымындан тәфәккүрдән кечирмәдән онлары чидди шәкилдә үмумиләшдирмәк вә индики һәјата тәтбиг етмәк мүмкүн дејилдир. Одур ки, һәм конфрансдан, һәм дә симпозиумдан проблемә мунасибәтдә үмум нәзәри-методоложи мөвгеји мүәјјәнләшдирмәк, социал керчәклијин дин илә мэдәнијјәт арасында әлагәләрин јарандыгы дәрин гатларыны ашкар етмәк, проблем әтрафында мүнтәзәм гаршылыглы фикир мүбадиләсини низама салмаг тәләб олунурду.

Конфрансда вә симпозиумда Азәрбајчан Президенти һәјдәр Әлијев нитг сөјләмишдир. Һәр ики нитгдә дини дәјәрләрин вә мэдәни ән'әнәләрин чөмијјәтин инкишафында ролу илә бағлы бир сыра мүһүм мәсәләләр гојулмушдур. Президентин нитгләри һәр ики топланты иштиракчылары тәрәфиндән марагла гаршыланмыш вә онлар Президентин ирәли сүрдүјү әсас тезисләри дәстәкләмиш, онун Азәрбајчанда исламшүнаслыгын инкишаф етдирилмәсинин зәрурилији, Азәрбајчанын Гафгазда ислам сивилizasијасынын тәдгиги мәркәзи ола биләчәји барәдә фикирләрини мүдафиә етмишдир.

Азәрбајчан Президентин конфрансда вә симпозиумда нитгләри исламын Гафгазда јайылмасы тарихинә, бөлкәдә мүсәлман мэдәнијјәтинин илкин тәшәккүл јолларына, исламшүнас алимләрин Гафгазда ислам сивилizasијасынын тәдгиги са-

Һәсиндәки әмәқдашлығ имканларына ишығ салан мүстәсна дәрәчәдә мұһүм сәнәдләрдир.

Бу сәнәдләри даһа мүфәссәл шәкилдә сәчијә-ләндирмәјә еһтијач јохдур. Биз Азәрбајчан Президентинин нитгләринин мәтнләрини Азәрбајчан, рус вә инкилис дилләриндә нәшр едәркән үмидварығ ки, охучулар Президентин проблеми нә гәдәр инчә, дәриндән вә һәртәрәфли тәһлил етдијини, нитгләрдәки фикирләрин нә гәдәр дүзкүн олдуғуну, бу фикирләрин мүасир ислам-шүнаслығ елминдә нә кими мұһүм јер тута биләчәјини баша дүшәчәкләр. Һәр ики нитгин мәтнләри әввәлдән ахыра гәдәр һәм дә Азәрбајчан Президентинин бир дөвләт хадими вә мүтәфәккир кими мә'нәви әләминин анламағ үчүн мисилсиз сәнәдләрдир.

"Иршад" ислам арашдырмалары
мәркәзинин директору, фәлсәфә
елмләри доктору, профессор
Рафиг Әлијев

**ДИНИ-МӘ'НӘВИ ДӘЈӘРЛӘРДӘН
СӘМӘРӘЛИ ИСТИФАДӘ ОЛУНМАСЫ ҺӘР
БИР ӨЛКӘ, ҺӘР БИР ХАЛГ, ҺӘР БИР ДИН
ҮЧҮН ЧОХ ӘҲӘМИЈЈӘТЛИДИР**

**АЗӘРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИ ҺЕЈДӘР
ӘЛИЈЕВИН БАКЫДА КЕЧИРИЛӘН
БЕЈНӘЛХАЛГ КОНФРАНСДА ВӘ ГАФГАЗ
МҮСӘЛМАНЛАРЫ ГУРУЛТАЈЫНДА НИТГИ**

- Мөһтәрәм Шејхүлислам һәзрәтләри, һөр-мәтли конфранс, гурултај иштиракчылары, һөр-мәтли гонағлар, әзиз гардашлар!

Сизи - "Мүасирлик вә дини-мә'нәви дәјәрләр" мөвзусунда бејнәлхалг конфрансын иштиракчыларыны, Гафгаз мүсәлманлары Х гурултајынын нүмајәндәләрини сәмиими гәлбдән саламлајырам. Бејнәлхалг конфрансын вә гурултајын ишинә уғурлар арзулајырам!

Мән чох мәмнунам ки, бу ики бөјүк бејнәлхалг тәдбир мәһз Азәрбајчанда, онун пајтахты Бақы шәһәриндә кечирилик. Дүнја мүсәлманларынын "Мүасирлик вә дини-мә'нәви дәјәрләр" мөвзусуна һәср етдикләри бејнәлхалг конфранс чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Гафгаз мүсәлманлары өзләринин Х гурултајыны кечирирләр. Бејнәлхалг конфранс вә гурултај ады дашыјан бу ики јүксәк сәвијјәли тәдбирин мәһз Азәрбајчанда, Бақы шәһәриндә кечирилмәси мүстәгил Азәрбајчана, онун бүкүнкү имканларына вә Азәрбајчанын дөвләтчилијинә кәстәрилән диггәт вә еһтирам әләмәтидир. Буна көрә мән бүтүн

дин хадимләринә, Ислам аләминин мө'тәбәр инсанларына, Гафгаз мүсәлманларына төшәккүрүмү билдирәм вә сизи әмин едирәм ки, һәм конфрансын, һәм дә гурултајын мүвәффәғијјәтлә кечмәси үчүн Азәрбајчанын һөкүмәти, һакимијјәт органлары әлиңдән кәләни едәчәкләр.

Әмин ола биләрсиниз ки, Азәрбајчанын чидди проблемләрлә вә чәтинликләрлә растлашмасына бахмајараг, сиз бу күнләр бөјүк гонагпәрвәрлик, меһрибанлыг, достлуг мүнасибәтләри кәрәчәксиниз. Бу, Азәрбајчан халгынын мәнәви хүсусијјәтләриндән, мәнәви дәјәрләриндән биридир. Бизим халгымыз һәмишә достлугу, гардашылыгы, меһрибанлыгы мөһкәмләндирмәјә чәһд кәстәрмиш, инсанларын дини мәнсубијјәтиндән асылы олмајараг онларын арасында сүлһ вә әмин-аманлыг, меһрибанлыг әлагәләринин олмасына чалышмышдыр. Умид едирәм ки, сиз бу күнләр Азәрбајчан халгынын бу мәнәви дәјәрләринин шаһиди олачагсыныз.

Бейнәлхалг конфранс һәгигәтән тәк Ислам аләмимиз үчүн јох, бүтүн мүасир дүнја үчүн дә вачиб бир мәсәләнин мүзакирәсинә һәср едилибдир. XX әсрин сонунда бәшәријјәт бөјүк тәһлүкәләрлә, бөјүк мүнагишәләрлә, чәтинликләрлә растлашыбдыр. Дүнјада кәдән ичтимаисияси просесләр, дүнјанын әксәр өлкәләриндә демократијанын инкишафы, дүнјанын әксәр өлкәләриндә инсанлара бүтүн азадлыгларын верилмәси вә инсан һаггларынын горунмасы саһәсиндә кәрүлән ишләр вә хүсусән 1948-чи илдә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилаты тәрәфиндән

гәбул едилмиш Инсан һүгуглары һаггында үмуми бәјаннамәнин 50 иллији тамам олан бир илдә мүсбәт чәһәтләрлә јанашы, дүнјада кәдән просесләр ичәрисиндә мәнфи чәһәтләр, мәнфи мејләр дә мөвчуддур. Бунларын чоху да инсанын мәнәвијјәти илә баглыдыр. Она кәрә дә мүасир дүнјада дини-мәнәви дәјәрләрдән сәмәрәли истифадә олунмасы һәр бир өлкә үчүн, һәр бир халг үчүн, һәр бир дин үчүн чох әһәмијјәтлидир.

Мәлумдур ки, бүтүн динләр дүнјада јүксәк мәнәвијјәти тәблиг едирләр. О да мәлумдур ки, бәшәр тарихиндә инсанлар өз шүүруну, адәт-әнәнәләрини вә чәмијјәтләрдә јаранан ганунгајдалары әсасән дини дәјәрләрдән, динин инсанлара бәхш етдији кејфијјәтләрдән кәтүрүбләр.

Бу күн биз кечмиш тарихимизә бахараг бөјүк мәмнунијјәтлә гејд етмәлијик ки, дин чох миниллик бәшәр тарихиндә һәмишә мүстәсна, бөјүк рол ојнамышдыр вә инсанлара һәмишә сәадәт, сүлһ вә әмин-аманлыг кәтирмишдир. Ислам дини јүксәк мәнәви дәјәрләрә малик олан бир диндир. Ислам дининин бәшәр мәдәнијјәтинә, бәшәр сивилизасиясына вердији төһфәләр вә хүсусән мәнәви дәјәрләр әвәзсиздир, мисилсиздир. Биз мүсәлманлар фәхр едирик ки, мәнсуб олдуғумуз Ислам дини дүнјанын бөјүк бир һиссәсини әһатә едир вә бәшәр тарихи боју инсанларын мәнәви чәһәтдән јүксәлмәсинә вә дүнјада инкишафа, сүлһүн, әмин-аманлыгын јаранмасына һәмишә хидмәт етмишдир. Она кәрә дә

мән инанырам ки, бу күн бурада ишә башлајан бејнәлхалг конфранс Ислам дининин мәнәви дәјерләриндән мүасир һәјатда сәмәрәли истифадә олунмасы үчүн мүвафиг төвсијәләр ирәли сүрәчәк вә беләликлә, биз өлкәмизин вә бураја топлашан нүмајәндәләрин өлкәләринин һәјатында олан чәтинликләрин, проблемләрин һәлл едилмәсинә наил ола биләчәјик.

Бу конфрансын хүсусән кечмишдә Советләр Иттифагына мәнсуб олан, инди мүстәгил дәвләт кими јашајан өлкәләр, дәвләтләр үчүн чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Чүнки мәлумдур ки, биз 70 ил коммунист идеолокијасы алтында тәрбијәләнәрәк динимиздән вә динин бизә бәхш етдији мәнәви дәјерләрдән мәһрум олмушдуг. Коммунист идеолокијасынын бәшәријјәтә вурдугу зәрбәләрдән ән бөјүјү 70 ил мүддәтиндә динә гаршы апарылмыш тәблигат вә хүсусән динин гадаған олунмасы вә динин тәһриф едилмәси олмушдур. Анчаг ејни заманда бу тарих ону да кәстәрир ки, дин вә о чүмләдән бизим мәнсуб олдуғумуз Ислам дини о гәдәр гүдрәтә малиқдир ки, о гәдә күчә малиқдир ки, һеч бир идеолокија, һеч бир һакимијјәт, һеч бир һөкмдар онула бачара билмәз вә 70 иллик тарих дә кәстәрди ки, буну бачара билмәди.

Доғрудур, килсәләри, мәсчидләри партлатдылар, дағытдылар, динин әлејһинә мүнтәзәм тәблигатлар апардылар. О дәврдә доғулмуш, һәјата атылмыш инсанлар бәзән динин нә олдуғуну да билмәдиләр вә онлара тәсир күчү хүсусән артыг олду. Амма бунлара бахмајараг инсанлар, о

чүмләдән мүсәлманлар дини өз гәлбиндә јашатдылар. Һәр бир аиләдә, һәр бир евдә, һәр бир очагда дин јашады вә динин инсанлара бәхш етдији адәт вә әнәнәләр, ганун вә гајдалар јашады вә онлар о һакимијјәт дәврүндә тәтбиг едилән ганунлардан вә јени јаранан адәт-әнәнәләрдән һәтта күчлү олду. Чүнки дин вә хүсусән бизим Ислам дини чохәсрлик тарихи боју өзүндә елә кәзәл хүсусијјәтләр формалашдырмышдыр ки, бизим үчүн мүгәддәс олан Гурәни-Кәрим, Һәзрәти Мәһәммәд Пејгәмбәрин мүсәлманлара кәстәрдији јол вә вердији төвсијәләр инсанларын дахили мәнәвијјәтина о гәдәр ујғун олмушдур ки, инсанлар үчүн о гәдәр фајдалы олмушдур вә инсанларын һәјатында о гәдәр мүсбәт рол ојнамышдыр, инсанлары о гәдәр сәадәтә чатдырмышдыр ки, бу адәт-әнәнәләр, бу дини ганун-гајдалар нәсилдән-нәслә јашамыш вә һеч бир мәһдудијјәт бунун гаршысыны ала билмәмишдир.

Тәсәввүр един, о дәврдә Азәрбајчанда мәсчидләр мәһв олду, Азәрбајчан дәвләт мүстәгиллијини әлдә едән заман өлкәмиздә чәми 18 мәсчид вар иди. Азәрбајчанын дәвләт мүстәгиллијинин һәлә 7 јашы тамам олмајыбдыр. Јәни тарихи нөгтеји-нәзәрдән биз дәвләт мүстәгиллији, милли азаддыг шәраитиндә кичик бир заман јашамышыг. Анчаг Азәрбајчан халгы өз милли азаддыгыны газанандан сонра, өзүнүн дәвләт мүстәгиллијини елан едәндән сонра өз дәвләтини, өз гурулушуну өзү истәдији кими гурандан сонра гыса бир заманда инди Азәрбајчанда

1000-дән артыг мәсчид вар. Демәк, инсанларын һамысынын гәлбиндә мәсчид интизары, мәсчид арзусу, - мәсчид Аллах евидир, мәсчид дини мәбәддир, дини мәркәздир, - о гәдәр јашајыбдыр ки, гыса бир заманда һеч бир һөкүмәтин, дәвләтин көмәји, вәсаити олмадан мәсчидләр тикилиб јарадылыбдыр. Бу, мәним дедикләримә әјани сүбутдур. Мән бу ил бөјүк севинч һисси илә, Бақыда мүгәддәс јер адланан Бибиһејбәт мәсчидинин јериндә јени бир мәсчидин јарадылмасына наил олдум вә онун ачылышында иштирак етдим.

Тәсәввүр един, о јер мүгәддәс јердир. Орада VIII әсрдә һәзрәти һөкүмәнин гәбри олмашдыр. Имам Мусеји-Казымын гызы, Имам Ризанын бачысы һәзрәти һөкүмәнин гәбри үзәриндә вахтилә инсанлар мәсчид гурмушдулар вә ора зијарәткаһа чеврилмишдир. Анчаг о мүгәддәс јер, о инсанларын, тәк Азәрбајчанда јох, дүнјанын бир чох јерләриндән дә кәлән мүсәлманларын зијарәт етдији мүгәддәс јер 1933-чү илдә партладылмышдыр, дағыдылмышдыр. Мәсчиди партладылар, дағыдылар, јерлә јексан едидиләр, амма инсанлар ајагыны о јердән чәкмәјибләр. Һәмишә Бибиһејбәт пири, - биздә она пир дејирләр, - мүсәлманларын зијарәт јери олубдур, мүсәлманлар кедиб орада о јерә өз еһтирамыны билдирибләр, нәзирләрини верибләр вә о јери јашадылар.

Биз дәвләт мүстәгиллијини әлдә едәндән сонра, 1994-чү илдә мән пири зијарәт едән кими орада јени, ондан да көзәл бир мәсчидин тикил-

мәси һаггында гәрар вердим вә мәсчид бу илин мај ајында ачылды. Анчаг тикилмиш о мәсчид даһа да кенишләнәчәк вә бөјүк бир ибадәт, зијарәт јеринә чевриләчәкдир. Бу, мәним, Азәрбајчан Президентинин етдији ишдир. Амма галан бүтүн мәсчидләри инсанларын өзләри тикибләр, дәвләт һеч вәсаити ајрылмадан. Бу ону көстәрир ки, бизим Ислам дининә инсанлар нә гәдәр бағлыдыр, буна нә гәдәр итаәт едирләр вә Ислам дини нә гәдәр күчлүдур.

Буна көрә дә һесаб едирәм ки, конфрансын мөвзусу "Мүасирлик вә дини-мәһәви дәјәрләр" - бир-бири илә бағланмалыдыр. Дини-мәһәви дәјәрләрдән биз мүасир һәјатымызын даһа да кенишләнмәси вә инкишаф етмәси үчүн истифадә етмәлијик. Дини-мәһәви дәјәрләр бизи керижә чәкмәмәлидир, ирәли апармалыдыр вә мүтләг белә олмадыр. Чүнки Ислам дининин мәһәви дәјәрләри инсанлары һәмишә инкишафа апармышдыр, инсанлара һәмишә гаршыдакы узаг вә ишыгылы јолу көстәрмишдир вә инсанлары даһа да ирәли кетмәјә, даһа да савадланмаға, мәдәнијјәтә, даһа да говушмаға, мүасир һәјатын бүтүн васитәләриндән өз һәјатыны, өз милләтинин һәјатыны, халгынын һәјатыны даһа да јахшылашдырмаг үчүн, мадди вә мәһәви вәзијјәтини јахшылашдырмаг үчүн даһа да сәмәрәли истифадә етмәјә јөнәдилмишдир. Мән күман едирәм ки, сиз мәсәләләри мәһз бу истигамәтдә мүзакирә едәчәксиниз. Әминәм ки, бејһәлхалг конфранс Ислам аләминдә тарихи бир һадисәјә чевриләчәкдир вә биз дәвләт олараг, дәвләт иш-

ләри илә мәшгул олан инсанлар Азәрбајчанда, тәк Азәрбајчанда јох, бүтүн өлкәләрдә сизин конфрансын вердији төвсијәләрдән истифадә едәрәк чәмијјәтимиздә мә'нәвијјаты даһа да јүк-сәлтмәјә наил ола биләчәјик.

Азәрбајчан мүстәгил дәвләт олараг демокра-тија јолу илә кедир. Биз өз мүстәгилијимизи әддә едәндән сонра Азәрбајчанда демократик, һүгуги, дүнјәви дәвләт гурмаг јолуну тутмушуг вә бу јолла да кедирик. һесаб едирәм ки, Азәрбајчан халгы үчүн, Азәрбајчан дәвләти үчүн бу, јеканә вә ән дүзкүн, ән доғру јолдур. Демокра-тик, һүгуги дәвләт инсанлара бүтүн азадлығлары верир вә бунлар Азәрбајчанын 1995-чи илдә гәбул етдији илк демократик Конститусијасында өз әксини тапыбдыр. Дәвләтимиз, Азәрбајчан Конститусијасы инсанлара бүтүн азадлығлары верәрәк, о чүмләдән вичдан азадлығыны, дин азадлығыны өз сијасәтинин әсас һиссәси һесаб едир. Конститусија дин азадлығыны, вичдан азадлығыны е'лан етмишдир, биз исә дәвләт ки-ми бунун тә'мин олунамасынын гарантыјыг, буну өз үзәримизә кәтүрмүшүк. Бәли, она кәрә дә бизим дәвләтимиз дүнјәви дәвләтдир. Анчаг биз диндән ајры дејилик. Дин илә дәвләт арасында сых әмәқдашлыг вар вә һесаб едирик ки, Азәрбајчаңда Ислам дини өзүнүн көзәл мә'нәви дә-јәрләрини Азәрбајчан вәтәндашларына ашылаја-раг, Азәрбајчан вәтәндашларыны Ислам дининин бу көзәл мә'нәви дәјәрләри әсасында тәрбијә-ләндирәрәк Азәрбајчан чәмијјәтини мә'нәвијјат-ча даһа да јүксәлдәчәк вә инсанлар бу демокра-

тијаны, бүтүн азадлығлары доғру-дүзкүн баша дүшәчәк, онлардан сәмәрәли истифадә едәчәк-ләр.

Бу, чох лазымдыр, чүнки ајры-ајры инсанлар, јахуд групплар, дәстәләр демократијанын инсан-лара вердији бүтүн бу азадлығлары бә'зән өзба-шыналыг, гануна итаәтсизлик, гануну позмаг, һәрч-мәрчлик, һәтта тәрбијәсизлик кими анла-јырлар, јахуд да ки, бу чүр анламаг истәјирләр. Демократија јүксәк мәдәнијјәт демәқдир. Демок-ратија јүксәк мә'нәвијјат демәқдир. Бу јүксәк мә'нәвијјаты, јүксәк мәдәнијјәти һәр бир Азәрбајчан вәтәндашында јаратмаг үчүн, кәнч нәсли бу әсасларда тәрбијәләндирмәк үчүн вә бөјүг-мәк үчүн Ислам дининин мә'нәви дәјәрләри чох кәрәклидир.

Бу мүнәсибәтлә Гафгаз мүсәлманларынын Х гурултајынын кечирилмәсини дә мән чох әһәмијјәтли һесаб едирәм. Гафгаз һәгигәтән бир-бири илә бағлы олан дәвләтләрин, өлкәләрин, халғарын үмуми евидир. "Үмумгафгаз еви" шү-ары чох көзәл шүардыр, мән буну дәстәкләји-рәм. Чәсарәтлә дејә биләрәм ки, дүнјанын бәл-кә һеч бир кушәсиндә, һеч бир рекионунда Гафгаз кими чохмилләтли, чохдинли вә рәнка-рәнк бир рекион, бир бәлкә тапмаг мүмкүн де-јилдир. Бизим Гафгаз әрази чәһәтдән кичик бир јердир. Бизим о гәдәр бөјүк әразимиз јохдур. Анчаг ејни заманда Гафгаз көзәл тәбиәтә, чох јүксәк мәғрур дағлара, көзәл чајлара, булаглара, көзәл мешәләрә, дүнјада тәбиәтин јаратдыгы ән бөјүк көзәлликләрә малик олан јердир. Гафга-

зын хусусијјети бир дѳ ондан ибарѳтдир ки, бурада ѳсрлѳр бѳју мѳхтѳлиф миллѳтлѳрѳ, мѳхтѳлиф диллѳрѳ мѳнсуб олан инсанлар бир аилѳдѳ јашамышлар.

Доғрудур, кечмишдѳ дѳ мѳнагишѳлѳр олмуш, давалар олмушдур, анчаг кечмиш тарихимизин ѳсас хиссѳси сѳлѳ вѳ ѳмин-аманлыг шѳраитиндѳ кечмишдир. Она кѳрѳ дѳ Гафгазы парчаламаг, Гафгаз халгларынын ичѳрисиндѳ тѳфригѳ јаратмаг, игтишаш јаратмаг чѳдлѳри бизим хамымызы нарахат едир вѳ мѳдумдур ки, бу, "Үмумгафгаз еви" ѳчѳн зѳрѳрлидир вѳ бундан неч бир халг хејир кѳтѳрмѳјѳчѳқдир.

Ејни заманда, о да мѳлумдур ки, Гафгазда олан халгларынын, миллѳтлѳрин, инсанларын ѳксѳријјѳти Ислам дининѳ мѳнсубдур вѳ Ислам дини Гафгазда бѳјѳк мѳнѳви кѳчѳ малиқдир, Ислам дини Гафгазда бѳјѳк хѳрмѳтѳ малиқдир. Гафгазын адѳт-ѳн'ѳнѳлѳриндѳн бири ондан ибарѳтдир ки, Гафгазда хѳмишѳ ағсагала хѳрмѳт олубдур. Бу, бизим Ислам дининин хусусијјѳтлѳриндѳн биридир. Чѳмијјѳтдѳ сечилѳн адама, чѳмијјѳтдѳ мѳтѳбѳр дин хадиминѳ, ѳзѳндѳ јѳксѳк мѳнѳви дѳјѳрлѳри чѳм едѳн инсана, мѳдрик инсана, дѳнјѳкѳрмѳш инсана, ағсагала инсана хѳмишѳ хѳрмѳт олуб, ештирам олуб вѳ онун да сѳзѳнѳ хѳмишѳ бахыблар. Хусусѳн кѳнчлѳр, чѳмијјѳтин башга хиссѳси. Бу, кѳзѳл адѳт-ѳн'ѳнѳдир. Башга јѳрлѳрдѳн, башга дијарлардан, шималдан, гѳрбдѳн Гафгаза кѳлѳн гонаглар бѳ'зѳн бизим бу хусусијјѳтимизѳ тѳѳччѳб едирлѳр, бѳ'зѳн дѳ хејран галырлар. Хатиримдѳдир, 70-чи иллѳрдѳ мѳн

Азѳрбајчанда рѳхбѳр олан заман Азѳрбајчана чѳрбѳчѳр гонаглар кѳлирдилѳр. Онлар ајры-ајры мѳнтѳгѳлѳрѳ, кѳндлѳрѳ, шѳхѳрлѳрѳ кедирдилѳр, кѳрѳрдѳлѳр ки, мѳсѳлѳн, бир мејданда кѳнчлѳр, инсанлар отурублар. Бу гонаг ора дахил олан кими хамы ајага галхыр. Сонра кѳлиб буну мѳнѳ чох тѳѳччѳблѳ данышырдылар ки, бу нѳ кѳзѳл адѳтдир! Нѳ кѳзѳл ѳн'ѳнѳдир, Сиз буна нѳ чѳр наил олмуспунуз? Мѳн исѳ дѳјирдим ки, биз буна наил олмамышыг. Бу, бизим халгымызын нѳсидѳн-нѳслѳ кечѳн хусусијјѳтидир. Бу, бизим халгымызын мѳнѳви дѳјѳрлѳридир. Сизинлѳ ачыг данышырам, - о вахт дѳјѳ билмирдим ки, бу, Ислам дининин мѳнѳви дѳјѳрлѳридир. Чѳнки биз хамымыз о вахтлар Ислам динини гадаган едѳн адамлар идик. Амма бу кѳн дѳјирѳм ки, бу, хѳгигѳтѳн Ислам дининин бѳшѳријјѳтѳ вѳ Ислам алѳминѳ бѳхш етдији чох јѳксѳк мѳнѳви дѳјѳрлѳрдир.

Сиз бунлары билирсиниз. Бѳлкѳ мѳн бу сѳзлѳримлѳ сизи неч дѳ тѳѳччѳблѳндирмирѳм. Чѳнки бу, бизим ѳчѳн ади бир шејдир. Анчаг буну билмѳјѳнлѳр, бизим дини ѳн'ѳнѳлѳримизи билмѳјѳнлѳр ѳчѳн бу, гејри-адидир. Мѳн белѳ фактлары чох саја билѳрѳм вѳ дѳјѳ билѳрѳм. Анчаг инди буна ештијѳч јѳхдур. Бир фактла кѳстѳрмѳк истѳјирѳм ки, бѳли, ислам дининин мѳнѳви дѳјѳрлѳри ичѳрисиндѳ мѳтѳбѳр адама хѳрмѳт, дин хадиминѳ хѳрмѳт, ағсагала хѳрмѳт хѳмишѳ чѳмијјѳти тѳрбијѳлѳндириб, чѳмијјѳтдѳ сабитлик јарадыбдыр, чѳмијјѳти дѳзкѳн истигамѳтдѳ ирѳли апарыбдыр. Мѳн буну она кѳрѳ хусуси гејд еди-

рәм ки, һәтта бизим Азәрбајчанда да Ислам дининин инкишафы илә јанашы, бизим Конститу-сijамызын, ганунларымызын вердији азаддыгла-ры, демократијаны тәһриф едән инсанлар өз доғма атасыны белә бә'зән тәһгир едирләр, һе-саб едирләр ки, инсан азаддыр, инсан истәдији-ни едә биләр, она көрә дә ағсаггалы да тәһгир едә биләр, өз доғма атасыны да тәһгир едә би-ләр, башгасыны да тәһгир едә биләр. Бизим ичимиздә бунлар да вар.

Мәһз буна көрә дә мән һесаб едирәм ки, мүасир дүнјада, хүсусән бизим Гафгазда дини-мә'нәви дәјәрләрдән кениш истифадә олунмасы Гафгазда, һәр бир өлкәдә инкишафы тә'мин едәчәк, ичтимаи-сijаси сабитлијин јаранмасына көмәк едәчәк, сүлһүн, әмин-аманлығын јаранма-сына көмәк едәчәкдир. Бизим һамымызын, Гаф-газда јашајан инсанларын ән али мәгсәди Гаф-газда сүлһүн, әмин-аманлығын тә'мин олунмасы-дыр. Тәәссүфләр олсун ки, XX әсрин сон онил-лијиндә Гафгаз, дејә биләрәм ки, дүнјанын бү-түн башга бөлкәләриндән фәргли олараг бу мү-нагишәләр ичәрисиндә чабалајыр, боғулур. Би-ринчи мұнагишә 1988-чи илдә Ермәнистанын Азәрбајчана торпаг иддиасы, Дағлыг Гарабағы әдаләтсиз олараг әлинә кечириб өзүнә бирләш-дирмәк чәһди илә башлады вә сонра бу, Ермә-нистанла Азәрбајчан арасында мұһарибәјә чев-рилди.

Он иддир ки, бу мұнагишә, сонра мұһарибә давам едир. Биз бөјүк иткиләр вердик. Азәрбај-чан халгы шәһидләр верди. Мүхтәлиф сәбәбләр-

дән, о чүмләдән о вахт Совет Һөкүмәти рәһбәр-лијинин Ермәнистана хүсуси көмәји вә гајгысы нәтичәсиндә вә башга дөвләтләрин, - мән бу күн ачыг дејә биләрәм ки, дини фәрги нәзәрә алараг, - Ермәнистана даһа чох көмәк етмәси нәтичәсиндә вә Азәрбајчанын өзүнүн ичәрисин-дә бурахылмыш мүхтәлиф сәһвләрин нәтичә-синдә Азәрбајчан әразисинин 20 фаизи Ермә-нистан силаһлы гүввәләри тәрәфиндән ишғал олунубдур. Ишғал олунмуш торпаглардан бир милјондан артыг азәрбајчанлы, Азәрбајчан вә-тәндашы, мүсәлман зорла чыхарылыбдыр, јерин-дән-јурдундан дидәркин дүшүбдур. Онлар ча-дырларда јашајырлар, ағыр вәзијәтдә јашајыр-лар.

Ишғал олунмуш торпагларда јаранмыш һәр бир шеј дағыдылыбдыр, виран олубдур, - мәк-тәб дә, хәстәхана да, мәдәнијјәт еви дә, фабрик дә, завод да. Ејни заманда Ислам дининин мү-гәддәс јерләри дә, мәсчидләр дә дағыдылыбдыр, гәбристанлар да дағыдылыбдыр. Бөјүк бир өлкә-нин - Азәрбајчанын, мүсәлман бөлкәсинин бү-түн мә'нәви-дини дәјәрләри дағыдылыбдыр, ви-ран едилибдир. Бу, шүбһәсиз ки, вәһшилиқдир, барбарлыгдыр. Белә вәһшилиқ дүнјанын бөлкә дә һеч бир јериндә олмајыбдыр. Анчаг бу, һәги-гәтдир.

Бүтүн бунлара бахмајараг, Азәрбајчан өз мә'-нәви көкәринә садиг олараг, мә'нәви дәјәрлә-ринә садиг олараг јенә дә Гафгазда сүлһүн ја-ранмасына чалышыр вә мәһз буна көрә дә дәрә ил бундан өнчә, 1994-чү илин мај ајында Ермә-

нистанла Азербайжан арасында атәшкәс сазиши имзаланыбдыр. Дәрд илдән артыгдыр ки, атәш жохдур, ган төкүдмүр, анчаг сүлһ дә жохдур вә ишғал олунмуш торпаглар ишғал алтында галыр вә орадан зорла чыхарылмыш инсанлар да 5-6 илдилр ки, чадырларда јашајырлар.

Буна бахмајараг, биз мәсәләнин сүлһ јолу илә һәлл олунмасына чалышырыг, данышыглар апарырыг вә бу күн бәјан едирәм ки, Ермәнистан-Азербайжан мұһарибәсинин, мұнагишәсинин сүлһ јолу илә һәлл олунмасы үчүн Азербайжан буңдан сонра да өз сәјләрини гојачагдыр. Инанырам ки, вәзијјәт белә давам едә билмәз, сүлһ јаранмалыдыр. Анчаг онун әсас шәрти буңдан ибарәтдир ки, ишғал олунмуш торпаглар ермәни силаһлы гүввәләриндән азад олмалыдыр, орадан зорла чыхарылмыш азербайжанлылар, мүсәлманлар өз јерләринә, јурдларына гајтарылмалыдыр, Азербайжанын әрази бүтөвлүјү бәрпа едилмәлидир вә Азербайжан дәвләтинин тәркибиндә Дағлыг Гарабаг кими кичик бир вилајәтә, бир гурума өзүнүидарәетмә һүтугу верилә биләр вә Дағлыг Гарабагда ермәниләр дә, азербайжанлылар да тәһлүкәсиз јашаја биләрләр. Биз мәсәләнин бу шәртләрлә һәлл едилмәсинә чалышырыг.

Анчаг ејни заманда Абхазија мұнагишәси дә бизи нараһат едир. Күрчүстанла Азербайжан арасында сых достлуг, гардашлыг әлагәләри вар. Бу күн мән бурада хүсуси гејд етмәк истәјирәм ки, бә'зән дини мәнсубијјәтләрә көрә өлкәләр, халглар арасында савашлар, давалар, мұһарибәләр башлајыр. Амма ејни заманда инсанлар сүлһсә-

вәр оларкән, халглар, милләтләр сүлһсәвәр олдугу һалда дини фәрг һеч вахт мұһарибәјә, мұнагишәјә кәтириб чыхармыр. Күрчүстанла Азербайжан арасында бизим дини мәнсубијјәтимизин фәргли олмасына бахмајараг, һеч вахт мұнагишә олмајыбдыр. Күрчүстан - Азербайжан достлугу дүңја халгларына нүмунә кими кәстәрилә биләр. Күрчүстанда јарым милјон азербайжанлы мүсәлман јашајыр, онлар орада Күрчүстанын бәрәбәр һүтуглу вәтәндашларыдыр. Азербайжанда исә күрчүләр дә јашајырлар. Онлар да Азербайжанын бәрәбәр һүтуглу вәтәндашларыдыр, Азербайжанын бүтүн имканларындан истәдикләри кими истифадә едә билирләр. Она көрә дә үрәјимиз агрыјыр ки, нә үчүн Абхазија мұнагишәси индијә гәдәр давам едир. Шүбһәсиз ки, биз өз мұнагишәмизә сон гојулмасы кими, Абхазија мұнагишәсинин дә ләғв олунмасыны истәјирик.

Чеченистанын сон илләр башына кәлән бәләлар, кечирдији һәјат бизим һамымызы, бүтүн мүсәлманлары, о чүмләдән биз азербайжанлылары инчидиб, нараһат едибдир.

Она көрә дә инанырыг ки, чечен халгы бундан сонра сүлһ, әмин-аманлыг шәраитиндә јашајачагдыр вә чечен халгына гаршы кечмишдә олан тәчавүз вә вәһшиликләр бундан сонра тәкрар едилмәјәчәкдир. Биз инанырыг ки, Чеченистанын ичиндә дә бүтүн инсанлар, о чүмләдән мүсәлманлар һәмрәј олачаглар, бирлик әдә едәчәкләр, Чеченистанын халг тәрәфиндән сечилмиш президентинин әтрафында бирләшәчәкләр вә Чеченистанда сабитлијин, сүлһүн јаран-

масы Гафгазда сүлхүн, әмин-аманлығын јаран-масына чох көмәк едәчәқдир.

Дағыстанда инди кедән просесләр дә шүбһә-сиз, бизи нараһат едир, чүнки Азәрбајчан Дағыстанла чох сых әлагәдәдир. Азәрбајчанда јашајан инсанларын бир гисми Дағыстан халғларына мәнсубдур. Дағыстанда азәрбајчанлылар да јашајыр. Бизим арамызда олан сәрһәд тамамилә формал характер дашыјыр, сәрһәд јохдур. Биз әсрләр боју бир јердә јашамышыг, бир-биримизлә бир јердә олмушут вә Аллаһа шүкүрләр олсун ки, динимиз дә бирдир. Ислам дини бизи һәмишә бирләшдирибдир, бизи һәмишә бир-биримизә даһа да јахынлашдырыбдыр. Она көрә дә бурада һеч бир ајры-сечкилик ола билмәз - нә Азәрбајчанда, нә дә Дағыстанда. Азәрбајчанда бизим сијасәтимиз мәнһз бундан ибарәтдир. Она көрә дә Дағыстанда ичтимаи-сијаси вәзијәтин сабитлији, дахили вәзијәтин сабитлији, сүлһ, әмин-аманлыг олмасы Гафгазда сүлһ, әмин-аманлыг олмасынын әсасыны тәшкил едир.

Азәрбајчанла Дағыстан арасындакы мүнәсибәтләр Үмумгафгаз мүнәсибәтләринә чох бөјүк тәсир көстәрир. Биз арзу едирик ки, Дағыстанда кедән чүрбәчүр мәнфи просесләрә сон гојулсун. Биз һамымыз Дағыстан мүфтисинә гаршы едилән тәчавүз, террор актындан сарсылдыг. Мән ону шәхсән таныјырдым вә о, Азәрбајчана рәсми сәфәрә кәлмишди, мән онунла чох марағлы сөһбәтләр апармышдым. Онун хаһиши илә биз һәр ил Дағыстандан һәчч зијарәтинә

кедән инсанлара Азәрбајчан әразисиндә көзәл шәраит јарадырыг. Һәр ил орадан 13-14 мин Дағыстан вәтәндашы, мүсәлманлар Азәрбајчанын имканларындан истифадә едәрәк, Азәрбајчан әразисиндән һәчч зијарәтинә, Мәккәјә, Мәдинәјә, Кәбәјә кедиб өз мүгәддәс борчларыны јеринә јетирирләр. Бунларын һамысыны Дағыстанын мүфтисинин, бизим унудулмаз достумузун хаһиши илә вә онунла әмәқдашылығымыз нәтичәсиндә едирдик. Буна көрә дә она террор едилмәсини писләјирик. Билирсиниз, дин хаһиминә террор етмәқдән дә бөјүк чинајәт јохдур. Һәр бир чинајәт бағышланылмаздыр. Амма дин хаһиминә, бөјүк бир өлкәдә Ислам дининин башчысына террор етмәк, ону һәлак етмәк, ону гәтлә јетирмәк ән бөјүк чинајәтдир. Биз үмид едирик ки, Дағыстанын, Русијанын һакимијјәт органлары бу чинајәткарлары ахтарыб тапачағлар вә лазыми өлчү көтүрәчәкләр.

Биз истәјирик ки, Шимали Гафгазда олан бүтүн республикалары, өлкәләрин һамысы сүлһ, әмин-аманлыг әддә етсинләр. Бу мүнәсибәтлә Русија мүсәлманлары илә Азәрбајчан арасындакы әлагәләрә дә мән хүсуси әһәмијјәт верирәм. Бурада бизим достумуз Рамазан Абдулатипов бөјән етди ки, Русијада 20 милјон мүсәлман јашајыр. Буну билмәк ләзимдыр вә Русијанын һаким даирәләри бунунла һесаблашмалы вә өз сијасәтиндә буну нәзәрә алмалыдырлар.

Кечмишдә Совет һакимијјәтинин, Коммунист идеолокијасынын вурдугу зәрбәләрдән бири дә бу иди ки, бу дин тамамилә гадаған едилдијинә

көрө һарада инсанларын һансы динә мәнсуб олдуғу билимирди. Мәсәләһ, мүттәфиг республикаларда, тутағ ки, Азәрбајчанда, јахуд Орта Асијада билинирди ки, бурада әһалинин әксәријәти мүсәлманлардыр. Амма Русијада нә гәдәр мухтар республикалар варды, вилајәтләр варды. Елә Шимали Гафгазын өзүндә һамысы ислам дининә етигад бәсләјирләр, мүсәлман дининә мәнсуб дурлар.

Амма Совет һакимијјәти онларла һесаблашмырды. Бу да кечмиш һакимијјәтин, кечмиш идеолокијанын тарих гаршысында әһ бөјүк күһәһларындан бириди.

Күман едирәм ки, Русијанын һаким даирәләри кечмиш Советләр Иттифагында бурахыламыш сәһвләрдән нәтичә чыхарачағ вә онлара јол вермәјәчәкләр. Мән буну хүсуси гејд едирәм, чүһки Русија һәмишә бәјан едир ки, о, кечмиш Советләр Иттифагынын бәјһәһхалғ аләмдә варисидир. Биз дә бунула һесаблашырығ. Әкәр бүкүһкү Русија кечмиш Советләр Иттифагынын варисидирсә, Советләр Иттифагында, хүсусән милли мүһәһсәһәтләр саһәсиндә, Русија әразисиндә јашајан әјры-әјры миллиәтләрә мәнсуб олан инсанлара гаршы бурахылан сәһвләр артығ бу күһ вә кәләчәкдә бурахылмамамыдыр.

"Гафгаз еви"ни јаратмағ үчүн, Гафгазы сүһлүн бәргәрар олдуғу Гафгаз етмәк үчүн 1996-чы илдә мән Күрчүстанда рәһми сәфәрдә оларкән президент Едуард Шевардадзә илә мән, ики президент - Күрчүстан вә Азәрбајчан президентләри бәјһәһнат вердик, "Гафгазда сүһ" бәјһәһ-

наты вердик ки, башга өлкәләр дә, башга дөвләтләр дә бу бәјһәһната гошулсунлар вә һамымыз бирликдә сүһлү тәһмин едәк. Мән бу күһ дә бу бәјһәһнатын вачиб олдуғуну бәјһәһ едирәм, бу күһ сизин ирәли сүрдүјүнүз "Үмүһгафгаз еви" тәклифини дә мүсбәт гијмәтләндирирәм вә һесаб едирәм ки, бу ики тәшәһббүсү бир-бири илә бирләшдирәрәк Гафгазда сүһлүн, әһмин-аһманлығын јаранмаһсына һаил ола биләрик вә һаил олмаһлығ.

Халғларымыз, Гафгазда јашајан халғлар вә Гафгаз мүсәлманлары бөјүк тарихә малиқдирләр. Гафгаз елә бир јердир ки, әјрыча бир кәһд дә өзүнүн мүсбәһгил дили илә, мүсбәһгил әдәт-ән-әнәһләри илә вә гәдим тарихи илә сечилир. Буһлары Совет һакимијјәти вахты һесаба алмырдылар, сәјмырдылар, һамыны бир һесаб едирдиләр. Һәтта белә бир идеја варды ки, Совет халғы адамларын јени тарихи бирлијидир. Буну хатырлајырсыһнызмы? Јәгин ки, буну достум Абдулатипов да хатырлајыр. Билирсинизми, ортаја әчаиб бир идеја атыламышды: Совет халғы адамларын јени тарихи бирлијидир. Шүһбәһсиз ки, белә бир идеја тарихин сынағындан кечә билмәди, дағылды. Амма халғлара, о чүһмләдән Гафгаз халғларына чоһ зијан кәтирди, бизим халғларымызын бәһзи әдәт-ән-әнәһләринин ләғв олунмаһсына, јахуд уһудулмаһсына кәтириб чыхарды.

Она көрә дә биз бу кечмиш тарихи дүзкүн гијмәтләндирмәлијик вә бурахылан сәһвләри арадан галдырмаһлығ. Бунун үчүн дә Гафгаз мүсәлманларынын һамыһынын бир јердә олма-

сы, сых эмәкдашлыг етмәси вә Үмумгафгаз мәсәләринин һәлл олунмасында өз сәјләрини көстәрмәси һәр бир халг үчүн әһәмијјәтлидир, бизим үчүн, Азәрбајчан үчүн әһәмијјәтлидир, мән Азәрбајчанын Президенти кими бәјан едирәм ки, Азәрбајчан дәвләти үчүн әһәмијјәтлидир.

Бу бахымдан Гафгаз мүсәлманларынын X гурултајыны тарихи һадисә һесаб едирәм. IX гурултај беш ил бундан өнчә кечирилибдир. Амма куман едирәм ки, о гурултај бу сәвијјәдә кечмәјибдир. Еләдирми? Бу беш ил мүддәтиндә бүтүн Гафгаз мүсәлманлары бөјүк бир јол кечибләр. Бу јолун чох әзаб-әзијјәтли чәһәтләри вар, бу јол бизә бөјүк иткиләр вериб, амма бу јол һәр бир Гафгаз мүсәлманыны даһа да ирәли апарыбдыр вә әсас одур ки, биз өз һүгугларымызы әддә етмишик, өз мүстәгиллијимизи әддә етмишик, милли азадлыгымызы әддә етмишик вә өз дини адәт-ән'әнәләримиздән истифадә едә биләрик. Беш ил бундан өнчә бунлар һәлә индики сәвијјәдә дејилди.

Она көрә дә Гафгаз мүсәлманларынын X гурултајы тарихи бир һадисәдир. Мән чох мәмнунам ки, сиз кечмиш ән'әнәләрә садиг олараг бу гурултајы да Азәрбајчанда, Бакыда кечирирсиниз. Сиз әмин ола биләрсиниз ки, мән Азәрбајчан Президенти кими Гафгаз мүсәлманлары Идарәсинә вә үмумијјәтлә Гафгаз мүсәлманларынын бүтүн ишләринә бундан сонра да һәр түрлү дәстәк вермәјә һазырам, һәр түрлү јардым етмәјә һазырам.

Һесаб едирәм ки, бир факты да гијмәтләндирмәк лазымдыр. Гафгаз Мүсәлманлары Идарәси һәлә Советләр Иттифагы вахтында јараныбдыр. О вахтлар бир тәрәфдән дин гадаган олунмушду, амма диқәр тәрәфдән, хүсусән Икинчи Дунја мүһарибәси гуртарандан сонра, 1945-1946-чы илләрдән куја дини азадлыглар верилди вә Русијанын патриархына имканлар верилди ки, о өзүнү көстәрсин. Еләчә дә Күрчүстанын патриархына да, башгаларына да, о чүмләдән Орта Асија, Гафгаз мүсәлманларына да имканлар верилди. Гафгаз Мүсәлманлары Идарәси һәлә о вахтлар јаранмышды, амма о, символик бир шеј иди. Инди исә Гафгаз халлары Али Дини Шурасы чох бөјүк, күчлү вә сәләһијјәтли бир тәшкилатдыр вә өзүнүн X гурултајыны кечирир.

Мән әминәм ки, сиз бу гурултајда Гафгаз мүсәлманларынын кәләчәк фәалијјәти һаггында ләзыми музакирә апарачагсыныз вә мүәјјән гәрарлар гәбул едәчәксиниз. Бу гурултај Гафгаз мүсәлманларынын даһа сых бирләшмәси үчүн, бир-биринә дајаг олмасы үчүн, бир-биринә дәстәк олмасы үчүн бөјүк бир мәрһәлә олачагдыр. Чох мәмнунам ки, Гафгаз халларынын Али Дини Шурасына рәһбәрлик едән ә'ләһәзрәт Шејхүлислам һачы Аллаһшүкүр Пашазадә дә өтән илләрдә өз үзәринә дүшән вәзифәни ләјигинчә јеринә јетирибдир вә беләликлә, сизин һөрмәт-иззәтинизи газаныбдыр. Сиз Шејхүлислам һачы Аллаһшүкүр Пашазадәни таныјырсыныз, ону али бир дин хадими кими гәбул едирсиниз, она

һөрмәт едирсиниз вә инди онун рәһбәрлији илә бу гурултај топлашыбдыр.

Ичкеријанын президенти тәрәфиндән Шејхүлислам һачы Аллахшүкүр Пашазадәјә Ичкерија Чүмһуријәтинин али мұкафатынын- орденинин верилмәсини дә мән әләмәтдар һадисә һесап едирәм. Бу мұнасибәтлә сизин адыңыздан вә өз адымдан, Азәрбајчан дәвләти адындан Шејхүлислам һәзрәтләрини тәбрик едирәм. Билмәлисиниз ки, Шејхүлислам һәзрәтләри өз хидмәтләринә көрә һәлә 1994-чү илдә Азәрбајчанын али мұкафаты - "Шәһрәт" ордени илә дә тәлтиф олунубдур. Инди јени бир чүмһуријәтин, өлкәнин али мұкафатыны алмасы мұнасибәтилә мән ону тәбрик едирәм, она чансағлығы арзу едирәм вә кәләчәк ишләриндә уғурлар арзулајырам.

Сиз бу күн бурада өз нитгләриниздә, гонағларымыз өз чыхышларында Азәрбајчанда гаршыдан кәлән-октябрын 11-дәки президент сечкиләри һаггында арзуларынызы, истәкләринизи билдирдиниз. Бунлара көрә сизә тәшәккүр едирәм. Мән беш ил бундан өнчә демократик принципләр әсасында Азәрбајчанын Президенти сечилмишәм вә мәннунам ки, мәнним бу беш ил мүддәтиндә етдијим ишләри һәм Азәрбајчан вәтәндашлары көрүр вә гијмәтләндирир, һәм дә мән бу күн һисс етдим ки, мүсәлман әләминин дин хадимләри дә вә бизим дост, гоншу өлкәләрин жүксәк сәвијјәли нүмәјәндәләри дә буну гијмәтләндирирләр вә сечкиләрдә мәнә уғур арзулајырлар. Буна көрә мән сизә тәшәккүр едирәм. Умидварам ки, Азәрбајчанын сечичиләри

һәм кечмишдә Азәрбајчан халгы гаршысында кәстәрдијим бөјүк хидмәтләрә көрә, һәм дә өтән беш илдә Азәрбајчан халгы гаршысында кәстәрдијим бөјүк хидмәтләрә көрә мәнним ишим гијмәтләндирәчәкләр вә октябр ајынын 11-дә мәнә сәс верәчәкләр.

Әзиз достлар, әзиз гонағлар, сизә сөз верирәм ки, мән бундан сонра да һәм Азәрбајчан халгынын етимадыны доғрулдачағам, һәм дә сизин етимадынызы доғрулдачағам. Мәнним һәјат јолум бөјүкдүр. Билирсиниз ки, јашым да чохдур вә бәзән олар ки, мәсәлән, Дағыстанда али дин хадиминә террор едилдији кими, мәнә гаршы да белә чәһдләр кәстәрилер. Мән һәмишә бүтүн о террорчулара вә чинајәт јолу илә мәни мәнв етмәк истәјәнләрә бир сөз дејирәм. Дејирәм ки, бүтүн өмрүмдә һеч вахт һәјатымдан горхмамышам, һәмишә, һәр јердә чәсарәтлә һәрәкәт етмишәм вә һеч вахт дүшүнмәмишәм ки, мәнә нә олачағдыр.

1993-чү илин ијун ајында мән Бақыја дәвәт олунанда Азәрбајчанда гардаш гырғыны, Вәтәндаш мұһарибәси кедирди, Азәрбајчан парчаланырды. Мән исә-һеч бир силаһлы дәстәси, ордусу олмајан бир адам-тәк өз чанымла одун ичинә атылдым. Нә үчүн атылдым? Чүнки инанырдым ки, мәнним архамда халг вар вә халг мәни дәстәкләјәчәкдир. Бир дә она көрә ки, инанырдым ки, Аллах мәни индијә гәдәр сахладығы кими, бундан сонра да сахлајачағдыр.

Мән һәмишә халга хидмәт етмишәм. Мән әмәлисаләһ адам олмушам. Бу күн дә бу јолла

кедирәм. Она көрө дө өз халгымын јолунда һө-
јатымын сон дәгигәсинә гәдәр хидмәт едәчәјәм
вә һеч вахт һеч шеј мәни горхутмајыб, чәкин-
дирмәјибдир. Әкәр һансы бир намәрд күлләси
мәни мөһв едә биләрсә, мән дө Азәрбајчан хал-
гынын јолунда һәлак олуш шәһидләрин бири
олачагам. Анчаг әминәм ки, бөјүк чәнаби Аллаһ
мәни индијә гәдәр һифз етдији кими, горудуғу
кими, бундан сонра да һифз едәчәк, горујачаг-
дыр вә мән Азәрбајчан халгы үчүн өз хидмәтлә-
рими бундан сонра да көстәрәчәјәм.

Әзиз достлар, гардашлар, мән бу күн сизинлә
бурада кечирдијим саатлары, дәгигәләри өзүм
үчүн чох гијмәтли һесаб едирәм. Сиздән мән
чоҳ јени шејләр өјрәндим вә әмин ола биләр-
синиз ки, бундан сонра да мән өз әгидәмә, Ис-
лам дининин мәнәви дөјәрләринә садиг олача-
гам вә Азәрбајчанда мәнәвијјатын, мәнәви дө-
јәрләрин, Ислам дининин јүксәк дөјәрләринин
инкишаф етмәсини тәмин едәчәјәм.

Сизә вә сизин ишләринизә бир даһа уғурлар
арзулајырам. Чох сағ олуң.

"ИСЛАМ СИВИЛИЗАСИЈАСЫ ГАФГАЗДА" МӨВЗУСУНДА БЕЈНӘЛХАЛГ СИМПОЗИУМДА АЗӘРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИ ЬЕЈДӘР ӘЛИЈЕВИН НИТГИ

- Һөрмәтли ханымлар вә чәнаблар!
Һөрмәтли гонағлар, симпозиум иштиракчыла-
ры!

Сизи - Азәрбајчанда, Бақыда кечирилән "Ис-
лам сивилизасијасы Гафгазда" мөвзусуна һәср
олунмуш бејнәлхалг симпозиумун иштиракчыла-
рыны үрәқдән саламлајырам вә сизә бу мөтө-
бәр ишиниздә уғурлар арзулајырам.

Азәрбајчанда ислам сивилизасијасына, ислам
мәдәнијјәтинин Гафгазда јеринә вә әһәмијјәтинә
һәср олунмуш илк бејнәлхалг симпозиум кечи-
рилир. Бу, Азәрбајчан үчүн, бүтүн Гафгаз үчүн
әләмәтдар, тарихи әһәмијјәт кәсб едән бир һа-
дисәдир.

Ислам Конфрансы Тәшкилатынын нәздиндә
Истанбулда фәалијјәт көстәрән Тарих, Инчәсә-
нәт вә Мәдәнијјәт Арашдырмалары Мәркәзи вә
дүнјанын башга өлкәләриндә бу саһәдә тәдгигат
апаран елми мәркәзләр исламын тарихи, бөшәр
сивилизасијасына вердији төһфәләр вә исламын
бөшәр тарихиндә ојнадығы рол һаггында чох
дөјәрли ишләр көрүрләр. Мән кечән ил Истан-
булда оларкән мәнә Ислам Конфрансы Тәшки-
латынын Тарих, Инчәсәнәт вә Мәдәнијјәт
Арашдырмалары Мәркәзиндә олмаг вә онун
иши илә танышлыг нәсиб олду. Бизим симпози-
умда иштирак едән һөрмәтли чәнаб Екмәләддин

Иһсаноглу илә бирликдә, аз мүддәт олса да, мән орада чох шејләр мүшаһидә етдим, өјрәндим. Биз Азербайҗанда да елми симпозиум кечирилмәси һаггында фикир мүбадиләси апардыҗ. Мәмнунијјәтлә гејд едирәм ки, белә бир симпозиумун кечирилмәси илә әлагәдар мәним гәбул етдијим гәрар артыг һәјата кечирилибдир, бејнәлхалг симпозиум бу күн өз ишинә башлајыбдыр. Үмидварам ки, симпозиум чох дәјәрли ишләр көрәчәк вә Гафгазда ислам сивилизасијасынын ролуну вә бу саһәдә кәләчәк елми-тәдгигат ишләринин програмларыны мүәјјән едә биләчәкдир.

Бу, тәкчә Азербайҗан үчүн јох, бүтүн Гафгаз халғлары, бүтүн ислам әләми үчүн чох әһәмијјәтли ишдир. Азербайҗан дәвләти вә мән - Азербайҗан Президенти бу иши чох дәјәрли һесаб едирик вә кәләчәкдә дә бу ишә һимајәдарлыг етмәји мән өз үзәримә көтүрүрәм.

Гафгаз дүнјанын надир характер дашыјан бир бөлкәсидир. Гафгаз өз тәбиәтинә, чографи гурулушуна көрә вә Гафгазда гәдим заманлардан мәскунлашмыш, мин илләр боју јашамыш инсанларын хүсусијјәтинә, онларын характеринә көрә чох надир бир бөлкәдир. Ејни заманда һесаб едирәм ки, Гафгаз дүнја халғлары үчүн дүнјанын чох мараглы бир һиссәсидир.

Биз гафгазлылар өзүмүзүн гафгазлы олмағымызла фәхр едирик. Бу нә демәкдир? Гафгазын тәкчә мәгрур дағлары, онун кур чајлары, көзәл булаглары, мешәләри, күл-чичәкләри демәк дејилдир. Гафгазлы олмагла фәхр етмәк, Гафгаз

халғларынын тарихи көкләри илә, Гафгаз халғларынын бәшәр мәдәнијјәтинә вердикләри төһфәләрлә бағлыдыр.

Бу бахымдан Гафгазда исламын јайылмасы вә инкишаф етмәси Гафгаз халғларынын тарихинин бөјүк бир һиссәсини тәшкил едир, ејни заманда ислам сивилизасијасынын Гафгаз халғларына бәхш етдији дәјәрли төһфәләрин олмасыны әкс етирир. Гафгаз халғларынын, демәк олар ки, әксәријјәти ислам дининә итаәт едир. Исламын Гафгазда јайылмасы тарихини сиз алимләр јахшы билирсиниз. Мән садәчә, бир нөгтәни вургуламаг истәјирәм ки, Азербайҗан бу саһәдә мүһүм јер тутур.

Мәлумдур ки, Гафгазда исламын јайылмасы вә инкишаф етмәси Азербайҗандан башлајыр. Ислам Гафгаз халғларына сәәдәт, хошбәхтлик кәтирибдир, инкишаф, ислами дәјәрләр кәтирибдир. Бу дәјәрләр - мүгәддәс китабымыз Гурәни-Кәримдән кәлән ислами дәјәрләр Гафгаз халғларынын милли-мәнәви дәјәрләринин әсасыны тәшкил едибдир. Мәлумдур ки, Гафгазда јашајан халғлар ислам динини гәбул едәнә гәдәр дә бөјүк мәдәнијјәтә, тарихә вә өзләринә мәхсус әдәт-әнәнәләрә малик олмушлар. Исламын дини-мәнәви дәјәрләри Гафгаз халғларынын гәдимдән јаранмыш вә инкишаф етмиш мәнәви дәјәрләри илә бирликдә халғларын јүксәк милли-мәнәви дәјәрләрини тәшкил едибләр.

Мән бу сөзләри Азербайҗан халғынын тарихи әсасында сөјләјирәм. Күман едирәм ки, бу фи-

кирләр Гафгазда јашајан, ислам дининә итаәт едән башга халглара да аиддир. Буна көрә дә мән Азәрбајчанын Гафгазда ислам дәјәрләринин, ислам дининин, ислам сивилзасијасынын јайылмасы вә инкишаф етмәсиндә хүсуси рол ојнамасынын һағлы олдуғуну биддирәм. Әкәр Гафгазын башга халғлары вә хүсусән Шимали Гафгаз вә ондан Шималда олуб ислам дининә итаәт едән халғлар ислам сивилзасијасына гатылыбларса, ислам динини гәбул едибләрсә, онларын јолу да мәнз Азәрбајчаңдан кечир.

Биддидиниз кими, Гафгаз чдграфи нөгтејинәзәрдән Хәзәр дәнизи илә Гара дәниз арасында, - әкәр Јер күрәси мигјасында тәсәввүр етсәк, - кичик бир чығырдыр. Исламын, Гур'анын мәркәзиндән - Әрәбистандан јайылан ислам дини, ислам мәдәнијјәти чүрбәчүр јолларла инди артыг ислама мәнсуб олан әразиләри әһатә едибдир. Гафгазын Шималында вә ондан да Шималда олан халғларын о вахтдан ислам дининә, мәдәнијјәтинә мәнсуб олдуғуну нәзәрә алсағ, бунда Гафгазын ән чәнубунда јерләшән Азәрбајчанын хүсуси ролу шүбһәсиздир.

Азәрбајчаңда ислам дини VII әсрдән јайылыб вә Азәрбајчаң халғынын милли-мәнәви дәјәрләринин әсасыны тәшкил едир. Бизим чохәсрлик ислам дөврү тарихимиз зәнкиндр. Бу күн ифтихар һисси илә дејирик ки, Азәрбајчанын ислам мәдәнијјәти, ислам дини илә бағлы олан даһи инсанлары - Низами, Фүзули, Нәсими, Туси, Гәтран Тәбризи вә бир чох дикәр бөјүк шәхсијјәтләри дүнја сивилзасијасына бөјүк төһфәләр

вермиш вә ислам мәдәнијјәтини зәнкинләшдирмишләр. Биз бунларла фәхр едирик.

Биз азәрбајчаңлылар өз тарихимизлә, милли-мәнәви дәјәрләримизлә фәхр едирик, өз доғма ана дилимизлә фәхр едирик. Бунлар һамысы бизим милли мәнәвијјәтимыз, милли-мәнәви дәјәрләримиздир. Бунлара көрә дә биз ислам дининә, ислам мәдәнијјәтинә мәнсуб олмағымызла да фәхр едирик.

Дүнјада бир чох бөјүк динләр мөвчуддур. Һәр динин өзүнәмәхсус јери вар. Биз азәрбајчаңлылар ислам дини илә фәхр едәрәк, ејни заманда һеч вахт башга динләрә гаршы мәнфи мүнәсибәт көстәрмәмишик, дүшмәнчилик етмәмишик, әдавәт апармамышығ вә һеч бир башга халғы да өз динимизә итаәт етмәјә мәчбур етмәмишик. Умумијјәтлә, башга динләрә дөзүмлүлүк, башга динләрә јаңашы вә гаршылығлы аңлашма шәраитиндә јашамағ ислам дәјәрләринин хүсусијјәтидир. Бу, тарих боју Азәрбајчаңда да, Гафгазда да өз әксини тапыбдыр. Азәрбајчаңда ислам дини илә јанашы христиан дини дә, јәһуди дини дә әсрләр боју јашајыб вә инди дә јашајыр. Гафгазда да бу мәнзәрә вар. һесаб едирик ки, инсанлар һансы динә, һансы мәдәнијјәтә мәнсублугундан асылы олмајарағ, бүтүн башга мәдәнијјәтләрә, динләрә, мәнәви дәјәрләрә дә һөрмәт етмәли, о динләрин бәзән кимәсә хош кәлмәјән әдәт-әнәнәләринә дөзүмлү олмалыдырлар. Дини нөгтејинәзәрдән әдавәт, мүнәгишә, мүнәрибә јолверилмәздир. Һәр һалда, XX әсрин

сонунда вә гаршыдан кәлән XXI әсрдә дүнјада белә халлара сон гојумалыдыр.

Бу бахымдан биз чох үрәк агрысы илә дејирик ки, он ил бундан өнчә Ермәнистанын Азәрбајчана торпаг иддиасы әсасында башладыгы һәрби тәчавүз бөјүк мүһарибәјә, һәрби мүнагишәјә чеврилибдир. Бунун нәтичәсиндә, инди Ермәнистан адланан әразидән ислам дининә мәнсуб олан азәрбајчанлылар зорла сүркүн едилибләр, чыхарылыблар, јерләриндән-јурдларындан, ата-баба евләриндән, өз милли-дини, мүтәддәс очагларындан, мәсчидләриндән, гәбристанларындан, тарихи абидәләриндән мәһрум олублар. Бу, тарихи чинајәтдир вә тарихи әдаләтсизлиқдир! Дүнја бирлији буна биканә галмамалыдыр вә күман едирәм ки, биканә галмајачагдыр.

Ислам дини Гафгазын, демәк олар әксәр һиссәсини әһатә едиб вә бу күн дә әһатә едир вә ислам мәдәнијјәти һәр јердә өз изләрини бурахыбдыр. Кимләрсә бу изләри дағытмаг, позмаг истәсә дә, бәшәријјәт буна јол вермәмәлидир вә вермәјәчәқдир. Һесаб едирәм ки, бу мәсәләләр Бақыда кечирилән вә инди ишинә башлајан бәјнәлхалг симпозиумда өз әксини тапмалыдыр.

Дүнјада вә хүсусән Авропада, Америка Бирләшмиш Штатларында ислам сивилизасијасына бөјүк мараг вар. Бу проблемләрлә мәшгул олан елми мәркәзләр кечмишдә дә олуб, инди дә вар. Шүбһәсиз ки, исламын тарихи көкләри, ислам мәдәнијјәтинин бәшәр тарихинә вердији төһфәләр арашдырылыб, тәдгиг олунуб, бөјүк елми

әсәрләр јарадылыбдыр. Ислам өлкәләриндә белә мәркәзләр вар.

Анчаг бу күн мән бу фүрсәтдән истифадә едәрәк, елм хадимләринин гаршысында өз фикрими билдирмәк истәјирәм. Һесаб едирәм ки, индијә гәдәр көрүлән ишләр јетәрли дејилдир. Мәсәлән, әкәр кечмиш Чар Русијасы империясы әразисиндә, сонра Советләр Иттифагы әразисиндә ислам мәдәнијјәти һаггында арашдырмалара нәзәр салсаг, чох дәјәрли әсәрләрлә јанашы, ејни заманда субјектив фикирләр дә һөкм сүрүр. Мәндә белә тәәсүрат вар ки, Авропа өлкәләриндә, о чүмләдән Русијада кечмишдә дә, инди дә бә'зи тәдгигатчылар ислам мәдәнијјәтинә, ислам дининә субјектив һиссијатлар нөгтеји-нәзәриндән бахырлар.

Советләр Иттифагынын мөвчуд олдуғу 70 ил әрзиндә онун әразисиндә дин јасаг, гадаган едилмиш, атеизм тәблиғаты апарылмышдыр. Динә гаршы чох кәскин мүбаризә апарылмыш, аллаһсызлыг, дини инкар етмәк о илләрдә коммунист идеолокијасынын әсасыны тәшкил етмишдир. Биз бу дөврү јашамышыг вә инди, Азәрбајчан өз мүстәгиллијини бәрпа едәндән сонра тарихи нөгтеји-нәзәрдән гыса бир заманда динин, о чүмләдән ислам дининин нә гәдәр дәрин көкләри олдуғуну даһа да чох дәрк едә билмишик. Хүсусән Совет һакимијјәти дөврүндә дүнјаја кәлмиш, јашамыш нәсилләр бәлкә дә о вахткы күчлү тәблиғатын нәтичәсиндә динин, бизим үчүн исә әләхүсус ислам дининин бу гәдәр зәнкин мәнәви дәјәрләрә, бу гәдәр дәрин

көкләрә малик оддугуну анлаја билмирдиләр. Биз өзүмүз дә буну анлаја билмирдик. Мән буну е'тираф едирәм.

Анчаг гыса бир заманда мә'лум одду ки, әкәр Азәрбајчанда коммунист идеолокијасы 70 ил јох, 170 ил дә һөкм сүрмүш олсајды, инсанлары ислам дининдән ајырмаг мүмкүн олмајачагды. Бу, артыг фактдыр. Ејни заманда бу, ислам дининин нә гәдәр бөјүк күчә малик оддугуну сүбут едир. Анчаг о илләр - коммунист идеолокијасында үмумијјәтлә динә гаршы тәблиғат апарылдыгы заман ислам дининин әлејһинә хүсуси тәблиғат апарылырды.

Билирсиниз ки, о вахтлар мән бөјүк дәвләт ишләри илә мәшгул идим. Бә'зән дүшүнүрдүм - дин диндир, нә үчүн бир динә мүәјјән гәдәр ләјал мүнәсибәт бәсләнилик, о бириси динә исә һәддиндән артыг дүшмән мүнәсибәти кәстәрилик? Бу, һәгигәтдир.

Мәркәздә Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин атеизм тәблиғатында ислам дининә гаршы тәблиғат хүсуси бир истигамәт тәшкил едирди вә бу, хүсуси нәзарәт алтында иди. Совет һакимијјәти дөврүндә белә тәсәввүр јаранырды ки, совет гурулушуна тәһлүкә төрәдән јалныз ислам динидир, христиан дини, јахуд да советләр өлкәсиндә олан башга динләр бу гурулуша о гәдәр тәһлүкә јаратмыр. Бу, о дөврдә мәним көзүмлә көрдүјүм вә бир чох идеоложи сәнәдләрдә охудугум һәгигәтләрдир ки, сизә чатдырырам. Коммунист идеолокијасында динләрә мүнәсибәтдәки бу ајрысечкилик, динләри

бир-бириндән фәргләндирмәк хәтти кәстәрирди ки, демәк, белә чыхыр, дин вар - јахшы диндир, дин дә вар - чох писдир, бу пис дин дә куја ислам динидир. Бу да о вахт Советләр Иттифагында тәдгигатчылар тәрәфиндән олан субъективлик мејлләрини артырырды.

Һансы динә мәнсублугундан асылы олмајараг, кәрәк тәдгигатчынын өзү объектив олсун. Ислам дининә мәнсуб олан тәдгигатчы да кәрәк ислам дини һаггында объектив тәдгигатлар апарсын, субъективлијә јол вермәсин. Башга динләрә мәнсуб олан тәдгигатчылар да һәм өз дини һаггында, һәм дә ислам дини һаггында тәдгигатлар апараркән кәрәк объектив олсунлар, һеч бир тәрәфә әјилмәсинләр, һеч бир субъективлијә јол вермәсинләр.

Бунлары мүшаһидә етмиш бир инсан кими вә бунлары шәхсән һисс етмиш вә билмиш бир инсан кими мәним о сөзләри демәјә әсасым вар. Һесаб едирәм ки, индики дөврдә тәкчә Азәрбајчан јох, кечмишдә Советләр Иттифагына мәнсуб олан, ислам дининә итаәт едән башга өлкәләр дә, о чүмләдән Шимали Гафгазда олан - Русија Федерасијасынын тәркибиндәки республикалар, јахуд Мәркәзи Асијада олан өлкәләр, мүстәгил дәвләтләр, јахуд да Волга чајы һөвзәси, әтрафында јерләшән, ислам дининә мәнсуб олан бөјүк республикалар - Русија Федерасијасынын тәркибиндәки республикалар инди өз тарихи кечмиши һаггында, о чүмләдән ислам мәдәнијјәти, ислам сивилизасијасы, ислам

тарихи һаггында даһа доғру-дүзкүн, елми чөһөт-дөн әсаһландырылмыш әсәрләр җарада биләрләр.

Бу баһымдан Русиһанын пајтахтында оһан арашдырма мәркәзләри, ислам сивилизасиһасы илә әһагәдар тәдгигатлар апаран елми мәркәзләр, Авропада, Америка Бирләшмиш Штатларындакы елми тәдгигат мәркәзләри дә һәмишә мүстәгил оһмуш өлкәләрлә, тутаг ки, әрәб өлкәләри, башга ислам өлкәләри илә әмәқдашлыгла җанашы, кечмишдә Советләр Иттифагынын тәркибиндә оһуб җени мүстәгиллик әддә етмиш өлкәләрин аһимләри, елми мәркәзләри илә кәрәк сых әмәқдашлыг етсинләр.

Бу күн Москванын Исламшүнаһлыг Мәркәзинин нүмајәндәси чәнаб Медведкунун чыхышы бизим һаһымызын үрәјиндән оһду. Чох сәһими чыхыш етди вә һисс оһунду ки, ислам тәдгигатлары илә мәшғул оһан бир аһим кими, ејни заманда ислам мәдәнијјәтинә дәрин һөрмәт бәсләјән инсандыр. Белә аһимләрлә әмәқдашлыг һәмишә оһлар үчүн дә вә ислам өлкәләринин аһимләри үчүн дә чох фајдалы вә уғурлу оһар.

Франсадан кәһмиш нүмајәндә данышмаға башлајаркән, мән һесаб етдим ки, о, түркчә, җәни Анадолу түркчәси илә данышыр. Анчаг сонракы кәһмәләриндән һисс етдим ки, о, азәрбајчанча данышыр. Җәни исламшүнаһ, түрколог оһмагла җанашы, ејни заманда нитгиндән көрүрәм ки, бу күн өзүнү Азәрбајчаншүнаһ кими дә тәгдим етди.

Бунлар һаһысы сеһиндиричи һаллардыр. Һесаб едирәм ки, ислам сивилизасиһасы һаггында

кәһчәк елми тәдгигат ишләриндә белә әмәқдашлыг үстүнлүк тәһкил едәчәқдир. Беләһиклә, үмумијјәтлә ислам мәдәнијјәтинин дүнјадакы ролу, о чүмләдән хүсусән ислам сивилизасиһасынын Гафгаздакы ролу дәгиг, дүзкүн, елми һөгтеји-нәзәрдән әсаһландырылараг елми китабларда, әсәрләрдә өз әксини тапачагдыр.

Биз Азәрбајчанда өз милли-мәһәви дәјәрләримизә сәјкәнәрәк, ејни заманда халгымызын елминин, мәдәнијјәтинин инкишафына, милли-мәһәви дәјәрләрин үмумбәшәри дәјәрләрлә зәнкинләшмәсинә вә вәһдәтинә хүсуси әһәмијјәт веририк.

Бу, Азәрбајчан үчүн җени бир һадисә дејилдир. Мәмнунијјәт һисси илә демәк оһар ки, Азәрбајчан һәлә XVIII-XIX әсрләрдә вә XX әсрин әввәһиндән елә бу истигамәтдә инкишаф едирди. Бу баһымдан Азәрбајчан Гафгазда вә Гафгаз әтрафында, Мәркәзи Асијада җерләшән, ислам дининә мәнсуб оһан халғлар ичәрисиндә өз мәдәнијјәтини үмумбәшәри дәјәрләрлә, Авропа мәһәви дәјәрләри, Авропа мәдәнијјәти илә зәнкинләшдирмиш ән габагчыл өлкәдир.

Азәрбајчанда һәлә XIX әсрдә дүнјәви театрын җаранмасы, җахуд да Авропа мәдәнијјәтинин тәсири алтында вә Авропа мәдәнијјәтинин дәјәрләри илә Азәрбајчанын милли дәјәрләрини бирбиринә бағлајән әдәбијјат, инчәсәнәт әсәрләринин җаранмасы Азәрбајчанда бу мејлин бәјүк тарихинин оһдугуну кәстәрир.

Һесаб едирик ки, бу, өлкәһизин, Азәрбајчан халгынын үстүнлүјүдүр. Биз Азәрбајчанын мил-

ли-мә'нәви дөјөрләрини үмүмбәшәри дөјөрләрлө зәнкинләшдирән вә онларын вәһдәтиндән доған елм, әдәбијјат, инчәсәнәт әсәрләрини, бунлары јараданлары һәмишә јүксәк гижмәтләндирмишик. Азәрбајчанын елм, мәдәнијјәт тарихиндә белә адамлар чох көркәмли јер тутур.

Биз Низами, Фүзули, Нәсими кими бөјүк шәхсијјәтләрлө фәхр етдијимиз кими, ејни заманда Мирзә Фәтәли Ахундов кими бөјүк шәхсијјәтлө дә фәхр едирик. Мирзә Фәтәли Ахундов ислам дөјөрләрини ән көзәл билән шәхсијјәтләрдән бири олубдур. О, ислам дөјөрләринә чох садиг бир инсан олубдур. Амма ејни заманда о, Азәрбајчанын милли-мә'нәви дөјөрләрини, ислам дөјөрләрини үмүмбәшәри, Авропа дөјөрләри илә зәнкинләшдирәрәк даһијанә вә халгымызын инкишафына чох бөјүк тә'сир кәстәрмиш әсәрләр јаратмышдыр.

Даһи бәстәкарымыз Үзејир Һачыбөјов нә гәдәр милли олубса, о гәдәр дә үмүмбәшәри олубдур. Биз буну гижмәтләндиририк. Биз һеч вахт јалныз милли, дини дөјөрләрә гапылараг, онун чәрчивәсиндән кәнара чыхмајан, јахуд ондан кәнарда һеч бир шеји көрмәјән инсанлары, алимләри халгын инкишафына хејир верән адам һесаб етмирик. Анчаг милли хүсусијјәтләрини горујуб сахлајан, милли-мә'нәви дөјөрләринә садиг олан, милли-мә'нәви дөјөрләрини јүксәк гижмәтләндирән, онларла фәхр едән, ејни заманда, үмүмбәшәри дөјөрләрин халгымыз үчүн фәјдалы һиссәләрини көтүрүб Азәрбајчан ичтимаи, елми, мәдәни фикрини инкишаф етдирән шәх-

сијјәтләр Азәрбајчанын мәдәнијјәтини, елмини, бах, бу сәвијјәкә кәтирән инсанлардыр. Бу бахымдан, Азәрбајчанын XIX-XX әсрләрдәки бөјүк шәхсијјәтләринин јаратдыгы әсәрләр, көрдүјү ишләр ејни заманда ислам сивилизасијјасынын - тәкчә Азәрбајчаңда јох, бүтүн Гафгазда, о чүмләдән Мәркәзи Асијада - мүасир тәләбләрә ујгун инкишаф етмәсинә бөјүк төһфәләр вермишдир.

Мән чох мәмнун олдум ки, Иран Ислам Республикасынын нүмајәндәси дә өз чыхышында ислам дөјөрләри вә милли дөјөрләрлө јанашы, үмүмбәшәри дөјөрләрин әһәмијјәти һаггында да чох әһәмијјәтли фикирләр ифадә етди. Бунлар һамысы ону кәстәрир ки, бу мүтәрәгги просес инди бүтүн өлкәләрин апарычы просесидир. Азәрбајчан бу тәрәгги јолу илә кечмишдә дә кедибдир, бу күн дә кедир вә кәләчәқдә дә кәдәчәқдир. Биз ислам мәдәнијјәтинин Азәрбајчан халгы үчүн әвәзсиз олдугуну гејд едәрәк, ејни заманда дини, јахуд милли мәһдудијјәт јарадан фикирләри, мејлләри вә ја тәклифләри гәбул етмирик.

Миллилик, исламилик үмүмбәшәри дөјөрләрин синтези илә халгы инкишаф етдирә биләр. Инди дүнјадакы бә'зи мәркәзләрдә "ислам фундаментализми, ислам екстремизми, фанатизми" һаггында да фикирләр сөјләнилик.

Һесаб едирәм ки, бизим мүгәддәс китабымыз Гур'ани-Шәриф һеч вахт фундаментализмин әсасыны гојмајыбдыр. Кимсә бу фундаментализм, екстремизм мејлләрини ислам дининдән

истифадә едәрәк јарадыр вә инкишаф етдирир-сә, һесаһ едирәм ки, онлар исламын әсас прин-сипләриндән мүәјјән гәдәр узаглашырлар. Биз ислам мәдәнијјәтини, ислам мә'нәви дәјәрләрини мүгәддәс китабымыз Гур'ани-Кәримдә олдуғу кими гәбул едирик. Онларын тәһриф олунмасы, әкәр дини дилдә десәк, күнаһдыр. Биз истәми-рик ки, кимсә күнаһа батсын.

Мән бу фүрсәтдән истифадә едиб бир нечә фикрими сизә чатдырмағ истәдим. Јәгин ки, сиз алимләр, бу ишләрин мүтәхәссисләри бу барәдә бу симпозиум заманы даһа дәјәрли фикирләр ирәли сүрәчәксиниз. Анчағ мәним фикирләрим дә әкәр сизә бу барәдә мүәјјән гәдәр әһәмиј-јәтли олса, мән бундан мәмнун оларам.

Букүнкү симпозиумун кедишини динләјәрәк мән белә фикрә кәлирәм ки, Азәрбајчан Гаф-газда ислам сивилизасијасы арашдырмаларынын мәркәзи ола биләр. Азәрбајчанын буна һағты да вардыр. Мән нитгимин әввәлиндә исламын Гаф-газда јайылмасында Азәрбајчанын ролу һағтында данышдым. Тарихи фактлар ону кәстәрир ки, Азәрбајчандан бир аз шималда олан халғлар ис-ламы јалныз XVI әсрдә гәбул едибләр. Анчағ Азәрбајчан халғы, јә'ни бизим инди јашадығы-мыз бу Азәрбајчан исламы һәлә VII әсрдә гәбул едибдир. Көрүрсүнүз, ғыса бир мәсафәдә исла-мын Шимала доғру јайылмасы үчүн нә гәдәр вахт лазым олубдур. Буну арашдырмалар даһа дәгиг кәстәрә биләр. Анчағ шүбһәсиз, бунларын һамысынын јолу Азәрбајчандан кечибдир. Әкәр исламын сәрһәди бир нечә әсрдә Гафгазда Дәр-

бәндлә мәһдудлашыбса вә ислам Дәрбәнддән Шимала јалныз сонралар, јә'ни XV-XVI әсрләр-дә кечибсә, бу ону кәстәрир ки, ислам дини Азәрбајчанда нә гәдәр күчлү олубдур. Ејни за-манда ислам дининин Шимала јайылмасы да о гәдәр асан олмајыбдыр. Бу, вахт тәләб едибдир.

Бүгүн бунлара көрә һесаһ едирәм ки, Азәр-бајчан бу саһәдә Гафгазда арашдырма мәркәзи ола биләр. Әкәр сиз һамыныз белә бир гәрара кәлә билсәниз, Азәрбајчанда бир мәркәз јарат-мағ олар. Азәрбајчан дөвләти дә буна һимәјәчи-лик едә, көмәк кәстәрә биләр. Мән һәр һалда Азәрбајчанын тимсалында демәк истәјирәм, - бу саһәдә чоһ бөјүк ишләр көрүлмәлидир. Елми тәдгигат үчүн бурада кениш имканлар вардыр.

Мән бир хүсусијјәти дә гејд етмәк истәјирәм. Совет һакимијјәти илләриндә Азәрбајчанын өзүндә, демәк олар ки, исламшүнаслар чоһ аз иди, бәлкә дә јоһ иди. Бунун да сәбәбини сизә дејим. Мәсәлән, кечмиш Советләр Иттифағында исламшүнаслар әсасән Москвада идиләр. Чүнки ислама мән дедијим һәмин коммунист идеоло-кијасы тәрәфиндән о гәдәр мәнфи мүнасибәт вар иди ки, ислама мәнсуб олан алимләрин өз-ләри исламшүнаслыгла мәшғул олмағдан чәки-нирдиләр, горхурдулар. Дикәр тәрәфдән дә һе-саһ едирдиләр ки, бу дүнја елми үчүн о гәдәр дә әһәмијјәтли бир саһә дејилдир, јахшы олар ки, башға бир саһә илә мәшғул олсунлар.

Мәсәлән, Гур'анын Азәрбајчан дилинә чев-рилмәси республикамыз мүстәгиллик әлдә едән-дән сонра, јахуд һәмин әрәфәдә мүмкүн олду.

Мән сизә ачыг дежим ки, Совет һакимијәти вахты әкәр Гур'ан Азәрбајчан дилинә чеврил-сәјди, шүбһәсиз ки, буна нәинки ирад тутачаг-дылар, бәлкә бундан өтрү кимисә чәзаландыра-чагдылар. Амма ејни заманда, Гур'ан рус дилинә тәрчүмә олунмушду. Әрәб дилини билмәјән азәрбајчанлыларын чоху Гур'аны һәмин о рус тәрчүмәсиндән, нәшриндән көтүрүб охујурдулар.

Нә үчүн белә һадисә вар иди, нә үчүн Гур'ан рус дилинә тәрчүмә олунмушду, анчаг Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәмишди? Чүнки Гур'андан истифадә етмәји азәрбајчанлылара гадаган едирдиләр. һесаб едирдиләр ки, Гур'ан рус дилинә тәрчүмә олунубдур вә куја христианлар тәрәфиндән ислам динини өјрәнмәк үчүн лазымдыр. Амма Гур'ан Азәрбајчан дилинә тәрчүмә олунса, бу, азәрбајчанлыларын ислам дининә мејлини артырачагдыр. Иш бурасында иди.

Амма ејни заманда, христиан дининә мәхсус китабларын рус дилиндә нәшр олунмасы гадаган дејилди. Елә бунун өзү дә Советләр Иттифагы заманы мүхтәлиф халгара мүхтәлиф мүнәсибәт олдуғуну көстәрирди. Бу сәбәбдән дә Азәрбајчан алимләри чох аз, надир һалда исламшүнаслыгла, ислам динини өјрәнмәклә мәшгул олурдулар, бу барәдә китаблар јазырдылар. Чүнки һесаб едирдиләр ки, бу китаблар, тәдгигатлар онлар үчүн гијмәтли дејилдир. Јенә дә дејирәм, бә'зиләри дә горхурдулар, чәкинирдиләр.

Екмәләддин Иһсаноглу инди мәнә дејирди ки, рәһмәтлик Зија Бүнјадов вә рәһмәтлик Чаһанкир Гәһрәмәнов бу мәркәзлә нечә илләр иди

әмәқдашлыг едирдиләр. Бу һәгигәтдир. Мән билрәм ки, онларын икиси дә бөјүк алим кими, ислам тәдгигатлары илә мәшгул олурдулар. Анчаг бунлар Азәрбајчанда чох азлыг тәшкил едирдиләр. Онлар да бөјүк алим олдуғларына, башга тәдгигатлар да апардығларына көрә бу тәдгигаты да апармадан чәкинмирдиләр, горхмурдулар. Бах, буна көрә дә мән һесаб едирәм ки, Азәрбајчанда исламшүнаслыг саһәсиндә XX әср демәк олар, тамам итирилибдир.

Бу ишләри көрмәк үчүн Азәрбајчанда исламшүнаслыг елмини инкишаф етдирмәк лазымдыр. Азәрбајчанын Елмләр Академијасы, Бақы Дөвләт Университети вә елми тәдгигат институтлары бәлкә дә бу саһә үчүн хүсуси тәшкилатлар, органлар, елми мәркәзләр јаратмалыдырлар. һәр һалда мән инди гәти дејә билмәрәм. Белә тәшәббүсләр олса, мән онлары дәстәкләјәчәјәм, бунлар үчүн шәраит дә јарадачагам. Буна архајын олун.

Јенә дејирәм, Азәрбајчан елминдә бөјүк бир дөвр әрзиндә биз бу ишләрлә чидди мәшгул олмамышыг. Анчаг бу, тәкчә Азәрбајчан алимләринин иши дејил вә чәтиндир. Инди бизим үчүн чох мө'тәбәр мәркәз олан, Истанбулда јерләшән Ислам Конфрансы Тәшкилатынын Елми Тәдгигат Мәркәзи, јахуд да ки, Русијанын Москвада олан елми тәдгигат тәшкилатлары, Авропадакы елми тәдгигат тәшкилатлары илә әмәқдашлыг едилмәлидир.

Чәнаб Медведкунун бурада олмасындан истифадә едәрәк демәк истәјирәм ки, көрәк Русија-

нын өзү дә бу ишләрә чидди фикир версин. Чүнки Русијада 30 милјон мүсәлман јашајыр. Бу, Русијанын 150 милјонлуг әһалисинин бөјүк бир һиссәсини тәшкил едир. Демәк, әһалинин бу һиссәсини нәзәр алмаг лазымдыр.

Кечмишдә, Совет һакимийјәти дөврүндә дин гадаган едилдијинә көрә ким мүсәлмандыр, ким христиандыр – һамысы бир дин иди, һамысы да совет халгы һесабу олунурду. Һәтта халгларын адыны да хырда-хырда арадан көтүрмәк мејлләри инкишаф едирди. "Ваһид совет халгы", "Инсанларын јени тарихи бирлији" кими терминләр вар иди. Амма инди кәрәк Русија Федерасијасы да дүшүнсүн ки, бу өлкәдә 30 милјон мүсәлман јашајыр. Онларын әксәријјәти дә јыгчам шәкилдә өз әразиләриндә – Шимали Гафгазда, Татарыстанда, Башгырдыстанда, башга јерләрдә јашајыр.

Демәк, Русијада да бу елми тәдгигат ишләри чох күчләндирилмәлидир. Биз сон ики әсрдә Русија илә чох сых бағлы олдугумуза көрә, бу елми тәдгигат саһәсиндә мүштәрәк ишләр дә көрмәк олар. Һесабу едирәм ки, бу да фајдалы олачагдыр. Хүсусән она көрә ки, – мән бурада артыг бәјан етдим, – әкәр Гафгазда ислам сивилизасијасы проблемләринин тәдгиги ишләрини өз үзәримизә көтүрсәк, јәни бурада бу ишләрин мәркәзини тәшкил етсәк, демәк, биз Русијанын елми тәдгигат органлары илә сых әмәкдашлыг етмәлијик.

Һөрмәтли алимләр, достлар!

Мән сизин конфрансын ишинә чох бөјүк әһәмијјәт верирәм. Умидвар олдугуму билдирмәк истәјирәм ки, сиз бу күн вә гаршыдакы күнләрдә Азәрбајчанда сәмәрәли ишләр көрәчәксиниз. Шүбһә етмирәм ки, Азәрбајчанда јүксәк гонагпәрвәрлик көрәчәксиниз. Инанырам ки, сиз Азәрбајчанын бүгүнкү керчәклији илә дә таныш олачагсыныз. Бизим ағыр, чәтин проблемләримизлә јанашы, дөвләт мүстәгилијимизин дәјәрли угурлары да вардыр. Биз фәхр едирик ки, бүтүн ағыр проблемләрә, социал-игтисади чәтинликләрә, әразимизин 20 фаизинин ишғал алтында олмасына бахмајараг, ишғал едилмиш торпаглардан бир милјондан артыг азәрбајчанлыларын зорла чыхарылмасына вә онларын әксәријјәтинин инди чадырларда јашамасына бахмајараг, биз тарихимизин көзәл бир мәрһәләсини јашајырыг. Чүнки дөвләт мүстәгилијимизин једдинчи или тамам олар. Өтән бу једди ил дә Азәрбајчан үчүн чох һамар дөвр олмајыбдыр. Бу саһәдә дә бизим гаршымызда чохлу чәтинликләр олубдур. Биз чох бөјүк бәләларла растлашмышыг. Анчаг әсас нәтичә ондан ибарәтдир ки, Азәрбајчанын дөвләт мүстәгилији горунуб, сахланылыб вә Азәрбајчан мүстәгил дөвләт кими јашајыр вә бундан сонра да јашајачагдыр.

Сиз бурада Азәрбајчанын Европа илә Асија, Гәрблә Шәрг арасында бир көрпү олдугуну да гејд етдиниз. Бу, һәгигәтән беләдир. Бу, тәкчә чографи мәнә дашымыр. Бу, социал-игтисади вә сијаси мәнә дашыјыр.

Сиз билирсиниз ки, бу ил сентјабрын 7-8-дә Азәрбајчанда илк дәфә гәдим тарихи Ипәк јолунун бәрпасы илә әләгәдар бейнәлхалг конфранс кечирилмишдир. Бу конфрансда 32 дәвләтин јүксәк сәвијјәли нүмајәндә һејәтләри, о чүмләдән бир чох өлкәләрдән дәвләт, һөкүмәт башчылары иштирак етмишләр. 13 бейнәлхалг тәшкилатын нүмајәндә һејәти бурада иштирак етмишдир. Биз һәлә орта әсләрдә итирилмиш бөјүк тарихи Ипәк јолунун бәрпасы илә әләгәдар илк дәфә олараг бейнәлхалг сәнәдләр, бәјан-намәләр имзаламышыг. Бу програм артыг һәјата кечирилир вә биз онун нәтичәләрини көрүрүк.

Она көрә дә Азәрбајчан өз чографи вәзијјәтинә әсасән Гәрб сивилизасијасы илә Шәрг сивилизасијасыны - һәм чографи, һәм дә мәзмун, мәнәви нөгтеји-нәзәрдән - бирләшдирән бир өлкәдир. Биз бу тарихи миссијамызы да чох јүксәк гижмәтләндиририк. Шәрглә Гәрби, Авропа илә Асијаны, христиан аләми илә ислам аләмини бирләшдирән Азәрбајчан мүстәгил дәвләтдир вә бундан сонра да мүстәгил дәвләт кими јашајачагдыр.

Мән сизин һамыныза чансағлыгы, сәадәт арзулајырам. Симпозиумун ишинә угурлар арзулајырам.

**АЗӘРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИ ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ
"ИСЛАМ СИВИЛИЗАСИЈАСЫ ГАФГАЗДА"
МӨВЗУСУНДА БЕЈНӘЛХАЛГ СИМПОЗИУМУН
ИШТИРАКЧЫЛАРЫНЫ ГӘБУЛ ЕТМИШДИР.
ГӘБУЛ ЗАМАНЫ ЕТДИЈИ ЧЫХЫШ**

- Мән бөјүк бир елми топлантынын, симпозиумун кечирилмәси вә угурла баша чатмасы мүнасибәтилә сизи бир даһа тәбрик едирәм. Һесаб едирәм ки, сиз һамыныз бирликдә чох дәјәрли иш көрмүсүнүз. Анчаг бир даһа буну гејд етмәк истәјирәм ки, бу ишин әсасыны мәним Истанбулда, Ислам Конфрансы Тәшкилатынын Тарих, Инчәсәнәт вә Мәдәнијјәт Арашдырмалары Мәркәзиндә көрүшүм гојубдур. Мән о вахт орада көрүлән ишләр һаггында мүәјјән мәлүмат аландан сонра вә бизим һөрмәтли достумуз Екмәләддин Иһсаноглу илә әтрафлы данышыглар апарандан сонра бу тәклифи, јәни мәнә верилән тәклифи, - бу тәшәббүс биздән дејил, буну да етираф етмәлијәм, - гәбул етдим. Мәмнунам ки, бу артыг реаллашды вә симпозиум кечирилди.

Мән һесаб едирәм ки, бунула бөјүк бир ишин әсасы гојулубдур. Ислам сивилизасијасы дүнјанын бөјүк бир һиссәсини әһатә едир. Онлардан бир гисми исламын јарандыгы әрази вә демәк олар ки, исламын мәркәзидир. Дикәр һиссәси әрәб өлкәләри вә Јахын, Орта Шәрг өлкәләридир ки, бурада ислам дини һәмишә јашајыб, һәмишә инкишаф едибдир. Һәтта бир чох өлкәләрдә ислам дини һакимијјәтин дә әса-

сыны тәшкил едир, дәвләтләр ислам дәвләти адыны дашыҗырлар вә дәвләт гурулушунда ислам принципләри әсас кәтүрүлүр.

Исламын мөвчуд олдуҗу башга өлкәләр исә кечмишдә Советләр Иттифагына мәнсуб олмуш өлкәләрдир. Бу өлкәләр даһа әввәл Русиянын, җәни чар империясынын тәркибиндә олублар. Чар Русиясы дагыландан сонра исә ингилаб нәтичәсиндә совет һакимијјәти јарандыҗдан сонра бу өлкәләр Советләр Иттифагынын тәркибиндә олублар. Советләр Иттифагы дагыландан сонра бу өлкәләр өз дәвләт мүстәгиллијини әлдә едибләр вә өз динләрини бәрпа етмәјә башлајыблар. Бу өлкәләрин бир гисми, о чүмләдән Азәрбајчан, Мәркәзи Асијада јерләшән өлкәләр, мәсәлән, Түркмәнистан, Өзбәкистан, Газахыстан, Гырҗызыстан, Тачикистан мүстәгил дәвләтләрдир. Бир гисми исә Русия Федерасиясынын тәркибиндәдир. Бунлар Шимали Гафгаз республикалары, Русия әразисинин башга јерләриндә јерләшән Татарыстан, Башҗырдыстан вә ислам дининә итаәт едән инсанларын јашадыҗлары башга республикалар, јахуд да вилајәтләрдир.

Ислама итаәт едәнләрин башга бир гисми исә Авропа өлкәләриндә мөвчуд олан дәвләтләрдәдир - Түркијә Чүмһуријјәти, Албанија, Боснија-Һерсеговина вә башга јерләр дә ислам дининә мәнсуб олан әһалиниң өлкәләри, дәвләтләридир.

Бунлары демәклә мән ону билдирмәк истәјирәм ки, ислам дүнјанын бир чох өлкәләриндә мөвчуд олдуҗу һалда, һәр бир бөлкәнин өзүнә мөхсус хүсусијјәти вар. Әкәр биз үмумијјәтлә,

исламшүнаслыгла дәриндән мәшгул олмаҗ истәјириксә вә ислам сивилизасиясынын бәшәр мәдәнијјәтинә вердији төһфәләри дүнјаја даһа да нүмајиш етдирмәк истәјириксә, вә исламын мүасир һәјатда ролуну даһа дүзкүн мүәјјән етмәк истәјириксә, дүнјанын һәр бир бөлкәсинин хүсусијјәтини нәзәрә алмалыҗыҗ.

Шүбһәсиз ки, мән бүтүн дүнјадакы ислам өлкәләри һаҗгында сөз демәк истәмирәм. Анчаҗ биз артыҗ үч күндүр ки, Гафгаз һаҗгында мүзакирә апарырыҗ. Бу барәдә мән өз фикирләрим симпозиумун ачылышында билдирдим. Онлара әләвә олараҗ бу күн демәк истәјирәм ки, Азәрбајчан һәм әһалисинин сајына кәрә, һәм әразисинин саһәсинә кәрә, һәм дә исламы гәбул етмәк тарихинә кәрә Гафгазда ән бөјүк өлкәдир. Мән артыҗ дедим ки, бизим фикримизчә, Гафгазда ислам исламын мәркәзиндән, Азәрбајчан әразисиндән кечәрәк Шимала јаылыбдыр. Она кәрә дә мән истәрдим ки, ики күн бундан өнчә дејилән фикир реаллашсын ки, Азәрбајчаны Гафгазда ислам сивилизасиясынын тарихи, кечмиши вә бу күнү илә әлаҗадар бир тәдҗигат, арашдырма мәркәзи етмәк олар.

Түркијәдә - Истанбулда кәрүлән ишләр глобал характер дашыҗыр. Азәрбајчан исә Гафгазда бунун бир һиссәси ола биләр. Мәсәлән, Гафгазы кәтүрсәк, Гафгаза баҗлы олан, ислам дининә итаәт едән бөјүк өлкәләр бир тәрәфдән Түркијәдир, диқәр тәрәфдән Иран. Азәрбајчан гәдимдән исламы гәбул едәрәк һәм Иранла, һәм Түркијә илә чох сых әлаҗәдә олубдур. Шүбһәсиз

ки, исламын мәркәзи илә - Мәккә вә Мәдинә илә, Багдадла, Кәрбәла илә, ислам дининин башга мәркәзләри илә дә тарихән әлагәдар олубдур.

Анчаг һәм чографи нөгтеји-нәзәрдән, һәм дә о дедијим амилләри нәзәрә алараг, мән һесаб едирәм ки, Азәрбајчан бурада мүһүм рол ојнаја биләр. Мән сизин гәрарынызы дәстәкләјирәм ки, бу симпозиум Азәрбајчанда давам етсин. Күман едирәм, мүәјјән мүддәтдән сонра икинчи Бакы симпозиумуну һазырлајыб кечирмәк олар. Анчаг бу симпозиума кәрәк Гафгазда олан дикәр өлкәләрдән дә нүмајәндәләр кәлсин. Биз ислам сивилизасијасынын Гафгазда јайылмасына даир симпозиум кечирдик. Анчаг Шимали Гафгаз өлкәләриндән билаваситә бизим бу симпозиумда нүмајәндә јохдур. Доғрудур, Русијанын нүмајәндәләри вар, Шимали Гафгаз да Русија Федерасијасына дахилдир. Анчаг Шимали Гафгазда олан республикаларда - Дағыстан, Чеченистан, Ингушетија, Кабарда-Балкар, Гарачај-Чәркәз, Адыкеј, Осетија - ислам дини чох инкишаф едидир. Бунлар һамысы Гафгаза мәхсусдур, Гафгаз әразисиндәдир. Она кәрә дә кәләчәкдә бизим арашдырмаларымызын даһа да һәртәрәфли олмасы үчүн вә бүтүн Гафгазы әһатә етмәси үчүн бу республикалары да бураја чәлб етмәк лазымдыр.

Гафгазда үч мүстәгил дәвләт вар. Русија Федерасијасы Шимали Гафгазы әһатә едир. Амма Чәнуби Гафгазда үч мүстәгил дәвләт вар - Азәрбајчан, Күрчүстан, Ермәнистан. Азәрбајчан

там ислам дининә итаәт едән әһалидән ибарәтдир. Күрчүстанда 500 миндән артыг азәрбајчанлы јашајыр, бунлар мүсәлманлардыр. Билирсиниз ки, Күрчүстанын бир һиссәсиндә - Ачарыстанда мүсәлман олан күрчүләр дә вар. Онлар ислам дининә чох јүксәк әһәмијјәт верирләр. Бу да Гафгаздыр.

Инди Ермәнистан адланан әразидән исламын бүтүн үзвләри тәәссүфләр олсун ки, силинибдир. Јәни о әразидә гәдим заманлардан мүсәлманлар, азәрбајчанлылар јашамышлар. Мән билдијимә кәрә, - буну сиз даһа да дәгиг дејә биләрсиниз, - Азәрбајчанда ислам гәбул едилән заман, демәк олар ки, Азәрбајчанын бүтүн әразисиндә гәбул олунубдур. Инди Ермәнистан адланан әрази, Гәрби Азәрбајчан - Ирәван маһалы, Көјчә маһалы, Зәнкибасар маһалы, Зәнкәзур маһалы - бунлар һамысы мүсәлманлар, азәрбајчанлылар јашајан дијарлар олубдур. Тәәссүф ки, бу әразиләрдән, дијарлардан мүсәлманлар чыхарылыблар, инди бу әразиләрдә бир нәфәр дә олсун мүсәлман јохдур. Бу да Ермәнистан милләтчилији, ермәни екстремизми, ермәни шовинизми сијасәтинин нәтичәсидир. Әкәр Гафгазда ислам сивилизасијасы һаггында данышырыгса һәгигәти демәк лазымдыр.

Мән күман етмирәм ки, о торпаглардан ислам әбәди олараг силинибдир, - мән белә һесаб етмирәм. Ислам һарада олубса, ора бир дә кәләчәкдир. Мән буна инанырам. Инанырам ки, о јерләрин саһибләри - мүсәлманлар, азәрбајчан-

лылар ораја гајыдачаглар. Она көрө о јерләри исламын хәритәсиндән һеч вахт силмәк олмаз.

Азәрбајчана кәдикдә исә, һесаб едирәм, Азәрбајчан Гафгазда бүтүн динләрин бир-бири илә мөһрибан әлагәләрдә јашадыгы бир өлкәдир. Биз бунунла фәхр едирик. Мәсәлән, Гафгазда олан Ермәнистандан әкәр бүтүн башга милләтләр, динләр говулуб чыхарылыбса, – тәкчә мүсәлманлар јох, артыг орада јәһудиләр дә јохдур, ермәни милләтиндән башга вә христианлығын ермәнијә мәнсуб олан голундан савајы башга бир милләт, дин јохдур, – ермәни шовинизми, ермәни екстремизми буна илләр, әсрләр боју наил олмага чалышыбдыр. Онлар өз өлкәсини мономилли өлкә етмәклә фәхр едирләр.

Биз белә сијасәтин әлејһинәјик. Биз нәинки белә сијасәти гәбул едә билмәрик, буна тәрәфдар чыха билмәрик, буна там зиддик, бунун әлејһинәјик. Аллаһ-таала инсанлары һарада јарадыбса, онлар орада да јашамалыдырлар. Инсанлар өз ирадәләри, өз арзулары илә һансы дини гәбул едирләрсә, о динә итаәт етмәлидирләр. Демәк, онлар мәскунлашдыглары јердә јашамалы, өз динләрини дә горујуб сахламалыдырлар.

Азәрбајчанда јәһудиләр 2500 илдир јашајырлар, инди дә јашајырлар. Христиан дини Азәрбајчанда әсрләр боју олуб, бу күн дә вар. Азәрбајчанда мүсәлман мәсчидләри илә јанашы, православ христиан килсәләри дә, јәһуди синагогалары да вар. Инсанлар һәрә өз ирадәси илә өз мәнәвијјатыны истәдији кими ифадә едир. Һесаб едирәм ки, бу, Азәрбајчанын Гафгазда вә

хүсусән Чәнуби Гафгазда үстүнлүјүдүр. Мән һесаб едирәм ки, бүтүн бунлара көрә Азәрбајчан Гафгазда ислам сивилизасијасы проблеми илә әлагәдар елми тәдигатлар, арашдырмалар мәркәзинә чеврилә биләр.

Бир амили, бир мәсәләни дә гејд етмәк истәјирәм. О да ондан ибарәтдир ки, – буну симпозиумда да һамыныз дединиз, мән дә бу фикирләри сөјләдим ки, – биз һеч вахт исламы донмуш вәзијјәтдә сахламаг истәмирик. Дүнја инкишафдадыр, инсан чәмийјәти инкишафдадыр, бөшәријјәт инкишафдадыр. Белә олан һалда ислам донуб әввәлки вәзијјәтиндә гала билмәз. Бу һеч дә һансыса бир динин көкләринә, јаһуд онун гојдугу јола, ән'әнәләринә мұхалифәт дејилдир. Әксинә, дүнјаја кәлән һәр јени нәсил өз көкләрини даһа да күчләндирмәлидир. Елә етмәлидир ки, о көкләр даим гидалансын, инкишаф етсин, шахәләнсин, донмуш вәзијјәтдә галмасын вә чүрүмәсин. Биз һәр шејә белә мұнасибәт көстәрмәлијик вә күман едирәм ки, ислама да белә мұнасибәт көстәрмәлијик.

Сиз Азәрбајчанда оддугунуз күнләрдә һисс етдиниз – Азәрбајчан ислам мәдәнијјәтинин, ислам милли-мәнәви ән'әнәләринин үмумбөшәри мәнәви дәјәрләрлә вәһдәтиндән догулан букүнкү Азәрбајчандыр. Буну сиз көрдүнүз. Азәрбајчан кәләчәјә дә бу јолла кедәчәкдир. Биз дүнјанын тәрәггисиндән кәнарда гала билмәрик. Дүнја халларынын тәрәгги јолу илә мүсәлманлар да кетмәлидирләр, о чүмләдән азәрбајчанлылар да кетмәлидирләр. Ким бир балача ләнкијирсә, о,

сырадан чыхыр. Азербайжан бу сijasәти апарыр, бу јолла кедир. Биз Азербайжанда һугуги, демократик, дунјевии дөвләт гурараг, өз милли-мә'нәви, дини дәјерләримизлә бирләшдирәрәк Азербайжаны инкишаф етдирдик. Күман едирәм, булар һамысы әсас верир ки, Азербайжан бир мәркәз статусу алсын. Еләдир, ја јох?

Сиз бу күнләрдә јәгин ки, Бақы илә таныш олдунуз, көрдүнүз. Азербайжанда тарихә, кечмишә бөјүк һөрмәт вар. Бунун әламәтләриндән бири дә Азербайжанда, о чүмләдән онун пайтахты Бақыда тарихи шәхсийјәтләрә гојулан, онлары әбәдиләшдирән һејкәлләр, абидәләрдир. Симпозиумун башлангыч күнү биз данышырдыг ки, Азербайжанын даһи шәхсийјәтләри ислам мәдәнийјәтинин, сивилизасиянын инкишафында бөјүк хидмәтләр кәстәрибләр. Низаминин, Фүзулинин, Нәсиминин адлары чәкилди. Сиз Низаминин абидәсини дә, Фүзулинин абидәсини дә, Нәсиминин абидәсини дә көрдүнүз. Ислам әләминин, Азербайжан мәдәнийјәтинин бу үч даһи инсаны Азербайжан халгынын гәлбицдәдир. Бахмајараг ки, онларын јашадылары дөврдән индијә гәдәр чох әсләр кечибдир, Азербайжанда Низами ады дашыјан нә гәдәр инсанлар вар, нә гәдәр Фүзули ады дашыјанлар вар, нә гәдәр Нәсими ады дашыјанлар вар. Биз һесаб етмирик ки, Низами, Фүзули, Нәсими јалныз азербайжанлыларә мәхсусдур. Онлар Азербайжан чәрчивәсиндән елә јашадылары заман чыхыблар. Сонрақы дөвләрләрдә исә онларын әсәрләри о гәдәр кениш јайылыбдыр ки, онлар үмүмбәшәри олуб-

лар вә хусусән бүтүн ислам әләминә мәнсуб инсанлардыр. Онларын хидмәтләринә верилән бөјүк гијмәт вә XX әсрин икинчи јарысында, - мән буну хусуси гејд едирәм, - бу шәхсийјәтләрин хидмәтләринә верилән бөјүк гијмәт вә онларын адларынын, хидмәтләринин әбәдиләшдирилмәси, әсәрләринин нәшр едилиб кениш јайылмасы вә тәблиг олунамасы, Бақынын ән көзәл мејданларында онларын абидәләринин, һејкәлләринин учалдылмасы бизим һәм тарихимизә, һәм шә'римизә, һәм мәдәнийјәтимизә, һәм дә ислам сивилизасиясына олан сәдагәтимизин әләмәтидир.

Бәлкә дә дунјада Азербайжан кими белә бир өлкә тапмаг чәтиндир. Бәзиләри һәтта кәлиб Бақыны, Азербайжаны көрәндән сонра тәәччүб едирләр ки, бурада нә гәдәр чох шаир, јазычы олуб ки, бу гәдәр һејкәл вар. Һәгигәтән Азербайжан бу барәдә зәнкин бир өлкәдир, Азербайжан халгы зәнкин халгдыр. Анчаг ону да гејд етмәк лазымдыр ки, Азербайжанын бүкүнкү нәсилләри, јә'ни XX әсрдә јашајан нәсилләри өз тарихинә, кечмишинә, милли-мә'нәви ән'әнәләринә чох бөјүк һөрмәт кәстәрибләр вә кәстәрирләр. Бу, һејкәлләр, абидәләр мәһз белә бир мүнәсибәтин нәтичәсидир.

Тәкчә Низами, Фүзули, Нәсими дејил, башга бөјүк шәхсийјәтләр дә ислам сивилизасиясыны инкишаф етдирмәкдә хидмәт кәстәрмишләр. Булар һамысы кичик бир әразидә олан Азербайжана мәхсусдур. Азербайжан өзүндә бу гәдәр бөјүк, зәнкин сәрвәтләри горујуб сахлајыбдыр.

Мән чох арзу едирдим ки, сиз елми музакирә-
ләрлә јанашы Азербайчанла, Бақы илә таныш
оласыңыз. Билмирәм, Елчин Әфәндијев буну
тәмин едә билиб, ја билмәјибдир.

Мән сизә әлавә олараг бу фикирләри чатдыр-
маг истәјирдим. Әкәр мәним бу фикирләрим
кәләчәкдә бизим үмуми ишимизи ирәлијә апара
биләчәксә, мән бундан чох мәмнун олачагам.
Сизи бир даһа тәбрик едирәм. Кәләчәк ишлә-
риниздә уғурлар, һәр биринизә чансағлыгы,
сәадәт арзулајырам. Әлкәләринизә, халғларыны-
за тәрәгги арзулајырам. Сағ олуң.

ПРЕДИСЛОВИЕ К ПУБЛИКАЦИИ

Последние месяцы 1998 г. принесли в Баку -
столицу Азербайджана два ярких международ-
ных научных форума, посвященных проблеме
интерпретации культурного наследия мусульман-
ских народов Кавказа в условиях современнос-
ти. Первый из них - международная конферен-
ция "Современность и религиозно-духовные
ценности" состоялся 1-2 октября, сразу же после
X съезда мусульман Кавказа в рамках про-
граммы научной работы Научно-религиозного
совета при Управлении Мусульман Кавказа, а
второй - международный симпозиум на тему
"Исламская цивилизация на Кавказе"- 9-11 де-
кабря 1998 г. в соответствии с постановлением
Президента Азербайджана Гейдара Алиева о
проведении в Баку такого симпозиума.

В работе этих форумов приняли участие об-
щественные и религиозные деятели, ученые
Кавказа, Средней Азии, Турции, Ирана, араб-
ских стран, России, известные своими исследо-
ваниями в области истории и философии ис-
лама, исламской цивилизации.

Обращение к проблеме культурного наследия
на Кавказе вызвано тем, что на начальной фазе
независимого развития культурная независи-
мость рассматривается как необходимая пред-
посылка независимости в других сферах: поли-
тической, экономической и социальной, ибо на
этой фазе для всех получивших независимость
стран региона первостепенное значение проиоб-

ретает духовная жизнь, актуализируются задачи укрепления морально-правственных основ личности и общества в целом, сохранения и развития гуманистического потенциала и традиций национальной культуры и тем самым резко повышается интерес к религии и ее ценностям, происходит процесс переосмысления роли традиций в общественном развитии. Повышение интереса народов Азербайджана, республик Северного Кавказа и Поволжья в составе Российской Федерации, стран Центральной Азии, которые исповедуют ислам, к своему историческому прошлому-вполне естественный процесс, ибо эти традиции и религиозные ценности составляют основу их культуры. Данный процесс требует всестороннего анализа и глубокого изучения с тем, чтобы общность исторических, культурных и духовных традиций, схожесть исторических судеб сблизили народы, расширили возможности сотрудничества между ними в использовании позитивного потенциала религиозно-нравственных ценностей в современных условиях. В то же самое время следует учесть, что рост интереса к историческому прошлому, к духовно-нравственным ценностям религии-процесс противоречивый, и нередко в этом процессе проявляет себя тенденция к преувеличиванию внимания к традициям, к оживлению традиций, которые уже давно потеряли свое позитивное социальное значение и на современном этапе независимого развития могут спо-

собствовать воспроизводству социальных болезней прошлого.

Невозможно серьезно обобщать опыт исторического прошлого, значение традиций и их воплощение в современную жизнь без соответствующего их осмысления. Поэтому конференция, и симпозиум были призваны наметить общий теоретико-методологический подход к проблеме, выявить те глубинные пласты социальной действительности, где возникают связи религии и культуры, наладить регулярный взаимный обмен мнениями вокруг проблемы.

На конференции и симпозиуме выступил с речью Президент Азербайджана Гейдар Алиев. В обеих речах Президента был поставлен целый ряд важнейших вопросов, связанных с ролью религиозных ценностей и культурных традиций в развитии общества. Речи Президента вызвали большой интерес участников форумов, которые поддержали основные тезисы, выдвинутые Президентом, его мысли о необходимости развития исламоведения в Азербайджане, о том, что Азербайджан может быть на Кавказе центром исследований исламской цивилизации.

Речи Президента Азербайджана на конференции и симпозиуме - документы исключительной важности, проливающие свет на историю распространения ислама на Кавказе, на ранние пути формирования здесь мусульманской культуры, на возможности сотрудничества ученых-исламоведов в области исследования исламской цивилизации на Кавказе.

Нет необходимости более подробно характеризовать эти документы. Пуликуя отдельно тексты речей Президента Азербайджана на азербайджанском, русском и английском языках, мы надеемся, что читатели поймут, насколько тонко, глубоко и всесторонне он дал анализ проблемы, насколько верны содержащиеся в этих речах мысли, какое место эти мысли могли бы занять в современной исламоведческой науке. Тексты обеих речей от начала до конца - неоценимые документы и для понимания духовного облика самого Президента Азербайджана как государственного деятеля и мыслителя.

Директор Центра Исламоведческих исследований "Иршад",
доктор философских наук,
профессор **РАФИК АЛИЕВ**

РЕЧЬ ПРЕЗИДЕНТА АЗЕРБАЙДЖАНА ГЕЙДАРА АЛИЕВА НА СОСТОЯВШЕЙСЯ В БАКУ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ И СЪЕЗДЕ МУСУЛЬМАН КАВКАЗА

Почтеннейший Шейхулислам, уважаемые участники конференции, съезда, уважаемые гости, дорогие братья!

Сердечно приветствую вас - участников международной конференции на тему "Современность и религиозно-нравственные ценности", делегатов X съезда мусульман Кавказа. Желаю работе международной конференции и съезда успехов!

Я очень рад, что эти два международных мероприятия проводятся именно в Азербайджане, в его столице, городе Баку. Международная конференция мусульман мира, которую они посвятили теме "Современность и религиозно-нравственные ценности", имеет очень большое значение. Мусульмане Кавказа проводят свой X съезд. Проведение этих двух мероприятий высокого уровня - международной конференции и съезда - именно в Азербайджане, городе Баку является проявлением внимания и уважения к независимому Азербайджану, его сегодняшним возможностям, к государственности Азербайджана. Поэтому я выражаю благодарность всем служителям религии, почтенным людям исламского мира, мусульманам Кавказа и заверяю вас, что правительство Азербайджана, органы

власти сделают все возможное для успешного проведения и конференции, и съезда.

Можете быть уверены в том, что несмотря на то, что Азербайджан столкнулся с серьезными проблемами и трудностями, в эти дни вы ощутите большое гостеприимство, приветливость, дружеское отношение. Это одна из нравственных особенностей, нравственных ценностей азербайджанского народа. Наш народ всегда стремился к укреплению дружбы, братства, доброжелательности, старался, чтобы между людьми, независимо от их религиозной принадлежности, всегда были мир и спокойствие, добрые связи. Надеюсь, что в эти дни вы станете свидетелями этих нравственных ценностей азербайджанского народа.

Международная конференция действительно посвящена обсуждению очень важного вопроса не только для исламского, но и для всего современного мира. В конце XX века человечество столкнулось с большими опасностями, крупными конфликтами, трудностями. Общественно-политические процессы, происходящие в мире, развитие демократии в большинстве стран мира, предоставление людям всех свобод в большинстве стран мира и работа, проведенная в области защиты прав человека, особенно в год, когда исполнилось пятьдесят лет Всеобщей декларации прав человека, принятой в 1948 году Организацией Объединенных Наций, - наряду с положительными сторонами в процессах, протекающих в мире, наблюдаются и отрицательные тенден-

ции. А большинство из них связано с нравственностью человека. Поэтому плодотворное использование религиозно-нравственных ценностей в современном мире очень важно для каждой страны, каждого народа, каждой религии.

Известно, что все религии пропагандируют в мире высокую нравственность. Известно и то, что в истории человечества люди свое сознание, традиции, созданные в обществе правила и порядки черпают в основном из религиозных ценностей, из положений, данных людям религией.

Оглядываясь сегодня на прошлую историю, мы с большим удовлетворением должны отметить, что религия всегда играла положительную, большую роль в многотысячелетней истории человечества и всегда приносила людям счастье, мир и спокойствие. Исламской религии свойственны высокие нравственные ценности. Вклад исламской религии в человеческую культуру, человеческую цивилизацию, и в особенности ее нравственные ценности, незаменимы, беспримерны. Мы, мусульмане, гордимся тем, что исламская религия, к которой мы принадлежим, охватывает большую часть человечества и на протяжении всей человеческой истории служила нравственному возвышению людей, способствовала развитию, созданию мира, спокойствия на земле. Поэтому я верю, что международная конференция, приступившая сегодня к работе, даст соответствующие рекомендации во имя плодотворного использования нравственных цен-

ностей исламской религии в современной жизни и таким образом мы сможем достигнуть разрешения трудностей, проблем в жизни нашей страны и стран собравшихся здесь делегатов.

Эта конференция имеет очень большое значение, особенно для стран, входивших в бывший Советский Союз, а сейчас живущих как самостоятельные государства, так как известно, что, воспитываясь 70 лет под воздействием коммунистической идеологии, мы были лишены своей религии и нравственных ценностей, дарованных нам. Самым большим ударом, нанесенным человечеству коммунистической идеологией за 70 лет, была пропаганда, которая велась против религии, и особенно ее запрещение и искажение. Но в то же время эта история свидетельствует и о том, что религия, в том числе исламская религия, к которой мы принадлежим, настолько могуча и сильна, что никакая идеология, никакая власть никакой правитель не смогут с ней справиться, и 70-летняя история подтвердила, что не смогла.

Правда, церкви, мечети были взорваны, разрушены, против религии регулярно велась пропаганда. Люди, родившиеся в тот период, иногда не имели понятия, что такое религия, и сила воздействия на них была особенно мощной. Но несмотря на это, люди, в том числе мусульмане, хранили религию в своей душе. В каждой семье, в каждом доме, у каждого очага религия жила, жили и обычаи, традиции, законы и порядки, дарованные религией людям, и они ока-

зались сильнее законов и новых традиций, пропагандируемых в период той власти. Потому религия, и в особенности наша исламская религия, на протяжении многовековой истории сформировала в себе такие прекрасные особенности, что священный для нас Коран, путь указанный мусульманам пророком Мухаммадом, и его рекомендации настолько соответствовали внутренней нравственности людей, были так полезны и играли в их жизни такую положительную роль, дарили людям столько счастья, что эти обычаи и традиции, религиозные правила и порядки жили из поколения в поколение, и никакие ограничения не смогли этому помешать.

Представьте, что в тот период мечети были уничтожены, когда Азербайджан обрел независимость, в нашей стране было всего 18 мечетей. Независимости Азербайджанского государства не исполнилось еще и 7 лет. То есть с исторической точки зрения в условиях государственной независимости, национальной свободы мы прожили небольшой отрезок времени. Но, обретя национальную независимость, после объявления азербайджанским народом о своей государственной независимости, после того, как он стал строить свое государство, свой строй по своему желанию, за короткий срок в Азербайджане появилось более 1000 мечетей. Значит, в душе всех людей так сильно было ожидание мечети, желание мечети - ведь мечеть - это божий храм, место религиозного поклонения, религиозный центр, - что за короткий срок без

какой-либо материальной помощи со стороны правительства, государства мечети были построены. Это наглядное подтверждение сказанного мною. В этом году с большой радостью я содействовал воздвижению новой мечети в городе Баку, в месте называемом святым, там, где была Бибиэйбатская мечеть, и участвовал в ее открытии.

Представьте, это святое место. С VIII века там находится могила Хазрати Хокюмы. В свое время на могиле дочери имама Мусеи-Кязима, сестры имама Ризы люди построили мечеть, и она превратилась в место паломничества. Но это святое место, куда на поклонение прибывали люди не только из Азербайджана но и из многих других концов мира, в 1933 году было взорвано, разрушено. Мечеть взорвали, разрушили, сравняли с землей, но люди не забыли этого места. Всегда Бибиэйбатский пир - у нас его называют пир, - был местом поклонения мусульман, мусульмане всегда почитали это место, давали обеты, хранили его.

После обретения нами независимости, в 1994 году, сразу же после паломничества в пир, я принял решение о постройке там прекрасной мечети, и эта мечеть в мае нынешнего года была открыта. Но она еще будет расширяться и станет местом поклонения, паломничества. Это то, что сделал я, Президент Азербайджана. Но все остальные мечети люди построили сами, без выделения государственных средств. Это свидетельствует о том, насколько наши люди прив-

язаны к исламской религии, как соблюдают ее и как сильна исламская религия.

Поэтому считаю, что тема конференции - "Современность и религиозно-нравственные ценности" - должна связывать эти два понятия. Религиозно-нравственные ценности мы должны использовать для расширения и развития нашей современной жизни. Религиозно-нравственные ценности не должны тянуть нас назад, они должны вести нас вперед, и так должно быть обязательно. Потому что нравственные ценности исламского мира всегда вели людей к развитию, всегда указывали людям далекий и светлый путь, направляли людей к прогрессу, приобщали к образованию, культуре, к более эффективному использованию всех средств современной жизни для улучшения своей жизни, жизни своей нации, народа, материального и морального состояния. Я надеюсь что вы будете обсуждать вопросы именно в таком направлении. Уверен, что международная конференция станет историческим событием в исламском мире и мы как государство, как люди занимающиеся государственными делами в Азербайджане, и не только в Азербайджане, используя рекомендации вашей конференции, добьемся еще большего подъема нравственности в нашем обществе.

Азербайджан, будучи независимым государством, следует курсом демократии. После обретения независимости мы взяли курс на демократическое, правовое, светское государственное строительство в Азербайджане и следуем этим

путем. Считаю, что для азербайджанского народа, Азербайджанского государства это единственный, и самый верный, правильный путь. Демократическое правовое государство дает людям все свободы, которые нашли свое отражение в демократической Конституции, принятой Азербайджаном в 1995 году. Наше государство, Конституция Азербайджана предоставляет людям все свободы, в том числе свободу совести, религии, считает их основной частью своей политики. Конституция объявила о свободе религии, совести, мы же как государство являемся гарантом обеспечения всего этого, взяли это на себя.

Да, поэтому наше государство - светское государство. Но мы не отделены от религии. Религия и государство тесно сотрудничают, и считаем, что исламская религия в Азербайджане, прививая свои прекрасные нравственные ценности азербайджанским гражданам, воспитывая азербайджанских граждан на основе этих прекрасных нравственных ценностей исламской религии, морально еще больше возвысит азербайджанское общество, и люди будут правильно понимать эту демократию, все свободы, будут эффективно их использовать.

Это очень нужно, потому что отдельные люди или группы, отряды все свободы, предоставленные демократией, понимают иногда как самоуправство, несоблюдение законов, нарушение законов, как распри и даже невоспитанность, или же хотят так понимать. Демократия озна-

чает высокую мораль, демократия - это высокая нравственность. Для того чтобы привить эту высокую нравственность, высокую культуру каждому азербайджанскому гражданину, воспитать и вырастить молодое поколение на этих основах, очень нужны нравственные ценности исламской религии.

В связи с этим считаю очень важным и проведение X съезда мусульман Кавказа. Кавказ является общим домом государств, стран, народов, действительно связанных друг с другом. Лозунг "Общий кавказский дом" - прекрасный лозунг, я поддерживаю его. Смело могу сказать, что, возможно, ни в одном уголке мира, ни в одном регионе нет такого, как Кавказ, многонационального, многорелигиозного, разнообразного региона. По территории наш Кавказ занимает не много места. У нас нет большой территории, но при этом Кавказ имеет прекрасную природу, высокие горы, красивые реки, родники, леса, это самое красивое место, созданное природой в мире. Особенностью Кавказа является и то, что здесь на протяжении веков одной семьей жили люди, принадлежащие к разным национальностям, говорящие на разных языках.

Правда, и в прошлом бывали конфликты, войны. Но большая часть истории прошла в основном в условиях мира и спокойствия. Поэтому нас всех беспокоят попытки расчленить Кавказ, столкнуть народы Кавказа друг с другом, вызвать беспорядки. Известно, что это принесет

вред "общекавказскому дому" и ни один народ не увидит от этого пользы.

В то же время известно и то, что большинство народов Кавказа принадлежат к исламской религии и исламская религия имеет на Кавказе большую моральную силу, большое уважение. Одной из традиций Кавказа является то, что здесь всегда уважали аксакалов. Это из особенностей нашей исламской религии. Человеку, выделяющемуся в обществе, почтенному служителю религии, несущему в себе высокие нравственные ценности, мудрому человеку, познавшему мир, аксакалу, всегда оказывалось уважение и всегда прислушивались. Особенно молодежь, другая часть общества. Это прекрасная традиция. Гости, приезжающие из других стран, Севера, Запада, иногда удивляются этой нашей особенности, иногда поражаются. Помню, когда в 70-е годы я руководил Азербайджаном, сюда приезжали гости. Они посещали разные места, села, города, и вот видят - где-то сидит молодежь, какие-то люди. Как только гость подходил, все поднимались на ноги. Затем мне с удивлением рассказывали, какой это прекрасный обычай! Какая это прекрасная традиция, как вы добились этого? Я же отвечал, что мы этого не добивались. Эта особенность передается в нашем народе из поколения в поколение. Это нравственные ценности нашего народа. Говорю с вами откровенно, в то время я не мог сказать, что это нравственная ценность исламской религии. Потому что в то время мы все

были людьми, которым запрещали исламскую религию. Но сегодня я говорю, что это действительно очень высокие нравственные ценности, подаренные исламской религией человечеству и исламскому миру.

Вы знаете об этом. Возможно, мои слова, вас совсем не удивили. Это для нас обычное дело. Но для тех, кто не знает этого, не знает наших религиозных традиций, это непривычно. Я могу привести множество таких фактов, но сейчас в этом нет необходимости. Лишь одним фактом хочу показать, как среди нравственных ценностей исламской религии уважение почтенного человека, служителя религии, аксакала всегда воспитывало общество, создавало в обществе стабильность, правильно направляло его. Я особо отмечаю это потому, что и у нас в Азербайджане наряду с развитием исламской религии есть люди, искажающие свободы, демократию, предоставленные нашей Конституцией, законами, иногда оскорбляющие даже родного отца, считающие, что раз человек свободен, может делать что хочет, даже оскорблять аксакала, родного отца, других. Да, среди нас есть и такие.

Именно поэтому я считаю, что широкое использование религиозно-нравственных ценностей в современном мире, особенно у нас на Кавказе, обеспечит развитие Кавказа, каждой страны, поможет установлению общественно-политической стабильности, мира, спокойствия. Самой высшей целью всех людей, живущих на

Кавказе, является обеспечение мира, спокойствия. К сожалению, в последнее десятилетие XX века, могу сказать, что в отличие от других регионов мира Кавказ бьется, задыхается в конфликтах. Первый конфликт начался в 1988 году с территориальных претензий Армении к Азербайджану, с несправедливой попытки присвоить и присоединить к себе Нагорный Карабах, что впоследствии перешло в войну Армении с Азербайджаном.

Десять лет уже как этот конфликт, а затем война продолжают. Мы понесли большие потери. Азербайджанский народ отдал шехидов. По разным причинам, в том числе в результате особой помощи и заботы в то время руководства Советского правительства и других государств. Об Армении-сегодня могу сказать об этом откровенно, учитывая религиозное различие, - вследствие большой помощи, оказанной Армении, а также и различных ошибок, допущенных внутри самого Азербайджана, 20 процентов нашей территории было оккупировано вооруженными силами Армении. С оккупированных территорий насильственно изгнано более одного миллиона азербайджанцев, мусульман, они стали беженцами, живут в палатках, в тяжелых условиях.

На оккупированных территориях разрушено все созданное: школы, больницы, дома культуры, фабрики, заводы. Разрушены священные места исламской религии, мечети, могилы. Уничтожены духовно - религиозные ценности

большой страны - Азербайджана, мусульманского региона. Это, безусловно, зверство, варварство. Такого зверства, может быть, не было ни в каком уголке мира. Но это действительно так.

Несмотря на все это, Азербайджан, оставаясь верным своим нравственным корням, ценностям, стремится установить на Кавказе мир, и именно поэтому четыре года назад, в мае 1994 года, подписал с Арменией соглашение о режиме прекращения огня. Более четырех лет, как нет огня, не льется кровь, но нет и мира. И земли остались оккупированными, а изгнанные люди вот уже 5-6 лет живут в палатках.

Несмотря на это, мы стараемся решить этот вопрос мирным путем, ведем переговоры, и сегодня я заявляю, что Азербайджан и далее будет прилагать все усилия во имя мирного разрешения армяно-азербайджанской войны, конфликта. Верю, что так продолжаться не может, должен быть установлен мир. Но основное его условие заключается в том, чтобы оккупированные земли были освобождены от армянских вооруженных сил, чтобы изгнанные оттуда азербайджанцы, мусульмане вернулись в родные края, должна быть восстановлена территориальная целостность Азербайджана, и в составе Азербайджанского государства Нагорному Карабаху, этой маленькой области, может быть предоставлен статус самоуправления, в Нагорном Карабахе армяне и азербайджанцы смогут безопасно жить. Мы стремимся разрешить вопрос на таких условиях.

В то же время нас беспокоит абхазский конфликт. Между Грузией и Азербайджаном сложились тесные, дружеские связи. Сегодня я хочу здесь особо отметить, что иногда между странами, народами войны начинаются из-за религиозной принадлежности. Но если люди миролюбивы, религиозное различие никогда не приведет к войне, к конфликту. Несмотря на разную религиозную принадлежность, между Грузией и Азербайджаном никогда не было конфликтов. Грузино-азербайджанская дружба может быть показана народу мира как образец. В Грузии живет полмиллиона азербайджанских мусульман. Они - равноправные граждане Грузии. В Азербайджане живут грузины. Они - также равноправные граждане Азербайджана и могут пользоваться всеми возможностями по своему желанию. Поэтому у нас болит сердце также из-за того, что конфликт до сих пор продолжается. Безусловно, мы желаем ликвидации и своего конфликта, и абхазского.

Все беды, которые свалились в последние годы на Чечню, беспокоят нас, всех мусульман, в том числе азербайджанцев.

Поэтому мы верим, что чеченский народ в дальнейшем будет жить в условиях мира, спокойствия и агрессия, и зверства, которые были в прошлом учинены против чеченского народа, впредь не повторятся. Мы верим в то, что и в самой Чечне все люди, в том числе мусульмане, будут солидарны, достигнут единства, объединятся вокруг президента Чечни, избранного на-

родом, и установление стабильности и мира в Чечне будет способствовать созданию мира, спокойствия на Кавказе.

Конечно, нас также беспокоят процессы, ныне происходящие в Дагестане, так как Азербайджан находится в очень тесной связи с Дагестаном. Часть людей, проживающих в Азербайджане, относятся к народам Дагестана. В Дагестане также проживают и азербайджанцы, граница между нами носит совершенно формальный характер, границы нет. Мы на протяжении веков жили вместе, находились рядом, и слава Аллаху, и религия наша едина. Исламская религия всегда объединяла нас, еще более сближала нас друг с другом. Поэтому здесь не может быть никакого разделения ни в Азербайджане, ни в Дагестане. Именно в этом заключается наша политика в Азербайджане. Поэтому стабильность общественно-политического положения в Дагестане, стабильность внутренней ситуации, установление мира, спокойствия составляют основу мира и спокойствия на Кавказе.

Отношения между Азербайджаном и Дагестаном оказывают очень большое воздействие на общекавказские отношения. Мы желаем, чтобы был положен конец всяким отрицательным процессам, происходящим в Дагестане. Мы все были опечалены агрессией, террористическим актом, совершенным против муфтия Дагестана. Я лично был знаком с ним, и он посещал с официальным визитом Азербайджан, у нас с ним были очень интересные беседы. По его просьбе

на территории Азербайджана мы каждый год создаем прекрасные условия людям из Дагестана, которые совершают хадж. Ежегодно 13-14 тысяч граждан Дагестана, мусульмане, используя возможности Азербайджана, совершают через нашу территорию хадж, посещают Мекку, Медину, Каабу, выполняют свой священный долг. Все это мы проводили по просьбе муфтия Дагестана, незабвенного друга, и в результате сотрудничества с ним. И поэтому мы осуждаем террор, совершенный против него. Вы знаете, что нет большего преступления, чем совершить террор против религиозного деятеля. Любое преступление непростительно. Но предпринять террор против религиозного деятеля, против главы исламской религии в такой большой стране, убить его, - это самое большое преступление. Мы надеемся, что органы власти Дагестана, России найдут этих преступников и примут в отношении них необходимые меры.

Мы хотим, чтобы все республики, страны, расположенные на Северном Кавказе, добились мира, спокойствия. В связи с этим я придаю особое значение также связям между мусульманами России и Азербайджана. Здесь наш друг Рамазан Абдулатипов сообщил, что в России проживает 20 миллионов мусульман. Это надо знать, и властные круги России должны считаться с этим и учитывать в своей политике.

Один из ударов, нанесенный советской властью, коммунистической идеологией, состоял в том, что в связи с тем, что эта религия была

полностью запрещена, было неизвестно, кто к какой религии принадлежит. К примеру, в союзных республиках, например, в Азербайджане или в Средней Азии, было ясно, что большинство здешних жителей - мусульмане. Но сколько автономных республик, областей есть в России! На Северном Кавказе многие проповедуют исламскую религию, принадлежат к мусульманской религии.

Но советская власть не считалась с этим, что было самой большой ее виной среди прочего, виной бывшей власти, бывшей идеологии перед историей.

Думаю, что правящие круги России сделают выводы из допущенных ошибок в бывшем Советском Союзе и не допустят этого. Я особо отмечаю это, так как Россия заявляет, что она - наследница бывшего Советского Союза, на международной арене. И мы считаемся с этим. Если сегодняшняя Россия является наследницей бывшего Советского Союза, то ошибки, допущенные в Советском Союзе, в частности в области национальных отношений в отношении к людям разных национальностей, проживающих на территории России, не должны уже допускаться ни сегодня, ни в будущем.

Находясь в 1996 году с официальным визитом в Грузии в связи с созданием "Кавказского дома", установлением мира на Кавказе, мы вместе с президентом Эдуардом Шеверднадзе, два президента - президенты Грузии и Азербайджана - выступили с заявлением "Мир на Кавказе", с

тем чтобы и другие страны, государства также примкнули к этому заявлению и чтобы все вместе мы обеспечили мир. И сегодня я заявляю о важности этого заявления, также положительно оцениваю выдвинутое вами сегодня предложение об "общекавказском доме" и считаю, что, объединив эти две инициативы, мы сможем добиться и добьемся установления мира и спокойствия на Кавказе.

Наши народы, народы, проживающие на Кавказе, и кавказские мусульмане имеют большую историю. Кавказ - это такое место, где каждое отдельное село отличается своим независимым языком, независимыми традициями и древней историей. Все это при советской власти не учитывалось, все было как одно целое. Даже существовала идея, что советский народ - новая в истории общность людей. Помните об этом? Наверное, это помнит и мой друг Абдулатипов. Вы знаете, тогда возникла странная идея: советский народ - новая в истории общность людей. Конечно, подобная идея не прошла испытания историей, разрушилась. Однако она нанесла большой вред народам, в том числе кавказским народам, привела к ликвидации ряда традиций нашего народа или же к их забвению.

И поэтому мы должны правильно оценивать это прошлое и устранять допущенные ошибки. И тесная связь всех мусульман Кавказа, их сотрудничество и их усилия, прилагаемые к решению общекавказских вопросов, очень важны для каждого народа, важны для нас, Азербайджана.

Я как Президент Азербайджана заявляю, что это важно для Азербайджанского государства.

С этой позиции X съезд мусульман Кавказа я считаю историческим событием. IX съезд был пять лет назад. Но думаю, что тот съезд прошел не на таком уровне. Не так ли? За эти пять лет все мусульмане Кавказа прошли большой путь. На этом пути были большие трудности, мы понесли большие потери, однако он еще больше продвинул вперед каждого мусульманина, и самое главное - это то, что мы обрели свои права, свою независимость, нашу национальную свободу и можем использовать свои религиозные обычаи. Пять лет назад все это не было на таком уровне.

И поэтому X съезд мусульман Кавказа является историческим событием. Весьма удовлетворен, что вы, будучи верны прошлым традициям, проводите этот съезд в Азербайджане, в Баку. Вы можете быть уверены в том, что я как Президент Азербайджана и в дальнейшем готов оказывать всяческую поддержку, помощь Управлению мусульман Кавказа и в целом всей работе мусульман Кавказа.

Считаю, что необходимо также оценить и еще один факт. Управление мусульман Кавказа создано еще при существовании Советского Союза. В то время, с одной стороны, религия была запрещена, но, с другой стороны, в частности после окончания второй мировой войны, после 1945-1946 годов, была якобы предоставлена свобода религии, и патриарху России была

дана возможность проявить себя. Была также предоставлена такая возможность и патриарху Грузии, и другим, в том числе мусульманам Средней Азии, Кавказа. И вот в то время было создано Управление мусульман Кавказа, однако оно существовало чисто символически. А сейчас Высший религиозный совет народов Кавказа является очень большой, сильной и полномочной организацией, которая и проводит свой X съезд.

Уверен, что на этом съезде вы проведете обсуждение будущей деятельности мусульман Кавказа и примете определенные постановления. Этот съезд станет важным этапом в деле дальнейшего объединения мусульман Кавказа, их взаимной поддержки. Весьма удовлетворен, что Его Святейшество Шейхулислам гаджи Аллахшукюр Пашазаде, руководящий Высшим религиозным советом, и в прошедшие годы достойно выполнял поставленные перед ним задачи и таким образом, завоевал ваше уважение. Вы знаете Шейхулислама гаджи Аллахшукюр Пашазаде, принимаете его как главного религиозного деятеля, уважаете его и сейчас под его руководством собрались на этот съезд.

Знаменательным событием считаю также вручение Шейхулисламу гаджи Аллахшукюр Пашазаде от имени Президента Республики Ичкерия ордена Ичкерии. В связи с этим от вашего имени и от своего имени, от имени Азербайджанского государства поздравляю Его Святейшество Шейхулислама. Вы должны знать, что Его Святейшество Шейхулислам еще в 1994 году за

свои заслуги был удостоен также высшей награды Азербайджана - ордена "Слава". Сейчас я поздравляю его с награждением высшей наградой новой республики, страны, желаю ему здоровья и успехов в его будущих делах.

В речах, прозвучавших сегодня здесь, в выступлениях наших гостей были высказаны пожелания в связи с предстоящими в Азербайджане 11 октября выборами президента. Благодарю вас за это. Пять лет назад на основе демократических принципов я был избран Президентом Азербайджана и удовлетворен тем, что работу, которую я провел за эти пять лет, видят и оценивают и граждане Азербайджана, и как я сегодня почувствовал, оценили ее и религиозные деятели мусульманского мира, и высокопоставленные представители наших дружественных соседних стран, они пожелали мне успеха на выборах. За это я благодарю вас. Надеюсь, что избиратели Азербайджана, учитывая мои большие заслуги перед азербайджанским народом в прошлом, а также заслуги в прошедшие пять последних лет, оценят мою работу и проголосуют 11 октября за меня.

Дорогие друзья, дорогие гости обещаю вам, что и в дальнейшем я оправдаю доверие и азербайджанского народа, и ваше. Я прошел большой жизненный путь - вы знаете, что мне много лет, и иногда бывает, что, как был, к примеру, совершен террор в Дагестане против высшего религиозного деятеля, так и против меня предпринимаются подобные попытки. Я

всегда говорю одно всем этим террористам и тем, кто хочет меня уничтожить преступным путем. Говорю, что я никогда не боялся за свою жизнь и никогда не думал о том, что может случиться со мной.

Когда в июне 1993 года я был приглашен в Баку, в Азербайджане шла братоубийственная бойня, гражданская война, Азербайджан расчленялся. А я - человек, не имеющий никакого вооруженного отряда, армии, - один бросился в огонь. Почему бросился, так как верил, что за мной стоит народ и что он меня поддержит. И еще потому, что верил в то, что, как и по сей день Аллах сохранил меня, сохранит и в дальнейшем.

Я всегда служил народу, я - честный человек. И сегодня иду по этому пути. И поэтому буду служить народу до последней минуты моей жизни, никогда меня ничего не пугало, я ничего не боялся. Если какая-то коварная пуля уничтожит меня, то и я стану одним из шехидов, погибшим во имя азербайджанского народа. Но уверен, что великий Господь бог как по сей день оберегал, сохранял меня, так будет сохранять и оберегать и в дальнейшем, и я буду верно служить азербайджанскому народу.

Дорогие друзья, братья, я считаю для себя очень дорогими часы, минуты, проведенные сегодня с вами. Я услышал много нового от вас, и можете быть уверены, что и в дальнейшем я буду верен своему убеждению, нравственным ценностям исламской религии и обеспечу раз-

витие в Азербайджане нравственности, нравственных ценностей, высших ценностей исламской религии.

Еще раз желаю вам успехов в вашей работе. Большое спасибо.

**РЕЧЬ ПРЕЗИДЕНТА АЗЕРБАЙДЖАНА
ГЕЙДАРА АЛИЕВА НА МЕЖДУНАРОДНОМ
СИМПОЗИУМЕ НА ТЕМУ "ИСЛАМСКАЯ
ЦИВИЛИЗАЦИЯ НА КАВКАЗЕ".**

- Уважаемые дамы и господа!

Уважаемые гости, участники симпозиума!

Сердечно приветствую вас - участников международного симпозиума, проводимого в Азербайджане, в Баку, посвященного теме "Исламская цивилизация на Кавказе", и желаю вам успехов в этой вашей благородной работе.

В Азербайджане проводится первый международный симпозиум, посвященный исламской цивилизации, роли и значению исламской культуры на Кавказе. Это знаменательное событие, имеющее историческое значение и для Азербайджана, и для всего Кавказа.

Центр изучения и исследования ислама, действующий в Стамбуле при Организации исламская конференция, и научные центры, ведущие исследования в этой области в других странах мира, проводят значительную работу о вкладе, который внес ислам в историю, общечеловеческую цивилизацию, о роли ислама в истории человечества. Когда в прошлом году я был в Стамбуле, мне довелось посетить Центр изучения и исследования ислама Организации исламская конференция и ознакомиться с его работой. Вместе с уважаемым господином Экмаладином Ихсаноглу, который принимает участие в нашем симпозиуме, хоть за короткий срок, но я

очень многое увидел там. Мы обменялись мнениями и о проведении в Азербайджане научно-го симпозиума. С удовлетворением отмечаю, что постановление, принятое мною в связи с проведением такого симпозиума, уже претворено в жизнь, сегодня международный симпозиум уже начал свою работу. Надеюсь, что симпозиум проведет большую работу и сможет определить роль исламской цивилизации на Кавказе и программу предстоящих научно-исследовательских работ в этой области.

Это очень важное дело не только для Азербайджана, но и для всех народов Кавказа, для всего исламского мира. Азербайджанское государство и я, Президент Азербайджана, считаем эту работу очень ценной, и я беру на себя попечительство над этой работой и в дальнейшем.

Кавказ - это уникальный регион мира. По своей природе, географическому расположению и особенностям, характеру людей, которые с древних времен, на протяжении тысячелетий размещались на Кавказе, он уникален. Вместе с тем считаю, что Кавказ для всех народов является очень, интересной частью мира.

Мы, кавказцы, гордимся этим. А что это значит? Это значит гордиться не только своими горами, бурными реками, прекрасными родниками, лесами, цветами. Мы горды историческими корнями кавказских народов, вкладом кавказских народов в общечеловеческую культуру.

С этой точки зрения распространение и развитие ислама на Кавказе составляет большую

часть истории кавказских народов, вместе с тем отражает ценный вклад, подаренный исламской цивилизацией народам Кавказа. Большинство народов Кавказа, можно сказать, исповедуют исламскую религию. Вы, ученые, хорошо знаете историю распространения ислама на Кавказе. Я хочу просто подчеркнуть то, что Азербайджан занимает важное место в этой области.

Известно, что распространение и развитие ислама на Кавказе начинается с Азербайджана. Ислам принес народам Кавказа счастье, развитие, человеческие ценности, - исламские ценности. Эти ценности, исходящие из нашей священной книги - Корана, составили основу национально-духовных ценностей кавказских народов. Известно, что народы, проживавшие на Кавказе, и до принятия исламской религии имели свою высокую культуру, историю и присутствие им обычаи и традиции. Религиозно-моральные ценности ислама вместе с созданными издревле и развившимися моральными ценностями народов Кавказа составили высокие национально-духовные ценности народов.

Я говорю об этом, исходя из истории азербайджанского народа. Думаю, что это относится также и другим народам, проживающим на Кавказе и исповедующим исламскую религию. И поэтому заявляю, что я прав в том, что Азербайджан играет особую роль в распространении и развитии на Кавказе исламских ценностей, исламской религии, исламской цивилизации. Если другие народы Кавказа и, в частности, наро-

ды Северного Кавказа и севернее его, исповедующие исламскую религию, влились в исламскую цивилизацию, если они приняли исламскую религию, то их путь также проходит именно через Азербайджан.

Как вы знаете, Кавказ с географической точки зрения - это небольшая тропа между Каспийским и Черным морями, - если представить в масштабе земного шара. Исламская религия, исламская культура, распространившиеся из центра ислама, Корана - Аравии, различными путями уже охватили территории, ныне принадлежащие исламу. Если мы учтем принадлежность с того времени к исламской религии, культуре народов, проживающих на севере Кавказа и севернее его, то несомненно, в этом особая роль принадлежит Азербайджану, расположенному на самом юге Кавказа.

В Азербайджане исламская религия распространилась с VII века и составила основу национально-духовных ценностей азербайджанского народа. Наша история многовекового исламского периода богата. Сегодня с чувством гордости мы говорим, что гениальные люди Азербайджана, связанные с исламской культурой, исламской религией, - Низами, Физули, Насими, Туси, Гатран Табризи и ряд других выдающихся личностей внесли большой вклад в мировую цивилизацию и обогатили исламскую культуру. Мы гордимся ими.

Мы азербайджанцы, гордимся своей историей, национально-духовными ценностями, гор-

димся своим родным языком. Все это - наша национальная мораль, наши национально-духовные ценности. И поэтому мы также гордимся своей принадлежностью к исламской религии, исламской культуре.

В мире очень много религий. Каждая религия занимает какое-то свое место. Мы азербайджанцы, гордясь исламской религией, вместе с тем никогда не относились отрицательно к другим религиям, не враждовали, не строили козни, и ни один народ не заставляли исповедовать нашу религию. В целом терпимость к другим религиям, жизнь рядом с другими религиями в условиях взаимопонимания - особенность исламских ценностей. На протяжении истории это нашло свое отражение и в Азербайджане, и на Кавказе. В Азербайджане наряду с исламской религией на протяжении веков существовали и христианская религия, и иудейская, и они существуют и сейчас. И такая же картина наблюдается на Кавказе. Считаем, что люди, независимо от их принадлежности к какой-либо религии, духовные, должны уважать все другие культуры, религии нравственные ценности, должны быть терпимы к их обычаям, традициям, даже к тем, которые им не по душе. С точки зрения религии козни, конфликты, войны недопустимы. Во всяком случае, в конце XX века и в предстоящем XXI веке должен быть положен конец подобным явлениям.

С этой точки зрения мы с болью в сердце говорим, что военная агрессия, начавшаяся дес-

ять лет тому назад Арменией, с ее претензий на азербайджанские земли, вылилась в большую войну, военный конфликт. В результате этого азербайджанцы, исповедующие исламскую религию, были насильственно изгнаны с территории, ныне называемой Арменией, лишены своих родных мест, крова, домов своих отцов и дедов, своих национально-религиозных, священных очагов, мечетей, могил, исторических памятников. Это историческое преступление и историческая несправедливость! Мировое сообщество не должно оставаться в стороне от этого, быть равнодушным, и думаю, что не будет.

Исламская религия, можно сказать, охватила большую часть Кавказа, охватывает и сегодня, и исламская культура везде оставила свои следы. Если кто-то и захочит стереть их, человечество не должно допустить этого, и не допустит. Считаю, что эти вопросы найдут свое отражение в проводимом в Баку и начавшем сейчас свою работу международном симпозиуме.

В мире, и в частности в Европе, в Соединенных Штатах Америки, проявляется большой интерес к исламской цивилизации. И в прошлом были, и сейчас есть научные центры, которые занимаются этими проблемами. Несомненно, исторические корни ислама, вклад исламской культуры в общечеловеческую историю были изучены, исследованы, созданы большие научные труды. Такие центры есть и в исламских странах.

Но, пользуясь сегодня возможностью, я хочу поделиться своими мыслями с деятелями науки. Считаю, что работы, проведенной по сей день, недостаточно. К примеру, если мы обратим взор в прошлое, к исследованиям, ведущимся на территории бывшей царской российской империи, а впоследствии на территории Советского Союза, то увидим, что наряду с очень ценными трудами господствуют также и субъективные мнения. У меня сложилось такое впечатление, что в европейских странах, в том числе и в России, и в прошлом, и сейчас некоторые исследователи подходят к исламской культуре, исламской религии с субъективной точки зрения.

На протяжении 70-летнего существования Советского Союза на его территории религия была запрещена, велась атеистическая пропаганда. Велась очень резкая борьба против религии, в те годы основу коммунистической идеологии составляли атеизм, отрицание религии. Мы пережили этот период, и сейчас, после восстановления Азербайджаном независимости с исторической точки зрения за короткий срок мы смогли еще глубже осознать и понять, насколько глубоки корни религии, в том числе исламской религии. Ведь поколения, выросшие в период советской власти, возможно, в результате тогдашней мощной пропаганды не могли осознать, как богаты духовные ценности, в частности исламской религии, какие глубокие у нее корни. Да и мы не могли понять этого. Я признаю это.

Однако в течение короткого времени стало ясно, что если бы в Азербайджане коммунистическая идеология господствовала не на протяжении 70, а еще 170 лет, то люди все равно бы не отошли от исламской религии. Это факт. Вместе с тем это доказывает, какой большой силой обладает исламская религия. Однако в те годы - в то время, когда в коммунистической идеологии велась пропаганда в целом против религии, против исламской религии велась особая пропаганда.

Вы знаете, что в то время я занимался большими государственными делами. Порой я думал, что религия есть религия, почему же к одной религии относятся в определенной степени лояльно, а к другой - крайне враждебное отношение? Это истина.

Пропаганда, направленная против исламской религии, в атеистической пропаганде Центрального комитета Коммунистической партии составляла особую линию и находилась под особым контролем. В период советской власти создавалось такое впечатление, что только исламская религия представляет опасность для советского строя. А христианская или же другие религии, существовавшие в советской стране, не создавали такой опасности этому строю. Это та правда, с которой я сталкивался в тот период, с которой и знакомился в ряде идеологических документов, и это я довожу до вас. Подобная дискриминация в отношении к религиям в коммунистической идеологии, линия, разделяющая

одну религию от другой, говорили о том, что есть якобы религии хорошие и плохие, и что эта плохая религия - исламская. Такой подход и усиливал в то время субъективные тенденции со стороны исследователей Советского Союза.

Исследователь, независимо от принадлежности к какой - либо религии, должен быть объективным. Необходимо, чтобы исследователь, принадлежащий к исламской религии, проводя объективные исследования об исламской религии, не допускал субъективности. Надо, чтобы и другие исследователи, принадлежащие к другим религиям, исследуя свою религию, а также исламскую, были бы объективными, не допускали перегибов, субъективности.

У меня есть основание говорить так как у человека, наблюдавшего это, лично ощутившего и знавшего это. Считаю, что в нынешний период не только Азербайджан, но и другие страны, принадлежавшие в прошлом к Советскому Союзу, исповедующие исламскую религию, в том числе республики Северного Кавказа в составе Российской Федерации или же страны Центральной Азии, независимые государства или большие республики в составе Российской Федерации, расположенные в бассейне Волги и вокруг нее, принадлежащие к исламской религии, сейчас могут создать более точные, верные, научно обоснованные труды о своем историческом прошлом, в том числе об исламской культуре, исламской цивилизации, об истории ислама.

С этой точки зрения центрам исследований, находящимся в столице России, научным центрам, ведущим исследования по исламской цивилизации, научно-исследовательским институтам Европы, Соединенных Штатов Америки наряду с сотрудничеством с всегда независимыми странами, к примеру, с арабскими, с другими исламскими странами необходимо наладить тесное сотрудничество с учеными стран, находившихся в прошлом в составе Советского Союза и вновь обретших независимость, а также с их научными центрами.

Сегодняшнее выступление представителя Московского центра исламоведения господина Медведко пришлось всем нам по душе. Он выступил очень искренне, и чувствовалось, что как ученый, занимающийся исследованием ислама, он вместе с тем является человеком, глубоко уважающим исламскую культуру. Сотрудничество с такими учеными может быть очень полезным и успешным и для них, и для ученых исламских стран.

Когда начал свое выступление представитель Франции, я подумал, что он будет говорить или на турецком, или на анатолийском турецком. Но из его речи я понял, что он говорит на азербайджанском языке. То есть наряду с тем, что он является исламоведом, тюркологом, он также показал себя сегодня и как азербайджановед.

Все это радует. Считаю, что в дальнейших научно-исследовательских работах об исламской цивилизации подобное сотрудничество станет

превалирующим. Таким образом, роль в целом исламской культуры в мире, в том числе роль исламской цивилизации на Кавказе, найдя свое точное, правильное научное обоснование, найдет также свое отражение в научных книгах, трудах.

Мы в Азербайджане, опираясь на наши национально-духовные ценности, вместе с тем придаем особое значение развитию науки, культуры нашего народа, обогащению, единению национально-духовных ценностей с общечеловеческими ценностями.

Это для Азербайджана - не ново. С чувством удовлетворения можно сказать, что Азербайджан еще в XVIII-XXI и в начале XX века развивался именно в этом направлении. С этой точки зрения Азербайджан среди народов на Кавказе и вокруг него, в Центральной Азии, принадлежащих к исламской религии, является самой передовой страной, обогатившей свою культуру общечеловеческими ценностями, европейскими духовными ценностями, европейской культурой.

Создание в Азербайджане еще в XIX веке светского театра или же создание произведений литературы, искусства под влиянием европейской культуры, ее культурных ценностей, которые связывают национальные ценности Азербайджана с культурными ценностями Европы, свидетельствует о большой истории этой тенденции в Азербайджане.

Считаем, что в этом преимущество нашей страны, азербайджанского народа. Мы всегда высоко оценивали научные, литературные произведения, труды искусства, которые обогащали национально-духовные ценности Азербайджана общечеловеческими ценностями. В истории науки, культуры Азербайджана такие люди занимают видное место.

Мы гордимся выдающимися личностями, такими как Низами, Физули, Насими, но также мы гордимся такой выдающейся личностью, как Мирза Фатали Ахундов. Мирза Фатали Ахундов был одним из тех, кто прекрасно знал исламские ценности. Он был человеком, приверженным к исламским ценностям. Но вместе с тем он, обогатив национально-духовные ценности Азербайджана, исламские ценности общечеловеческими, европейскими ценностями, создал гениальные произведения, которые оказали очень большое воздействие на развитие нашего народа.

Насколько национальным был наш композитор Узеир Гаджибеков, настолько же он был и общечеловеческим. Мы это ценим. Людей, ученых, которые ограничены только национальными, религиозными ценностями, не выходят за эти рамки или же не видят ничего вне этого, мы не считаем людьми, приносящими пользу развитию народа. А личности, которые защитили и сохранили национальные особенности, верные национально-духовным ценностям, высоко оценивающие их, гордящиеся ими, но вместе с

тем, используя полезные для нашего народа общечеловеческие ценности, развивающие азербайджанскую общественную, научную и культурную мысль - это люди, которые возвысили до нынешнего уровня культуру, науку Азербайджана. С этой точки зрения произведения, созданные выдающимися личностями Азербайджана в XIX-XX веках, все сделанное ими одновременно внесли большой вклад в развитие исламской цивилизации в соответствии с современными требованиями не только в Азербайджане, но и на всем Кавказе и в Центральной Азии.

Я весьма удовлетворен тем, что и представитель Исламской Республики Иран в своем выступлении наряду с исламскими и национальными ценностями высказал очень важные мысли и о значении общечеловеческих ценностей. Все это свидетельствует о том, что этот прогрессивный процесс является сейчас ведущим во всех странах. Азербайджан и в прошлом шел по пути такого прогресса, идет и сегодня, будет идти и в будущем. Отмечая неопределимую роль исламской культуры для азербайджанского народа, вместе с тем мы не принимаем мысли, тенденции или предложения, создающие религиозные или национальные ограничения.

Приверженность к национальному, исламу может развивать народ с помощью синтеза общечеловеческих ценностей. Сейчас в ряде центров мира высказываются мысли и об "исламском фундаментализме, исламском экстремизме, фанатизме".

Считаю, что наша священная книга-Коран никогда не закладывала основу фундаментализма. Если кто-то создает этот фундаментализм, экстремистские тенденции, используя исламскую религию, и развивает их, считаю, что они в определенной степени отдаляются от основных принципов ислама. Мы принимаем исламскую культуру, исламские духовные ценности как они есть в нашей священной книге-Коране. Искажать их, если говорить на языке религии, грех. Мы не хотим, чтобы кто-то впал в грех.

Пользуясь случаем, я хочу поделиться с вами некоторыми своими мыслями. Наверное, вы, ученые, специалисты, выдвинете более ценные мысли по этому поводу во время симпозиума. Однако, если мое мнение в связи с этим имеет для вас значение в определенной степени, то я буду этим удовлетворен.

Наблюдая ход сегодняшнего симпозиума, я пришел к такому выводу-Азербайджан может быть на Кавказе центром исследований исламской цивилизации. Азербайджан имеет на это право. В начале своей речи я говорил о роли Азербайджана в распространении ислама на Кавказе. Исторические факты свидетельствуют о том, что народы, проживающие несколько севернее Азербайджана, приняли ислам только в XVI веке. Но азербайджанский народ, то есть Азербайджан, в котором мы ныне живем, принял ислам еще в VII веке. Видите, сколько понадобилось времени на то, чтобы ислам распространился на столь короткое расстояние в север-

ном направлении. Исследования могут показать это точнее. Однако, несомненно этот путь прошел через Азербайджан. Если на протяжении нескольких веков граница ислама ограничивалась на Кавказе Дербентом и ислам только впоследствии, то есть в XV-XVI веках, распространился от Дербента на север, то это говорит о том, как сильна была в Азербайджане исламская религия. Вместе с тем распространение исламской религии на север было не столь легким. Это потребовало времени.

Поэтому считаю, что Азербайджан может быть центром исследований на Кавказе в этой области. Если вы все придете к такому выводу, то в Азербайджане можно создать подобный центр. И Азербайджанское государство может взять его под свою опеку, помогать ему. Во всяком случае я хочу сказать-и показываю это на примере Азербайджана, что в этой области необходимо провести очень большую работу. Здесь имеются большие возможности для научных исследований.

Я также хочу отметить еще одну особенность. В годы советской власти в самом Азербайджане, можно сказать, было очень мало исламоведов, а может быть, и не было вовсе. Скажу вам причину этого. К примеру, исламоведы в бывшем Советском Союзе находились в основном в Москве. Коммунистическая идеология, о которой я говорил, так отрицательно относилась к исламу, что ученые, исследовавшие ислам, боялись заниматься исламоведением. С другой сто-

роны, они считали, что это не столь важная область для мировой науки, и лучше заняться какой-то другой областью.

К примеру, перевод Корана на азербайджанский язык стал возможен лишь после обретения нашей республикой независимости, или незадолго до этого. Откровенно скажу, если бы Коран был переведен на азербайджанский язык при советской власти, безусловно, последовали бы не только замечания, но и возможно, кого-нибудь наказали бы. Но вместе с тем Коран был переведен на русский язык. Большинство азербайджанцев, не знающих арабский язык, читали Коран в русском переводе.

Как же так получилось, что Коран был переведен на русский язык, а не азербайджанский? А дело в том, что азербайджанцам запретили использовать Коран. Считали, что Коран переведен на русский язык, так как якобы христианам необходимо изучить исламскую религию. Но если Коран будет переведен на азербайджанский язык, то азербайджанцы потянутся к исламской религии. Вот в чем было дело.

Но вместе с тем издание на русском языке книг, принадлежащих к христианской религии, не было запрещено. И это само по себе свидетельствовало о различии в отношении к разным народам в бывшем Советском Союзе. И по этой причине азербайджанские ученые очень редко, в исключительных случаях, занимались исламоведением, изучением исламской религии, об этом писали книги. Потому что считали, что

эти книги, исследования не представляют для них ценности. Вновь повторяю, что некоторые боялись, избегали этого.

Экмаладдин Ихсаноглу сказал мне сейчас, что покойные Зия Буниятов и Джахангир Гахраманов на протяжении многих лет сотрудничали с этим Центром. Это правда. Я знаю, что они оба как видные ученые занимались исследованием Ислама. Однако таких в Азербайджане было мало. Поскольку они были большими учеными, они и вели эти исследования, не устранились, не боялись. Поэтому считаю, что в XX веке в области исламоведения в Азербайджане, можно сказать, никаких исследований не было.

Чтобы проводить эту работу, необходимо развивать в Азербайджане науку исламоведения. Академия наук Азербайджана, Бакинский государственный университет и научно-исследовательские институты должны создавать специальные органы, организации, научные центры по этой области. Во всяком случае, сейчас я не могу окончательно ничего сказать. Если будут такие инициативы, то я их поддержу, создам для них условия. Будьте в этом уверены.

Повторяю, на протяжении большого периода наука Азербайджана всерьез не занималась этой работой. Но это дело не только азербайджанских ученых. Сейчас необходимо наладить сотрудничество с расположенным в Стамбуле Научно-исследовательским центром Организации исламская конференция, очень достойным центром для нас, или же с научно-исследователь-

скими организациями в Москве, с научно-исследовательскими организациями в Европе.

Пользуясь присутствием здесь господина Медведко, хочу сказать, чтобы Россия и сама должна уделить серьезное внимание этому, так как в России проживает 30 миллионов мусульман. Они составляют довольно большую часть 150-миллионного населения России. Значит, необходимо учитывать и эту часть населения.

В прошлом, во время советской власти, когда была запрещена религия, все были равны - и христиане, и мусульмане, и все считались советским народом. Даже развивалась тенденция к постепенной ликвидации названий народов. Были такие термины "единый советский народ", "новая историческая общность народов", но сейчас Российская Федерация должна задуматься также о том, что в этой стране проживает 30 миллионов мусульман и большинство из них компактно проживает на своих территориях - на Северном Кавказе, в Татарстане, Башкортостане, в других местах.

Значит, и в России должна быть усилена научно-исследовательская работа в этом направлении. Так как на протяжении последних двух веков мы очень тесно были связаны с Россией, в этой области научного исследования можно проводить и совместные работы. Считаю, что и это будет полезным. В частности, - я об этом уже заявил здесь, - если на Кавказе мы возьмем на себя исследовательскую работу по проблемам исламской цивилизации, то есть органи-

зуюм центр, то в этом случае мы должны тесно сотрудничать с научно-исследовательскими органами России.

Уважаемые ученые, друзья!

Я придаю очень большое значение работе вашей конференции, хочу выразить надежду на то, что и сегодня, и в последующие дни вы проведете в Азербайджане эффективную, плодотворную работу. Не сомневаюсь в том, что вы встретите высокое гостеприимство в Азербайджане. Верю, что вы также ознакомитесь с сегодняшними реалиями Азербайджана. Наряду с нашими трудными и тяжелыми проблемами у нашей государственной независимости есть также и достойные успехи. Мы гордимся, что несмотря на все сложности, социально-экономические трудности, на оккупацию 20 процентов нашей территории, на насильственное изгнание с оккупированных территорий более миллиона азербайджанцев, большинство которых проживает ныне в палатках, мы переживаем прекрасный этап нашей истории. Ибо исполняется седьмая годовщина нашей государственной независимости. Эти прошедшие семь лет не были для Азербайджана гладким периодом. И здесь мы столкнулись с большими трудностями, бедями. Но основной итог заключается в том, что государственная независимость Азербайджана защищена и сохранена, и Азербайджан живет как независимое государство, и так будет жить и в дальнейшем.

Здесь вы также отметили, что Азербайджан является мостом между Европой и Азией, между Западом и Востоком. Это действительно так. Это имеет не только географический смысл, но и социально-экономический и политический.

Вы знаете, что 7-8 ноября нынешнего года в Азербайджане впервые состоялась Международная конференция по восстановлению древнего Шелкового пути. В этой конференции приняли участие делегации высокого уровня 32-х государств, в том числе главы государств, правительств ряда стран. В ней приняли участие также делегации 13 международных организаций. Впервые мы подписали международные документы, декларации в связи с восстановлением Великого исторического шелкового пути, исчезнувшего еще в средних веках. Эта программа уже осуществляется, и мы видим ее результаты.

Поэтому в соответствии со своим географическим положением Азербайджан является страной, объединяющей западную цивилизацию с восточной - как с географической точки зрения, так и с духовной. Мы также очень высоко ценим эту нашу историческую миссию. Азербайджан - это независимое государство, объединяющее Восток и Запад, Европу и Азию, христианский мир с исламским, и в дальнейшем оно будет жить как независимое государство.

Я желаю всем вам здоровья, счастья. Желаю успехов в работе симпозиума.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА
АЗЕРБАЙДЖАНА ГЕЙДАРА
АЛИЕВА НА ВСТРЕЧЕ С УЧАСТНИКАМИ
МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА
"ИСЛАМСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ НА КАВКАЗЕ"**

Еще раз поздравляю вас с проведением и завершением большого научного собрания, симпозиума. Считаю, что вы все вместе проделали очень ценную работу. Однако хочу еще раз отметить то, что основанием для этой работы послужила моя встреча в Стамбуле в Центре научных исследований Организации Исламская Конференция. После получения определенной информации о проделанной там работе и всесторонних переговоров с нашим уважаемым другом Экмаледдином Ихсаноглу, я принял это предложение - эта инициатива была не нашей, должен признать и это. Рад, что она уже реализовалась и симпозиум прошел.

Я считаю, что этим заложена основа большой работы. Исламская цивилизация охватывает большую часть мира. Одной частью является территория, на которой возник ислам, можно сказать - центр ислама. Другая часть - арабские страны и страны Ближнего, Среднего Востока, здесь исламская религия всегда жила, развивалась. Во многих странах исламская религия составляет даже основу власти, государства эти называются исламскими и в государственном строительстве здесь руководствуются исламскими принципами.

Другими странами, в которых существовал ислам, являются страны бывшего СССР. До этого эти страны входили в состав России, то есть царской империи. После распада России в результате революции и установления советской власти эти страны вошли в состав Советского Союза. После распада Советского Союза они обрели независимость и начали восстанавливать свою религию. Часть этих стран, в том числе Азербайджан, а также страны, расположенные в Центральной Азии, например, Туркменистан, Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан - независимые государства. Другая часть находится в составе Российской Федерации. Это республики Северного Кавказа, Татарстан, Башкортостан, расположенные в других частях России, есть еще республики, где проживают люди, исповедующие ислам.

Другая часть государств, где исповедуется ислам, - это европейские государства: Турецкая Республика, Албания, Босния-Герцеговина и другие.

Я хочу отметить, что существуя в различных странах мира, ислам в каждой из них имеет свои особенности. Если мы хотим глубоко заняться исламом вообще и еще раз продемонстрировать миру вклад исламской цивилизации в человеческую культуру, если хотим правильно определить роль ислама в современной жизни, то должны учитывать особенности каждой страны мира.

Безусловно, я не хочу говорить о всех исламских странах мира. Но мы уже три дня ведем обсуждения о Кавказе. Свои соображения по этому вопросу я высказал на открытии симпозиума. В дополнение к сказанному сегодня хочу добавить, что Азербайджан и по числу населения, и по площади территории является самой большой страной и первой на Кавказе принял ислам. Я уже говорил, по нашему мнению, ислам на Кавказе из центра распространился и, пройдя через территорию Азербайджана, проник на Север. Поэтому мне хотелось бы, чтобы сказанное два дня назад стало реальностью и Азербайджан можно было бы сделать центром исследований истории, прошлого и сегодняшнего дня исламской цивилизации на Кавказе.

Работа, проводимая в Турции, в Стамбуле, носит глобальный характер. Азербайджан же может стать на Кавказе одной ее частью. Например, если взять Кавказ, то большой страной, исповедующей ислам и связанной с Кавказом, с одной стороны является Турция, с другой - Иран. Издревле, приняв ислам, Азербайджан имел тесные связи и с Турцией, и с Ираном. Безусловно, исторические связи были и с центрами ислама - Меккой и Мединой, Багдадом, Кербелой, другими исламскими центрами.

Но и с географической точки зрения, и учитывая приведенные мною факторы, я считаю, что Азербайджан может сыграть здесь важную роль. Я поддерживаю ваше решение о продолжении симпозиума в Азербайджане. Думаю, что

через определенный срок можно подготовить и провести второй бакинский симпозиум. Но на этот симпозиум должны будут прибыть и представители других кавказских стран. Мы провели симпозиум о распространении исламской цивилизации на Кавказе. Но представителей Северного Кавказа на нашем симпозиуме нет. Правда, представители России есть, Северный Кавказ входит в Россию. Но в республиках Северного Кавказа - Дагестане, Чечне, Ингушетии, Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкезии, Адыгее, Осетии исламская религия очень развита. Все они на Кавказе, на его территории. Поэтому для того, чтобы в будущем наши исследования были более всесторонними и охватили весь Кавказ, следует привлечь все эти республики.

На Кавказе существует три независимые республики. Северный Кавказ входит в Российскую Федерацию. Но на Южном Кавказе три независимых государства - Азербайджан, Грузия, Армения. Население Азербайджана полностью исповедует ислам. В Грузии проживает более 500 тысяч азербайджанцев, которые являются мусульманами. Известно, что в одной части Грузии - в Абхазии - проживают грузины - мусульмане. Они придают очень большое значение исламской религии. И это тоже Кавказ.

Сейчас, к сожалению, на территории, называемой Арменией, полностью стерты следы ислама. То есть издревле на ней проживали мусульмане, азербайджанцы. По-моему, вы можете сказать это более точно, - в то время, когда

Азербайджан принимал ислам, это произошло на всей его территории. Территория, называемая сейчас Арменией, Западный Азербайджан – это Иреванский, Гейча, Зангибасарский, Зенгезурский махалы – все это было местом проживания азербайджанцев, мусульман. К сожалению, мусульмане изгнаны с этой территории, сейчас там не осталось ни одного мусульманина. Это результат армянского национализма, армянского экстремизма, армянской шовинистической политики. Если мы говорим об исламской цивилизации на Кавказе, следует говорить правду.

Но думаю, что ислам на этой земле стерт навеки. Ислам опять вернется туда, где был. Я верю в это. Верю, что хозяева этой земли-мусульмане, азербайджанцы вернутся туда. Поэтому эти земли никогда нельзя стереть с карты ислама.

Что касается Азербайджана, считаю, что он является страной, где мирно уживаются все религии. Мы гордимся этим. Например, из Армении, расположенной на Кавказе, изгнаны все другие нации, религии – не только мусульмане, сейчас там уже нет и евреев, нет ни одной нации и религии, кроме армян и армянской ветви христиан – армянский шовинизм, экстремизм годами, веками стремился добиться этого. Они гордятся тем, что сделали свою страну мононациональной.

Мы против такой политики. Мы не только не можем принять такой политики, поддерживать ее, но и абсолютно против нее. Где Всемогущий

Аллах сотворил людей, там они и должны жить. Какую религию люди приняли по своей воле и желанию, ее и должны исповедовать. Значит, они должны жить в местах своего расселения и сохранять свою религию.

Евреи живут в Азербайджане 2500 лет, живут и сейчас. Христианская религия веками существовала в Азербайджане, есть и сегодня. В Азербайджане наряду с мусульманскими мечетями, есть и православные церкви, и еврейские синагоги. Люди по своей воле выражают свою духовность. Считаю, что это такое преимущество на Кавказе, особенно на Южном Кавказе, только у Азербайджана. Считаю, что благодаря всему этому Азербайджан может стать центром научных исследований проблем исламской цивилизации на Кавказе.

Хотелось бы отметить еще один фактор, один вопрос. Он заключается вот в чем, – Вы все говорили об этом на симпозиуме, и я сказал, – мы не хотим, чтобы ислам оставался в застывшем состоянии. Мир развивается, развивается человеческое общество. В этом случае ислам не может оставаться в прежнем состоянии. Это совсем не противоречит корням какой-либо религии, или установленному пути, традициям. Напротив, каждое новое поколение на Земле должно укреплять свои корни. Должно сделать так, чтобы эти корни всегда питались, развивались, разветвлялись, не оставались застывшими, не гнили. Мы ко всему должны относиться

так, и, думаю, так должны относиться и к исламу.

В дни пребывания в Азербайджане Вы почувствовали - сегодняшний Азербайджан рожден из единства исламской культуры, исламских национально-духовных традиций с общечеловеческими духовными традициями. Вы видели это. Азербайджан и в будущее пойдет этим путем. Мы не можем оставаться в стороне от мирового прогресса. Мусульмане тоже должны идти путем прогресса народов мира, в том числе и азербайджанцы. Кто хоть немного отстанет, выйдет из строя. Азербайджан проводит такую политику следует таким курсом. Строя в Азербайджане правовое, демократическое, светское государство, мы развиваем Азербайджан в единстве с его национально-духовными, религиозными ценностями.. Думаю, что все это дает основание Азербайджану получить статус центра. Так или нет?

Наверное, в эти дни вы ознакомились с Баку, видели в Азербайджане большое уважение к истории, прошлому. Одним из признаков этого - в Азербайджане, в том числе в его столице Баку, являются памятники историческим личностям, увековечившие их. В первый день симпозиума мы говорили, что у великих личностей Азербайджана большие заслуги в развитии исламской культуры, цивилизации. Были приведены имена Низами, Физули, Насими. Вы видели памятники и Низами и Физули, и Насими. Три этих гения исламского мира, азербайджанской

культуры живут в душе азербайджанского народа. Несмотря на то, что нас отделяет от них много веков, в Азербайджане много людей носят имя Низами, Физули, Насими. Мы не считаем, что Низами, Физули, Насими принадлежат только Азербайджану. Они вышли за рамки Азербайджана еще при жизни. В последующий же период их произведения так широко распространились, что они стали общечеловеческими и, в особенности, принадлежат всему исламскому миру. Большая оценка их заслуг, особенно во второй половине XX века, - я это особо отмечаю, - и увековечивание их имен, заслуг, издание и широкая пропаганда их произведений, воздвижение им памятников на самых красивых площадях Баку, является свидетельством нашей верности и истории, и поэзии, и культуре, и исламской цивилизации.

Возможно, трудно найти в мире такую страну как Азербайджан. Некоторые, приезжая в Баку, Азербайджан, удивляются, как много здесь было поэтов, писателей, что им воздвигли столько памятников. Азербайджан действительно богат ими, азербайджанский народ-богатый народ. Следует отметить, что нынешние поколения Азербайджана, то есть те, кто жил в XX веке, проявляли большое уважение к национально-духовным традициям. Эти памятники - результат именно такого отношения.

В развитии исламской цивилизации имеют заслуги не только Низами, Физули, Насими и другие. Все это произошло на маленькой терри-

тории Азербайджана. Азербайджан сберег и сохранил такие большие богатства. Мне бы очень хотелось, чтобы наряду с научными суждениями вы познакомились бы и с Азербайджаном, с Баку. Не знаю, Эльчин Эфендиев смог обеспечить это или нет.

В дополнение я и хотел сказать вам обо всем этом. Если сказанное мною поможет продвижению нашего общего дела, я буду очень рад. Еще раз поздравляю Вас. Желаю успехов в будущей работе, каждому из Вас желаю здоровья, счастья. Желаю Вашим странам, народам прогресса. Спасибо.

FOREWORD

Two significant scientific forums dedicated to the interpretation of cultural heritage of Muslim peoples of Caucasus took place in Baku later 1998. The first of them, international conference *Contemporaneity and Religious-Spiritual Values* was held on 1-2 October, straight after the 10 th Congress of Caucasian Muslims within the scientific work of the religious board of the Caucasian Muslims Department framework. The second, international symposium *Islamic Civilization in Caucasus* was held on 9-11 December 1998.

Attending the forums were public and religious figures, scientists from Caucasus, Central Asia, Iran, Arab countries, Russia, notable for their studies in history and philosophy of Islam and Islamic civilization.

Addressing the problems of cultural heritage in Caucasus has been attributable to the fact that at initial stage of independent development the cultural independence is regarded as a necessary prerequisite of independence in other spheres: political, economic and social. The point is that the spiritual life assumes a paramount importance for newly independent states, moral and ethic principles are actively involved in society and personality behavior, an emphasis is laid on the preservation and development of humanistic potential, traditions of national culture. In other words, interest in the region and related values grows, role of traditions in the social development is revised. Note that the growth of interest of the

peoples of Azerbaijan, North Caucasus and Volga region as a part of the Russian Federation, Central Asia that confess the Islamic religion, in their historical past is quite natural, for these traditions and religious values form the basis of their culture. The given process calls for all-round analysis and profound study in order that the community of historical, cultural and spiritual traditions, similarity of historical destinies could draw peoples together, expand collaboration between them, use positive potential of religious moral values under current circumstances. It has to be kept in mind that the growth of interest in the historical past, spiritual and moral values of the religion is contradictory process : sometimes there is an exaggerated interest in the traditions that have already lost their positive social importance and may even lead to the social diseases of the past.

It seems inappropriate to summarize the experience of the historical past, significance of traditions and their realization under current circumstances without their proper reconsideration. For these reasons, both the conference and symposium are designed to outline general methods, deeply rooted layers of social reality with related religion and culture, start regular exchange of views on this track.

President of Azerbaijan, Mr. Heydar Aliyev made speeches at the conference and symposium. He raised a wide range of important questions due to the role of religious values and cultural traditions in society's development. The President's speeches aroused a great interest of the forum's

participants who backed his main theses on the necessity of the development of Islamic studies in Azerbaijan, of Azerbaijan's being turned into the center of Islamic civilization studies in Caucasus.

It'd be appropriate to mention that the President's speeches at the conference and symposium are documents of paramount importance that throw light on the history of Islam's spreading in Caucasus, earlier ways of the formation of Muslim cultures in Caucasus, possibility of collaboration between Islamic researchers, etc.

In publishing the texts of the President's speeches in Azeri, Russian and English , we're hopeful that the readers would properly appreciate the depth and accuracy of the speeches to thus contribute to the development of Islamic studies. It has to be kept in mind that the speeches are invaluable documents to realize Mr. President's personality as state figure and thinker.

Director of the Center for
Islamic Studies "*Irshad*", doctor
of philosophical sciences
Professor

Rafik Aliyev Yahya oqlu

**PRESIDENT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC
HEYDAR ALIYEV'S ADDRESS AT THE BAKU
INTERNATIONAL CONFERENCE
AND CONGRESS OF CAUCASIAN MOSLEMS**

Honorable Sheikh-ul-Islam, dear participants of the conference and congress, dear guests and brothers, I cordially hail you, participants of the international conference titled *Contemporaneity and Religious-Moral Values*, delegates of 10th Congress of Caucasian Moslems. I wish very success to the participants of the international conference and Congress!

I'm happy that these 2 international arrangements are being held in Azerbaijan, its capital of Baku. The international conference of world's Moslems dedicated to *Contemporaneity and Religious-Moral Values*, is of great importance. Note that the Caucasian Moslems are holding their 10th Congress. Conduct of these 2 arrangements in Azerbaijan and its capital of Baku, is a manifestation of respect for independent Azerbaijan, its today's potentials and statehood.

That's why I express my gratitude to all the ministers of religion, prominent people of the Islamic world, Moslems of Caucasus, and I assure you that the government of Azerbaijan, related bodies will do their best to ensure success both of the conference and the Congress.

I'd like to point out that despite serious problems and hardships Azerbaijan is facing with, you'll be welcomed everywhere and met with hearty reception. This is the major moral value of Azerbaijani people. Our people has always sought to strengthen friendship, fraternity, goodwill, to

secure peace and tranquillity among peoples irrespective of their religious affiliation. I'm hopeful you'll be witnessing these values of Azerbaijani people.

The international conference is dedicated is discussing major issues of not only Islamic world but the entire globe as well. In late 20 century, the mankind has faced with great hazards, conflicts, difficulties. Social-political processes, development of democracy in many countries worldwide, granting major freedoms to people in these countries, human rights protection achievements in the jubilee year of *Universal Declaration of Human Rights* as adopted in 19488 by the United Nations Organization have been marked, together with positive developments, by some negative tendencies. Most developments are due to human morality. Therefore, the fruitful use of religious and moral values in the modern world is of particular importance for each country, each people and each religion.

All the religions are known to propagate high morals on the globe. It is also known from the history of mankind that people ordinarily draw their consciousness, traditions, regulations and orders from religion-engendered values and instructions.

Glancing back at the past, we satisfactorily ascertain that the religion has always played a positive, significant role in the centuries-long history of mankind, brought happiness, peace and tranquillity. The Islamic religion is noted for its lofty moral values, and its contribution to the human culture, civilization and moral values is inestimable. We, Moslems, are proud that the

Islamic religion we belong to embraces a greater portion of mankind, making contribution to moral elevation of people, establishment of peace and tranquillity on the globe. That's why I believe that the international conference that has started its work today, will develop appropriate recommendations in the name of fruitful use of moral values of the Islamic religion in modern life, and thus we'll be able to resolve problems and overcome difficulties in the life both of our country and delegates' ones.

The current conference is of paramount importance, especially for ex-Soviet Republics, now newly independent states. Being pressured by the Communist ideology over 70 years, we had been deprived of our religion and moral values. Over this same period, anti-religious propaganda, ban on its existence proved to be the most crushing blow at human history. Yet, the history is illustrative that regions, including the Islamic one we belong to, are strong and viable enough to repulse any power, any authority and attacks.

True, churches and mosques were destroyed, religions prohibited. Soviet regime-nurtured generations had no idea of religions as a whole, nonetheless, they kept faith at their hearts, and each family and home made thrifty use of religious traditions, by-laws and instructions. In considering the above-stated, the religions, particularly, our Islamic one, have throughout centuries contributed to our intrinsic morality, happiness and benefit, so no restrictions, other barriers could impede its survival.

It is unimaginable but when Azerbaijan gained its independence, there were just 18 mosques in

the country. From historical point of view, we've lived a short-span of time, for the independence of Azerbaijan is just 7 years old. After gaining of national and state independence, the Azerbaijani people began building its own state and soon there arose more than 1000 mosques in the country. Hence, the people dreamt of mosques, since mosques are a divine temple, place of worshipping. This year, I promoted constructing a new mosque in Baku, in the holy place of Bibiheybat, and I attended its opening ceremony.

This is truly the holy place. Since the 8 century there is a grave of Hazrati Hokuma. At one time, people built a mosque on the grave of *Imam* Musei-Kazim's daughter and sister of *Imam* Riza, which later turned into a pilgrimage. This is the holy place, to which people not only from Azerbaijan but around the globe came to worship. However, in 1933, the mosque was destroyed and razed to the ground, however, people could not forget this place. The Bibiheybat place has always been visited by Moslems who revered it, vowed and protected it.

After gaining of Azerbaijan's independence in 1994, straight after the pilgrimage to Bibiheybat, I decided to build an excellent mosque there, so in May this year the mosque was opened. But the mosque will be extended to become a place of worshipping and pilgrimage. It's me, President of Azerbaijan, who did it. Other mosques were built by people themselves, without any state financial assistance, which is indicative of people's adherence to the Islamic religion and its by-laws.

That's why I believe that the topic of the conference *Contemporaneity and Religious-Moral*

Values is designed to combine these 2 notions. We should avail themselves of using the religious and moral values to expand and improve our present life. The religious and moral values cannot impede our advancement, since the moral values of the Islamic world have always led people to the improvement, progress, education and culture, more effective use of opportunities available to make living conditions of the nation, its material and moral standards better. I hope you'll be discussing these issues in the right direction. I'm confident that the international conference will be an event of historical significance in the Islamic world, and we as a state, as persons responsible for state affairs in Azerbaijan, and not only in Azerbaijan, will have achieved greater successes in raising the morality of our society.

As an independent state, Azerbaijan follows the path of democracy. After gaining of our independence, we've embarked upon the path of democratic, legal and secular state building in Azerbaijan. I believe that this is the only correct way for Azerbaijani people and state to follow. The democratic legal state enables people to gain all freedoms as set forth in the democratic Constitution of Azerbaijan adopted in 1995. Our state and Constitution provides for all freedoms of man, including freedoms of religious worship and conscience, regarding them to be the major part of our policy. The Constitution declared about the freedoms of religious worship and conscience, and we as a state are a guarantor of these freedoms.

Yes, our state is a secular state, but we are not separated from religion. The religion and the state closely collaborate, and we believe that the Islamic religion in Azerbaijan, engrafting lofty moral

values to the citizens of the country, bringing them up on the basis of these elevated moral values of the Islamic religion, will increasingly contribute to the improvement of Azerbaijani society, so the people will properly understand this democracy, freedoms, effectively use them.

This is a matter of paramount importance, since separate people or groups sometimes interpret the democracy-guaranteed freedoms as an arbitrariness, infringe laws, etc. The democracy means high morals, and in order to implant these high morals and bring up young generations on these fundamentals, it is essential to adhere to moral values of the Islamic religion.

In this connection, I consider it to be very important to hold the 10th *Congress of Caucasian Moslems*. Note that Caucasus is a common home for states, peoples of the region, so the slogan *Common Caucasian Home* is an excellent slogan, and I back it fully. I'd like to underscore that there is no region worldwide to be notable for its multi-national and multi-religious composition like Caucasus. Territorially, Caucasus does not take much place, we have no vast areas, yet, Caucasus is noted for its wonderful nature, high mountains, beautiful rivers, springs, woods, and this is one of the nicest places on the globe. A distinctive feature of Caucasus is that throughout centuries, peoples belonging to different nationalities and speaking different languages have peacefully co-existed here like a united family.

True, there were conflicts and wars in the past. However, a greater portion of our history has been distinguished by peace and tranquillity. That's why we are worried by attempts from the outside to

dismember Caucasus and hound peoples of the region at each other. It is evident that it will damage interests of the *Common Caucasian Home* and the peoples of the region will suffer great losses from these attempts.

As is known, most peoples of Caucasus profess the Islamic religion, which enjoys great moral authority and respect in Caucasus. One of the Caucasian traditions is that people here traditionally respect *agsakals* (elders). This is a component of our Islamic religion. People here have always had a profound respect for ministers that personified high moral values, wise men that cognized the world. Guests arriving from other countries of the world, both North and West, are always amazed at our traditions when people highly esteem elders. In the 1970s, when I headed Azerbaijan, many foreign guests arrived here, visited different places, villages and towns, and they witnessed that when they came up to a place where the young people were sitting, all of them stood up in deference to guests. Our foreign guests have always been delighted at this tradition, and they asked us, how could we achieve it? I replied that we did not deliberately seek to gain it, since this tradition runs from generation to generation. This is high moral value of our people, I can say it sincerely now. But at that period I could not even touch it upon. The point is that in the Soviet times it was strictly prohibited to mention any values of the Islamic religion. Today, I once more confirm that the Islamic values are truly high moral values inherited from the Islamic religion.

You all know about it, so my words must not have surprised you. But for those who are unaware

of our religious traditions, my words are uncommon. I can give you a lot of examples of this kind, I'd just like to demonstrate that the respect for minister, *agsakal*, has always meant stability and high morals for society. However, there are some people in Azerbaijan, who are seeking to distort freedoms and democracy as set forth in our Constitution, who insult even their native father, *agsakal*, thinking that the freedoms and democracy entitle them to do whatever they want to.

Therefore, I'm inclined to believe that the wide use of religious and moral values in the present world, especially here in Caucasus, will promote the region's development, the establishment of social and political stability, peace and tranquillity. The supreme goal of all Caucasian peoples is to ensure peace and tranquillity in the region. Regretfully, unlike other regions of the world, Caucasus in the last decade of the 20 century is being stifled in conflicts. The first conflict commenced in 1998 from territorial claims of Armenia to Azerbaijan, from former's attempts to annex Nagorno Karabakh, which later on grew into war between Armenia and Azerbaijan.

The conflict is in progress for 10 years, and we suffered great losses due to the "efforts" of the former Soviet leaders, other states, while Armenia was assisted by many countries. As a consequence, 20% of our territory have been occupied by Armenian armed forces, upwards of 1 million Azerbaijanians-Moslems banished from their lands, and now they are refugees in their own country, live in tented camps under hard living conditions.

Armenian aggressors destroyed everything on occupied territories: schools, hospitals, houses of culture, factories and plants. Holy places of the Islamic religion, mosques and graves have been destroyed as well. These are real barbarianism and atrocities unprecedented worldwide.

Despite all difficulties, Azerbaijan is firm in its moral roots and values, seeking to establish peace and tranquillity in Caucasus. That's why in May 1994, Azerbaijan signed an agreement with Armenia on cease-fire regime. For more than 4 years there is no war in the region, no blood is shed, but there is no peace either. The lands are still being occupied, and the banished people are still living in tented camps.

At any rate, we're eager to solve the problem peacefully, hold talks with the Armenian side, and today I declare that Azerbaijan will henceforth be applying efforts to settle the Armenian-Azerbaijani war peacefully. I believe that it cannot last for ever, and the peace should be established. Major condition is that the occupied lands should be liberated, banished Azerbaijanians-Moslems be returned to their homeland, territorial integrity of Azerbaijan be restored, and Nagorno Karabakh, this small area, be granted a status of self-government as a part of Azerbaijan, and both Armenians and Azerbaijanians could co-exist safely in Nagorno Karabakh. This is our political line.

At the same time, we're worried about the Abkhazian conflict. Close friendly relations are being maintained between Georgia and Azerbaijan, and now I'd like to emphasize that sometimes the wars between the peoples commence on account of religious affiliation. But if the people are

peaceful, no religious difference would ever lead to a conflict. Despite different religious affiliations, no conflicts have ever taken place between Georgia and Azerbaijan. The Georgian-Azerbaijani relations are an eloquent testimony to friendship and normal inter-state relations. There are about half-million Azerbaijani Moslems in Georgia, and all of them are full-fledged citizens of this country. That's why we, here in Azerbaijan, feel the Abkhazian-Georgian conflict keenly, and we are willing the both conflicts to be resolved.

I'd like to stress that all Moslems, and Azerbaijanians inclusive, are gravely concerned with hardships that fell on Chechnya lately. We believe that Chechen people will live in peace and tranquillity, and the aggression and atrocities against Chechen people will never be repeated. We also believe that all people in Chechnya, including Moslems, will be united around nation-elected Chechen President, so the establishment of peace and tranquillity in Chechnya will contribute to the peace and stability in Caucasus.

True, we're also anxious about current developments in Daghestan, since traditionally Azerbaijan is closely related to this country. Some people residing in Azerbaijan are identified with the Daghestani peoples. There are also Azerbaijanians residing in Daghestan, so borders between us are quite formal. Throughout centuries we've lived together, settled together, and our religion is common. It should be noted that the Islamic religion has always drawn us nearer to each other. For this reason, there cannot be any separation, neither in Azerbaijan, nor in Daghestan. This is our political priority. It is no mere coincidence that the stability of social and political

situation in Daghestan, establishment of peace and tranquillity in this region form the basis of peace and tranquillity in Caucasus as a whole.

Note that the relations between Azerbaijan and Daghestan have a growing impact upon all-Caucasian relations. We are willing to put an end to all negative developments in Daghestan, so we are gravely concerned with an act of terror against Daghestani Mufti. I was personally familiar with him, and he paid an official visit to Azerbaijan. We had rather interesting talks. At his request, every year we create necessary conditions for people from Daghestan to make hajj, using the territory of Azerbaijan. Every year, 13,000-14,000 citizens of Daghestan, Moslems cross our territory to visit Mecca, Medina and Kaaba to thus perform their sacred duty. We did it, as I've said, at Daghestani Mufti's request, as a result of collaboration with him. That's why we condemn the act of terror against him. You know that there is no more heinous crime than to commit a terror against a religious figure. Any crime is unpardonable. But the most heinous crime is to make an act of terror against the head of the Islamic religion in such a big country. We're hopeful that the authorities of Daghestan and Russia will detect these criminals and take necessary measures against them.

We are willing all the Republics and countries of North Caucasus to attain peace and tranquillity. In this connection, I attach a particular importance to the ties between the Moslems of Russia and Azerbaijan. Our friend Ramazan Abdulatypov reported here that there are 20 millions of Moslems in Russia. So, the Russian authorities

should reckon with this fact and take it into account.

In the Soviet times, when the Communist ideology reigned, the religions were fully banned, and it was unknown, which religion a person belonged to. For example, in the former Soviet Republics, particularly Azerbaijan or Central Asia, Moslems formed the basis of local residents. But there are numerous autonomous Republics and regions in Russia. Many people in North Caucasus profess the Islamic religion and identify themselves with Moslems.

But the Soviet power ignored this circumstance and thus committed a crime to the history.

The ruling circles of Russia are thought to learn a lesson from mistakes of the Soviet power. I lay a special emphasis on this circumstance, since Russia declares that it is a heir of the former Soviet Union on the international arena, and we must reckon with this. If today's Russia is a hair of the former Soviet Union, the mistakes of the Soviet power in regard to national relations can be repeated neither today, nor in future.

While at Georgia in 1996 due to the establishment of *Caucasian Home* and peace in Caucasus, we, jointly with President Edward Shevardnadze, made a declaration titled *Peace in Caucasus*, hopeful that other countries would join our declaration to ensure peace and stability. Today, I stress the importance of the declaration and am positive about your today's proposal on *All-Caucasian Home*, and I believe that through uniting the both initiatives we'll be able to attain peace and tranquillity in Caucasus.

Our peoples, as well as other peoples residing in Caucasus, Caucasian Moslems have a rich history. Caucasus is a place where each village is notable for its independent language, independent traditions and ancient history. The Soviet power ignored these factors, focusing on the unity of them. There was even an idea that the Soviet nation is a historically new community of peoples. Do you remember about it? My friend Abdulatypov does. However, this idea failed to stand trial and disappeared. Nevertheless, it greatly damaged Caucasian peoples, led to the abolishment of some traditions, their oblivion.

In adjusting for the above-stated, we should properly estimate our past and remove errors admitted. Of paramount importance for each people and Azerbaijan, in particular, are close relations between all the Caucasian Moslems, collaboration between them in the resolution to all-Caucasian problems. As President of the Azerbaijan Republic, I once more declare that this is utterly important for the Azerbaijani state.

From this point of view, the 10th Congress of *Caucasian Moslems* is an historical event. Note that the 9th Congress was held 5 years ago, but I'm confident that the then Congress was held at another level, wasn't it? Over these 5 years, the Caucasian Moslems have learnt much, faced with many difficulties, suffered immeasurable losses, but we have gained our rights, our independence, our national freedom, and now we are in position to benefit from our religious customs. But 5 years ago, I repeat, it was quite different.

That's why the 10th Congress of *Caucasian Moslems* is a historical event. I'm pleased that you

are adherent to the past traditions and hold the Congress in Azerbaijan, in Baku. You may be confident that as President of Azerbaijan I will henceforth render every possible support to you, to the Caucasian Moslems department and the Caucasian Moslems as a whole.

One more fact has to be properly estimated. The Caucasian Moslems department was set up in the Soviet times. At that period, the religion was banned, on the one hand, but after the termination of the second world war, in 1945-1946, the religious freedoms were allegedly granted, so the Russian Patriarch could show his worth. The same was true of the Georgian Patriarch, others, including Moslems of Central Asia and Caucasus. At that period, the Caucasian Moslems department was set up which operated purely symbolic. Nowadays, the supreme religious board of Caucasian peoples is a strong and full-fledged organization which is presently holding its Congress.

I'm confident that the Congress will discuss future activities of Caucasian Moslems and adopt certain resolutions. The Congress is expected to be an important stage in further unification of Caucasian Moslems, their mutual support. I'm pleased that Sheikh-ul-Islam in charge of the supreme religious board has been successful in tackling his complex taxes and gain your respect. It is a gratifying circumstance that you're well aware of Sheikh-ul-Islam Hadji Allahshukur Pashazadeh, receive him as chief religious figure and have a profound respect for him.

I think it to be portentous to hand the Ichkeria Order to Sheikh-ul-Islam on behalf of President of

the Republic of Ichkeria. In this connection, both on my and your own behalf, as well as on behalf of the Azerbaijan state, I congratulate cordially Sheikh-ul-Islam. It'd be appropriate to mention that as far back as in 1994 he was presented with the supreme award of Azerbaijan - Order *Shohrat* (Glory). I congratulate him with the supreme award of the new Republic, wish him happiness and success.

Our guests voiced their wishes due to the oncoming 11 October Presidential Elections in Azerbaijan. Thank you very much for your remarks. 5 years ago, I was elected President of the Azerbaijan Republic on democratic principles, so I'm satisfied that my work over this same period has properly been estimated by citizens of Azerbaijan. Now I see that the religious figures of Moslem world, top-level representatives of friendly neighboring countries are wishing me success at the Elections. Thank you all. I'm hopeful that voters in Azerbaijan, when adjusted for my great services to the Azerbaijani people in the past and my services over the past 5 years, will properly estimate my work and vote for me on 11 October.

Dear friends and guests, I promise you that I'll henceforth justify both your and Azerbaijani people trust. I've great knowledge of life, you know I'm old enough, and I'm not afraid of any acts of terror against me, like against the supreme religious figure in Daghestan. I declare all terrorists that I have never feared and never thought of what could happen with me.

When in June 1993 I was invited to come to Baku, there was a fratricidal, civil war in Azerbaijan, and my country was on the brink of

dismemberment. I had no army, armed groups, but I threw myself upon fighting, and I believed that my people was behind me and that it would back me. Also, I believed that Allah would save me, as He does it now.

I'm honest and I have always serve my people. I'll be serving my people to the last straw, and nothing can avert me from this. If an insidious bullet hits me, well, I'll be one of martyrs who died in the name of Azerbaijani people. But I'm confident that my Lord will save my life and I'll keep on serving my people.

Dear friends and brothers, I'm happy to have spent time with you now. I learnt much new, and you may be confident that in the future I'll stick to my convictions, moral values of the Islamic religion, ensure the development of morality and high values of the Islamic religion in Azerbaijan.

I wish you every success and happiness in your work. Thank you.

**PRESIDENT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC
HEYDAR ALIYEV'S ADDRESS AT THE
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ISLAMIC
CIVILIZATION IN CAUCASUS**

Dear ladies and gentlemen, dear guests and participants of the Symposium, I'm cordially greeting you, participants of the international Symposium held here in Azerbaijan to discuss the topic *Islamic Civilization in Caucasus* and I wish you every success in your noble work.

This is the first ever in Azerbaijan international symposium dedicated to the Islamic civilization, role and importance of Islamic culture in Caucasus. This is a portentous event of historical importance both for Azerbaijan and entire Caucasus.

The *Center for Exploration and Research of Islam* operating in Istanbul under the *Organization of Islamic Conference*, other related scientific centers around the globe are engaged in exploring Islam's contribution to the history of civilization, Islam's role in the history of mankind. While at Istanbul last year, I visited the *Center for Exploration and Research of Islam* under the *Organization of Islamic Conference* and familiarized myself with its activities. Together with dear Mr.

Ekmaladdin Ikhsanoglu, now participant of our Symposium, I managed to learn many things there. We exchanged opinions of a scientific symposium to be held in Azerbaijan. I'm glad to ascertain that my resolution on the Symposium has already been put into practice, and today the Symposium is starting its work. Hopefully, the Symposium will do much work to define the role of Islamic civilization in Caucasus and draw up a program of oncoming scientific-research work in the field.

This is a matter of paramount importance not only for Azerbaijan and Caucasian peoples, but the entire Islamic world as well. The state of Azerbaijan and me personally as President of the country regard this work to be very valuable, so I have this work to take care of henceforth as well.

Caucasus is a unique region of the world. It is unique by its nature, geographical location and characteristics, its people that since olden times throughout millenniums settled here. At the same time, Caucasus is a very interesting part of the globe.

We, Caucasians, are proud of it. What does it mean? This is to say that we are proud of not only our mountains, stormy rivers, splendid springs, woods and flowers. We are proud of our

historical routes as Caucasian peoples, our contribution to the world's culture.

From this point of view, spreading and development of Islam in Caucasus is an important part of the history of Caucasian peoples which reflects a valuable contribution of the Islamic civilization to the peoples of Caucasus. Most peoples of Caucasus profess the Islamic religion, and you, scientists, are well aware of the history of Islamic religion spreading in Caucasus. I'd like to stress that Azerbaijan takes an important place in the area.

As is known, spreading and development of Islam in Caucasus commences from Azerbaijan. Islam meant happiness, perfection, other human values for the peoples of Caucasus. These values came from our *Holy Book Qur'an* and constituted the fundamentals of national and spiritual values of Caucasian peoples. Note that peoples originally residing in Caucasus prior to the adoption of the Islamic religion, had their own highly developed culture, history, customs and traditions. Religious and moral values of Islam together with primordial moral values of Caucasian peoples constituted lofty national and spiritual values of the peoples.

When I utter these words, I proceed from the history of Azerbaijani people as well. I think this

applies to other Caucasian peoples who profess the Islamic religion. So I'm right in saying that Azerbaijan plays a particular role in spreading and developing the Islamic values, religion and civilization in Caucasus. It should be noted that it was Azerbaijan, through which other peoples of Caucasus, particularly peoples of North Caucasus and to the north of it that profess the Islamic religion, merged with the Islamic civilization.

As you know, geographically, Caucasus is a sort of small bridge, from the globe's standpoint, between the Caspian and Black Seas. The Islamic religion and culture that came from *Qur'an* homeland - Arabia have already embraced territories, now regarded as Islamic ones. When adjusted for peoples in the north of Caucasus identification with the Islamic religion and culture, it is essential to mention that Azerbaijan being located in the south of Caucasus played an important role in the process.

It'd be appropriate to mention that in Azerbaijan the Islamic religion was spread since the 7 century and formed the basis of national and spiritual values of Azerbaijani people. Our century-old Islamic history is rather rich. We are proud to say that the men of genius in Azerbaijan are related to the Islamic culture and religion. These include

Nizami, Fizuli, Nasimi, Tusi, Gatran Tabrizi, other outstanding figures that made a great contribution to the world civilization and thus immeasurably enriched it. We are all proud of them.

We, Azerbaijanians, are also proud of our history, national and spiritual values, mother tongue. All these are our national morals and spiritual values. That's why we are also proud of our affiliation to the Islamic religion and culture.

There are many religions worldwide, and each of them has its own place. Being proud of Islamic religion, we, Azerbaijanians, have never been negative about other religions, schemed plots against other peoples. As a whole, a distinctive feature of the Islamic religion is a tolerance to other religions, co-existence with them under terms of mutual understanding. Throughout the history, it found its reflection both in Azerbaijan and Caucasus. In Azerbaijan, together with the Islamic religion, there have been throughout centuries the Christian and Judaical religions, and they co-exist now as well. The same is true of Caucasus as a whole. We believe that peoples, regardless of their religious and spiritual identification, should display tolerance to other cultures, religions, moral values, other customs traditions even if they do not like it. From

religious standpoint, all plots, conflicts and wars are inadmissible. At any rate, an end to such manifestations should be put later 20 - upcoming 21 centuries.

Regretfully, we have to reaffirm that a military aggression of Armenia laying claims to the Azerbaijani lands 10 years ago, has grown into big war, military conflict. As a consequence, Azerbaijanians professing the Islamic religion, have forcibly been banished from the territory, now called Armenia, deprived of their homes, father and grandfathers, their national, religious holy places, mosques, graves and historical monuments. This is a historical crime and historical injustice! The world community cannot ignore this circumstance, and I hope it won't remain indifferent.

The Islamic religion has currently embraced a greater portion of Caucasus, and left its imprint everywhere. If somebody is seeking to erase it, the mankind cannot and must not admit it. I think these questions will be touched upon during the present Baku international Symposium.

Note that the globe, and particularly Europe and the United States, show a great interest in the Islamic civilization. There have always been scientific centers that deal with these problems.

Beyond any doubts, historical roots of Islam, contribution of Islamic culture to the human history have already been studied and explored by various centers.

Taking an opportunity, I'd like to share my views with the men of science. I believe that the work on this track is still insufficient. If we trace back to the past, the research works on the territory of the former Russian Empire and later on the territory of the Soviet Union, we'll see that together with valuable works there were subjective views as well. It seems to me that the European countries, including Russia, both in the past and present, approach one-sidedly to the Islamic culture and religion.

Throughout its 70 years of existence, the Soviet Union prohibited any religions on its territory and launched atheistic propaganda instead. The Communist ideology was based on atheism and denial of religion. We experienced this period, and now after the restoration of Azerbaijani independence have been able to realize the depth of the religion, including the Islamic one, in the life of the country. The point is that the Soviet power-educated generations being pressured by atheistic propaganda, failed to realize the profundity of spiritual values of the Islamic

religion. Yes, we failed to realize it, I have to confess.

However, in a short period of time, it became evident that even if the Communist ideology had had ruled not for 70, but even 170 years, the people would not have declined from the Islamic religion. It is unquestionable and indicative of the authority of the Islamic religion. And it should be noted that the anti-religious propaganda of the Soviet period was notable for its particular character conformably to the Islamic religion.

You know that at that period I dealt with state affairs of particular importance, and I sometimes thought why an attitude to one religion is loyal, to another is hostile. This is the truth.

Note that the propaganda directed against the Islamic religion within the atheistic propaganda of the Central Committee of the Communist Party framework comprised a particular line and was under vigilant surveillance. An impression arose that it was the Islamic religion solely that posed a particular threat to the Soviet regime, whereas the Christian, other religions of the Soviet Union allegedly posed no threat to the regime. That's the truth I faced with while exploring the then ideological documents and of which I inform you now. Such a discriminative attitude to the religions

within the framework of Communist ideology was illustrative that there are allegedly good and bad religions, and that the Islamic one is bad. Such an attitude led to the strengthening of preconceived tendencies in the works of Soviet researchers.

Irrespective of religious affiliation, a researcher should be unbiased in his approaches to either problem. It is essential that a Moslem researcher would avoid subjectivity in his impartial Islamic studies. It is also essential that other researchers, professing different religions, would display impartiality while exploring their own religion.

I have grounds to assert this as a man that personally experienced these tendencies. I believe that currently not only Azerbaijan, but other ex-Soviet Republics that professed the Islamic religion, including the Republics of North Caucasus as a part of the Russian Federation or the Central Asian countries, as well as the ones along the Volga river basin, are in position to create unbiased, scientifically substantiated works of their historical past, including the works of Islamic culture, civilization and history.

From this point of view, the research centers in the capital of Russia, other centers for Islamic civilization, research institutes of Europe, United States, together with the collaboration with

independent states, for example, with Arab and other Islamic countries, should also establish closer collaboration with the scientists from former Soviet Republics and related scientific centers.

We have all been pleased with today's speech of representative of the Moscow *Islamic Studies Center*, Mr. Medvedko. He has been sincere in his statements, and it is evident that he is a scientist that has a profound respect for the Islamic culture. So, the collaboration with the scientists of this sort is very useful and successful both for them and Islamic researchers.

When a French representative began his address, I thought that he would be speaking in Turkish or Anatolian Turkish. But soon I realized that he spoke in Azeri. In other words, he is not only an Islamic expert, Turcologist, but an Azeri expert as well.

All this is a great comfort. I believe that the collaboration of this sort will be dominating in the scientific- research works on Islamic civilization to be created. By doing so, the scientists will be able to correctly and properly demonstrate the role of Islamic culture worldwide, especially its role in Caucasus.

Relying on our national and spiritual values, we, here in Azerbaijan, attach a particular importance

to the development of science and culture of our people, merging of our national and spiritual values with universal ones.

This is not something new for Azerbaijan. It has to be kept in mind that as far back as in the 18-19 and earlier 20 centuries Azerbaijan had already chosen this path. From this standpoint, Azerbaijan among all Caucasian countries, and even the Central Asian ones, professing the Islamic religion, is the most advanced country that enriched itself with universal values, European spiritual and cultural values.

An eloquent testimony to the above-stated is the establishment of secular theater as far back as in the 19 century, creation of the works of literature and art under the influence of European culture and its values. In other words, the national values of Azerbaijan are closely related to the cultural values of Europe.

We believe that in this respect, the Azerbaijani people and country have gained great advantages over other countries of the region. We have always highly estimated scientific, literary and art works that enriched national and spiritual values of Azerbaijan with universal values. The workers of science, literature and art have always taken a

prominent place in the history of science, literature and art of the country.

We are proud of our prominent people, including Nizami, Fizuli, Nasimi, we are also proud of such an outstanding figure as Mirza Fatali Akhundov. He was the one that had been well aware of the Islamic values. He was the person that stuck to the Islamic values. Having enriched the national and spiritual values of Azerbaijan with European, universal values, he was successful in creating the works of genius that had a great impact upon the development of our people.

Our great composer Uzeir Hadjibekov was both national and universal composer, and we highly estimate it. We believe that people, scientists restricted by their own national and religious frames only, cannot bring benefit to their nation. In the meanwhile, persons that have been successful in protecting and preserving their national peculiarities, developing national and spiritual values, together with employing universal values and thus developing the Azerbaijani social, scientific and cultural thought - these are people that contributed to the blossoming forth of the current Azerbaijani culture and science. From this point of view, the works created by prominent

figures of Azerbaijan in the 19-20 centuries contributed to further development of the Islamic civilization to comply with modern requirements not only in Azerbaijan but entire Caucasus and Central Asia as well.

I'm highly satisfied with the fact that a representative of the Islamic Republic of Iran noted in his address, together with Islamic and national values, the importance of universal values as well. All this is indicative of the fact that this process is in progress worldwide, and Azerbaijan does not intend to swerve from this path. In stressing an important role of the Islamic culture for Azerbaijani people, we, nonetheless, decline to welcome thoughts, tendencies and proposals that imply religious or national restrictions.

Any people may perfect itself, using synthesis of the national, Islamic and the universal values. Today, some world's centers put forward ideas of the "Islamic fundamentalism, extremism, fanaticism".

I think that our *Holy Book Qur'an* has never laid foundations for fundamentalism. If some people develop this fundamentalism and extremist tendencies, availing themselves of the Islamic religion, I believe these people alienate themselves from basic principles of this religion. We adopt the Islamic culture and spiritual values as shown

in *Qur'an*. It is a great sin to distort these principles, and we do not want anybody to take the blame upon himself.

Taking the opportunity, I'd like to share my views with you. Perhaps, you, scientists are in position to state more valuable ideas on this track during the Symposium. Yet, I'd be satisfied if my opinion could play its part.

In reviewing the today's Symposium, I came to the conclusion that Azerbaijan could as well act as a center of Islamic civilization studies. Azerbaijan has the right to it. In the beginning of my speech I touched upon Azerbaijan's role in spreading the Islam in Caucasus. Historical facts are indicative that peoples to the north of Azerbaijan had adopted the Islamic religion in the 16 century only, while Azerbaijan did it as far back as in the 7 century. It took rather much time to extend Islam northwards via Azerbaijan, it is doubtless. Throughout centuries the border of Islam in Caucasus had been confined to Derbent, and subsequently in the 15-16 centuries the religion reached the north, which is indicative of the importance of the Islamic religion in Azerbaijan. At the same time, the spreading of the Islamic religion to the north was not an easy thing, and it took much time.

Therefore I believe that Azerbaijan may successfully operate as a research center of Islamic studies in Caucasus. If you agree in the matter, it'd be expedient to establish such a center under the aegis of the Azerbaijani state. I'd like to add that much work has to be done on this track, at any rate, there are big potentialities for scientific explorations.

I'd also like to underline another circumstance. In the Soviet period, there were very few Islamic experts in Azerbaijan and there were reasons of it. The problem is that the Islamic experts of the former Soviet Union were mainly engaged at Moscow research centers. As I have noted, the Communist ideology was hostile to Islam, so scientists, exploring Islam, feared to closely deal with Islamic studies. On the other hand, they believed that this area was not very important for the world science, so it'd be better to engage in other spheres, they believed.

For example, *Qur'an* translation into Azeri became possible only after gaining of Azerbaijan independence. To be frank, if *Qur'an* had been translated into Azeri in the Soviet period, its translators and editors would have been punished. At the same time, *Qur'an* had been translated into Russian, so most Azerbaijanians, unacquainted with

Arabic, had to read *Qur'an* in the Russian translation.

Why had *Qur'an* been translated into Russian, not Azeri? The point is that Azerbaijanians were banned to use *Qur'an*. It was believed that *Qur'an* had been translated into Russian in the light of the fact that Christians needed to study the Islamic religion. If *Qur'an* had been translated into Azeri, Azerbaijanians could have been keen on Islam.

Meanwhile, publication of books in Russian, pertaining to the Christianity, was not prohibited which attested to different attitudes to peoples in the former Soviet Union. For this reason, Azerbaijani scientists were very seldom involved in Islamic studies, declined to write works on Islam. They believed that such complications were of no value for science. Some of them were apprehensive of consequences.

Now Ekmaladdin Ikhsanoglu has told me that late Ziya Bunyatov and Jahangir Gahramanov had for many years been collaborating with this Center. That's true. I'm aware that both of them had been engaged in exploring Islam. However, they were few in Azerbaijan. They risked to carry out Islamic studies because they were not afraid of consequences. In considering the above-stated, I

can boldly assert that no Islamic studies had been performed in Azerbaijan at that period.

To carry out Islamic studies, it is essential to develop the science of Islamic studies in Azerbaijan. The Academy of Sciences of Azerbaijan, Baku State University and scientific-research institutes should set up special bodies, organizations, scientific centers in the field. I'll back these initiatives and do my best to develop them. You may be confident in it.

I repeat that throughout a great period of time the science of Azerbaijan has paid no due attention to the problem. However, it is not the matter of Azerbaijani scientists only. It is essential to establish collaboration with the Istanbul-headquartered scientific-research center of the *Organization of Islamic Conference*, as well as with the scientific-research organizations of Moscow and Europe, as a whole.

Taking the advantage of Mr. Medvedko's presence here, I'd like to add that Russia itself should pay a serious attention to the subject, since there are about 30 millions of Moslems in Russia, which constitute a big portion of 150-million Russian population. Hence, the interests of this portion should also be taken into account.

In the past, when the religions had been prohibited in the former Soviet Union, all peoples of the country, both Christians and Moslems, were equal and regarded as the Soviet nation. There was also a tendency toward gradual obliteration of the very names of peoples. Widely used were such terms as *united Soviet people*, *new historical community of peoples*, etc. Today, the Russian Federation should think of the fact that there are about 30 millions of Moslems in Russia with most of them residing on their primordial territories - in North Caucasus, Tatarstan, Bashkortostan and so forth.

Hence, Russia should step up its activities in scientific-research work on this track. The question is that throughout 2 last centuries we have been closely related with Russia, so we could jointly carry out research work. I believe that such a collaboration would be useful. In particular, we could closely collaborate with scientific-research institutions of Russia in the light of research into the problems of Islamic civilization here in Caucasus.

Dear scientists, friends, I attach a great importance to the work of your Symposium, and I'd like to express my hopes that your work here in Azerbaijan will be effective and fruitful. You are

sure to be cordially welcomed in Azerbaijan. I think you will have an opportunity to become better acquainted with today's realities of Azerbaijan. Along with our difficulties and problems, we've already attained some achievements. We are proud that despite all social and economic hardships, occupation of 20% of our territory, forcible banishment of more than 1 million Azerbaijanians from occupied territories, the most of whom are currently residing in tented camps, we are experiencing an excellent phase of our history. Today, our state independence is 7 years old. These 7 years have been very difficult for the country, and we have been faced with great difficulties, however, the state independence of Azerbaijan has been ensured and now Azerbaijan is leading an independent life.

You've noted here that Azerbaijan is a bridge between Europe and Asia, West and East, and that's true. This circumstance is of not only geographical, but social, economic and political importance as well.

You are well aware that on 7-8 November this year an international conference to repair the ancient *Silk Way* has first ever in Azerbaijan been held. Attending the conference were top level delegations from 13 international organizations.

We've signed international documents, declarations due to the restoration of the historical *Silk Way* that disappeared as far back as in the Middle Ages. This program is in progress now, and we are witnessing its first results.

When adjusted for its geographical location, Azerbaijan is a country that combines the Western civilization with the Eastern one, both geographically and spiritually. We highly estimate our historical mission. Note that Azerbaijan is an independent state that unites East and West, Europe and Asia, Christian and Moslem world.

I wish you all happiness and health. I wish every success to the Symposium.

PRESIDENT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC
HEYDAR ALIYEV'S ADDRESS AT THE
MEETING WITH THE PARTICIPANTS OF THE
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ISLAMIC
CIVILIZATION IN CAUCASUS

I'd like to congratulate you with successful results and completion of grand scientific meeting, Symposium. I think you've all done a very valuable work. I'd like to stress that it was my meeting in Istanbul, the *Center for Exploration and Research of Islam* operating in this city under the *Organization of Islamic Conference* that gave an impetus to this work. After gaining a certain information of the work and all-round talks with my dear friend Ekmaladdin Ikhsanoglu, I adopted this proposal, and I must confess that it was not our initiative. I'm glad that the proposal has been put into practice and the Symposium taken place.

I believe that in doing so we've laid foundations for serious work. Note that the Islamic civilization covers a greater portion of the globe. One part is a territory, on which Islam arose, this is the *Center of Islam*; another part - Arab countries and the countries of Near and Middle East, on which the Islamic religion has always been developed. In

many countries, the Islamic religion forms the basis of power, and these countries are called Islamic, drawing from Islamic principles in their state building.

Another countries, in which Islam has always lived and existed, are the ones of the former USSR. Note that these countries were a part of Russia, i.e. Tsarist Empire. After the dissolution of Russia in the aftermath of the revolution and establishment of Soviet power, these countries became a part of the Soviet Union. After the dissolution of the Soviet Union, these countries gained independence and began restoring their religions. Some of these countries, including Azerbaijan and those located in Central Asia, for example, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakstan, Kyrgyzstan, Tajikistan are independent states. Others are a part of the Russian Federation. These include the Republics of North Caucasus, Tatarstan, Bashkortostan situated in other parts of Russia; there are another Republics as well where there reside people professing Islam.

It has to be kept in mind that there are also countries that profess Islam - European countries, for example, Turkish Republic, Albania, Bosnia-Herzegovina, etc.

I'd like to underline that the Islamic religion in each country of the world has its own distinctive features. If we are willing to explore Islam and once more demonstrate the Islamic civilization's contribution to the human culture, define Islam's role in modern life, we should take into account peculiarities of each country.

Undoubtedly, I cannot speak about all the Islamic countries worldwide. For about 3 days, we're discussing Islamic problems in Caucasus. I indicated my views on the subject at the opening ceremony of the Symposium. To add, I'd like to say that Azerbaijan, both by its population and territory, is the Caucasus' biggest and first country that adopted Islam. As I've already mention, the Islamic religion in Caucasus spread from the center, crossed Azerbaijan and further extended to the north. That's why I'd like my words uttered 2 days ago to become reality, and Azerbaijan could become the center of historical studies, exploring problems of the Islamic civilization in Caucasus both in the past and nowadays.

The work, currently being done in Istanbul, Turkey, is of global nature. Azerbaijan may as well become a part of this work in Caucasus. If, for example, we consider Caucasus, a big country that

professes Islam due to Caucasus is, on the one hand, Turkey, on the other - Iran. From time immemorial, after Azerbaijan adopted Islam, it maintained close relations both with Turkey and Iran. True, Azerbaijan maintained historical ties with the Islamic centers as well, including Mecca, Medina, Baghdad, Kerbela and so forth.

When adjusted for the facts I quoted here and from geographical point of view, I believe that Azerbaijan is in position to play an important role on this track. I'm supportive of your decision to continue the Symposium in Azerbaijan. I believe that in a certain span of time we could prepare and hold the second Baku Symposium. But that Symposium should be attended by representatives of other Caucasian countries as well. We held the Symposium dedicated to the spreading of the Islamic civilization in Caucasus. But no representatives of North Caucasus have attended our Symposium. True, attending the Symposium have been representatives of Russia, an integral part of which is North Caucasus. But the Islamic religion is highly developed in the Republics of North Caucasus, including Daghestan, Chechnya, Ingushetia, Kabardino-Balkaria, Karachayevo-Cherkezia, Adygeya, Ossetia. All these Republics

are located on the area of Caucasus. That's why it is essential to draw all these Republics in our studies to make them more universal and comprehensive.

There are 3 independent Republics in Caucasus, and North Caucasus is a part of Russian Federation. There are 3 independent states in South Caucasus - Azerbaijan, Georgia and Armenia. Azerbaijan's population is fully Islamic. There are more than 500,000 Azerbaijanians in Georgia that profess Islam. As is known, Georgians-Moslems reside in a region of Georgia - Adjara. They attach great importance to the Islamic religion. And this is Caucasus as well.

Regretfully, no traces of Islam are available now on the territory called *Armenia*. From time immemorial, there have lived Moslems - Azerbaijanians. To my thinking, you could define it more exact, Azerbaijan adopted the Islamic religion on its entire territory. The territory called *Armenia* now is the West Azerbaijan, including Irevan, Geicha, Zangibasara and Zangezur mahals - all these are places, on which Moslems-Azerbaijanians lived for centuries. Regretfully, the Moslems have been banished from this territory, and hardly a Moslem could be found there today.

This is the consequence of Armenian nationalism, extremism, chauvinistic policy. We should be truthful while speaking about the history of the Islamic civilization in Caucasus.

But I'm confident that Islam has not been eradicated for ever in this land, and it will return over there it always existed. I believe in it, and I believe that owners of this land - Moslems-Azerbaijanians will return there. This land cannot be stricken off the Islamic legend.

As for Azerbaijan, I believe that this is the country where all the religions peacefully co-exist, and we're proud of it. Meanwhile, all other nations and religions, not only Moslems, have been banished from Armenia, located in Caucasus. There are no Jews, other nations and religions in Armenia now, except for Armenians and the Armenian branch of Christianity. Note that the Armenian chauvinism and extremism have for centuries sought to accomplish this goal. And the Armenians are proud of becoming mononational country.

We are categorically against such a policy. We cannot advocate such a policy and support it. People must live there where Almighty Allah created them. People must profess a religion that

they voluntarily adopted. Hence, they must reside in the places of their residence and protect their religion.

It'd be appropriated to mention that Jews have lived in Azerbaijan for 2,500 years. The Christianity has for centuries existed in Azerbaijan, and it does today as well. In Azerbaijan, together with Moslem mosques, there are Orthodox churches and Jewish synagogues. People, at their own will, express their spirituality. I think that it is only Azerbaijan among other Caucasian countries, especially South Caucasian ones, that enjoys such an advantage. For this reason Azerbaijan may be successful as the center of scientific explorations of the problems of the Islamic civilization in Caucasus.

I'd like to stress one more question, and all of you touched upon it during the Symposium: we do not want the Islamic religion to stagnate. The world is developing, and the human society developing as well. So, Islam cannot remain unaltered. This point of view is not contrary to the traditions or by-laws. Each new generation should consolidate its roots to be nurtured, developed, forked. Our approach is common to everything, including Islam.

During your stay in Azerbaijan you must have realized that today's Azerbaijan has come as a result of the unity between the Islamic culture, national and spiritual traditions and universal spiritual values. I hope that Azerbaijan will henceforth stick to this line. We cannot stay aside the world progress. Moslems, and Azerbaijanians as well, must advance toward progress. Azerbaijan is seeking to pursue such a political line. In constructing a legal, democratic and secular state in Azerbaijan, we thus develop our country in compliance with its national, spiritual and religious values. I believe all these factors enable Azerbaijan to get a status of the center, don't they?

You must have familiarized themselves with Baku, noticed our people's great respect for history and the past. One of the indications are monuments to historical persons in Baku. During the first day of the Symposium, we underscored that the men of genius of Azerbaijan have great services to the development of the Islamic culture and civilization. We quoted names of Nizami, Fizuli, Nasimi, witnessed monuments to them. These 3 men of genius of the Islamic world and the Azerbaijani culture are in the hearts of the whole Azerbaijani people. In spite of the fact that

many centuries separate them, from us, many people in our country are called Nizami, Fizuli, Nasimi. We don't think Nizami, Fizuli, Nasimi to belong to Azerbaijan only. They far exceeded the limits of their country in their lifetime. Subsequently, their works were widely spread and became universal, pertaining to the entire Islamic world. Proper assessment of their services, especially in the second half of the 20 century, perpetuation of their names and services, publication and propaganda of their works, erection of monuments to them on the nicest squares of Baku are an eloquent testimony to our loyalty to history, poetry, culture and the Islamic civilization.

It is hard to find another country on the globe, like Azerbaijan. Some people that arrive in Baku are surprised at the great number of poets and writers with monuments erected in their honour. Azerbaijan is rich in poets, and the Azerbaijani people is rich people. It should be noted that the current generation of Azerbaijan, i.e. those living in the 20 century, has always displayed a great respect for the national and spiritual traditions, and these monuments are a result of such an approach.

It is not only Nizami, Fizuli, Nasimi that have great services to the development of the Islamic civilization. All these took place on the territory of small Azerbaijan. And Azerbaijan has been successful in preserving this wealth. I'd recommend you, together with scientific debates, to familiarize themselves not only with Baku, but Azerbaijan as a whole. I don't know, if Elchin Efendiyev has been successful in doing it.

I'd like to stress that I'd be happy if all I've just said would promote our common cause. Once more, I congratulate you all, wish you every success in your business, happiness and health. I wish prosperity and progress to your countries and peoples. Thank you.

Ar. $\frac{1999}{1317}$

100360